

202600418

EAPN Nederland
p/a Dorpsstraat 39
5113TC Ulicoten
Nederland
info@eapned.nl
www.eapned.nl
NL62ABNA0615842550

Tweede Kamer der Staten Generaal
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 AE 's Gravenhage

Ulicoten, 22 januari 2026

Geachte dames en heren,

U staat op het punt een nieuwe regering vorm te geven. Dat daarvoor en daarbij nogal wat zware onderwerpen de revue passeren, is vanzelfsprekend. Helaas zien we heel vaak dat onderwerpen als armoede, uitsluiting, bestaanszekerheid en de financiering hiervan geen echte prioriteit hebben. Dat is jammer en tevens wrang, gezien het toenemend aantal burgers dat in armoede of net niet in armoede leeft, zoals ook het onlangs bekend geworden aantal werkende armen, dat 2% van de werkenden bedraagt. De zo broodnodige verhoging van zowel het minimumloon als de daaraan gekoppelde uitkeringen, lijkt ook deze keer niet voorop gezet te worden.

Wij sturen u bij deze ons stuk over Belastingen, het cement voor een goed functionerende samenleving, waarin we suggesties doen om het belastingsysteem aan te pakken. Dat dat noodzakelijk is, geven ook een groeiende groep rijken en superrijken zelf aan door toe te geven dat zij een onevenredig aandeel in de financiering van de samenleving leveren en meer willen afdragen aan belastingen. Dit is dus een goed moment om daar ook aan toe te geven door het idee van prof. Gabriel Zucman, dat hij tijdens het Tax Symposium van het Europees Parlement en de Europese Commissie in maart 2025 lanceerde, namelijk om de rijken een 3% vermogensbelasting te laten betalen, in te voeren.

Omdat vaak iedereen op iedereen wacht, doordat men dit in EU-verband of OESO-verband wil regelen, moedigen wij u aan de eerste stap te zetten, zodat het heel snel tot stand komt. Dit geldt overigens ook voor de Financiële Transactie Belasting, die al op de agenda van de EU stond voor 2026, maar stilzwijgend naar voren geschoven lijkt te zijn. Beide stappen leveren op jaarbasis meer dan voldoende op om eventuele bezuinigen tegen te gaan. Zelfs genoeg om de broodnodige verbetering van de Bestaanszekerheid van de lage en lagere inkomens structureel te verbeteren. Het is een kwestie van politieke wil en moed. Wij moedigen u aan deze wil en moed te laten zien.

Een ander belangrijk onderwerp is de inzet van ervaringsdeskundigen en ervaringskennis op alle niveaus. Dat is meer dan het streven naar burgerbetrokkenheid, aangezien dit containerbegrip teveel verschillende wijzen van aanpak herbergt en daardoor de noodzakelijke stappen vaak eerder belemmert dan bevordert. Extra inzet kan bijdragen aan het verminderen van bestaand wantrouwen tussen burger en overheid en zal dus ook democratisch veel waarde genereren.

Het European Anti Poverty Network Nederland wenst u veel kracht en wijsheid bij uw gesprekken en spreekt de hoop uit dat bovenstaande onderwerpen niet in de kleine lettersectie verdwijnen, maar mee worden genomen in nieuwe beleidsaanpak en toekomstgerichte verbetering.

Hoogachtend,

Quinta Ansem, voorzitter EAPN Nederland

Bijlagen: diverse

Belasting het cement voor een goed functionerende samenleving

Voor het verminderen van de armoede is natuurlijk veel meer nodig dan het verhogen van de lage en laagste inkomens, maar dat is wel al een belangrijke eerste stap. Waar men veel over bestaanszekerheid spreekt, zien we heel weinig verandering. Eerder stilstand of zelfs achteruitgang. Daarom wordt het echt tijd om eens over de belastingen te spreken. Niet steeds weer, wanneer er meer geld voor een of ander nodig is, de laagste inkomens verder verlagen of op achterstand zetten. Er zijn alternatieven, maar om die op te pakken en te gebruiken is een ander beleid, een andere kijk op de samenleving en op inkomensverschillen nodig. Wij hebben gekeken en dit is wat we zien.

De overheid heft belastingen om de samenleving draaiende te houden. In principe kun je vier terreinen noemen waar de geïnde belastingen gebruikt worden.

1. De infrastructuur, dat is inclusief de werkzaamheden van de overheid zelf.
2. De sociale samenhang. Dit zijn uitkeringen, AOW, toeslagen enz.
3. Voortuitgang. De financiering van onderwijs, wetenschap en nieuwe ontwikkelingen, waaronder innovatie in bedrijven.
4. De mentale en fysieke gezondheid van de samenleving. Naast gezondheidszorg is dat ook investeren in sport, kunst, cultuur.
5. Daarnaast gebruikt de overheid belastinggeld voor aftrekposten, subsidies en garantstellingen bedrijfsleven.

Complexiteit

Het geheel is een complex netwerk, waarbij, zoals later in dit stuk ook zal worden opgemerkt, steeds weer door gebruik van wat men loopholes noemt, gaten in de wetgeving, onduidelijke regelgeving en bewuste ontduiking veel belastinggeld of niet geïnd kan worden of aan het oog van de belastingen onttrokken wordt. Een van de gevolgen is dat we steeds horen dat rijke mensen zoveel belasting moeten betalen in ons land, maar als we naar de werkelijke situatie kijken, blijkt dat zij in verhouding minder afdragen dan de lagere inkomens. Dat heeft met belastingvoordelen, aftrekposten, neo-liberaal denken en, zoals gezegd, ontduiking te maken. Steeds meer stemmen gaan op om de bestaande belastingregels ter vernieuwen en andere maatstaven te hanteren, zodat een fairer belastingstelsel wordt gebouwd. Dat dit voor iedereen van voordeel kan zijn en dat dit nieuwe financiële middelen zal opleveren, willen we in dit stuk laten zien. Uiteraard is dit slechts een klein deel van wat er werkelijk speelt, maar we zien het als een deel van de al op gang gekomen discussie over verandering van het stelsel en het minder gericht zijn op het bevoordelen van de rijken en superrijken.

Met dit stuk willen we de discussie hoe nu verder, hoe anders en vooral hoe te komen tot een echte verbetering van de bestaanszekerheid van mensen op gang zetten

Sinds in 1980 de toenmalige president van de Verenigde Staten en de premier van Brittannië besloten de banken, die tot dan toe gescheiden waren in spaar- en zakelijke banken, op een hoop te gooien en alle banken toe te staan op de beurs te handelen, is er een nieuw speelveld ontstaan. Zij die de neoliberale visie aanhangen stellen dat de welvaart daardoor enorm gegroeid is. Het beleid van Reagan en Thatcher is gebaseerd op de vooronderstelling dat wanneer rijken meer geld ter beschikking hebben, zij meer investeren en zo de banengroei toe zal nemen. Dat noemt men het zogenaamde 'doorsijpelbeleid'.

In Social Europe of 21st of MAY 2025 stellen Balata and Mang:

"Doorsijpelings-economie" is een mythe. In plaats van welvaart te bevorderen, wakkert extreme vermogensaccumulatie ongelijkheid aan, destabiliseert economieën en ondermijnt de democratie. In 2024 groeide het vermogen van de 440 miljardairs in Europa met bijna € 400 miljoen per dag, waarbij er bijna wekelijks een nieuwe miljardair opstond. Dit staat in contrast met de wijdverbreide bezorgdheid van Europeanen die moeite hebben om in hun levensonderhoud te voorzien. Maar dit is een wereldwijd probleem: hoewel de wereld binnenkort misschien wel vijf biljonairs telt, blijven de wereldwijde armoedecijfers stagneren.

Als Europa de democratie niet verder wil ondermijnen en de sociale, economische en politieke stabiliteit op het continent wil bevorderen, moeten onze politici daadkrachtig optreden om extreme rijkdom aan te pakken. De toezegging van de Europese Commissie om de vermogensbelasting te onderzoeken is een stap in de goede richting, maar moet worden ondersteund door concreet beleid, waaronder een hogere vermogensbelasting en het verkennen van een grens voor extreme rijkdom als instrument voor democratische betrokkenheid en bredere beleidshervorming.

Zij die een meer solidaire en democratische visie aanhangen, stellen dat daardoor de basis gelegd is voor de armoede die we hedentendage kennen. In de huidige tijd kennen we drie inkomensklassen

1. Zij die net, of net niet meer, overleven
2. Zij die voldoende inkomen vergaren om fatsoenlijk te kunnen leven
3. De rijken en superrijken.

Een voorbeeld hoe men over belastingen denkt, is de vennootschapsbelasting. Die wordt gebruikt als lokmiddel voor bedrijven om van land naar land te hopen. Dat dit idee eigenlijk niet werkt, laat het onderstaande zien.

In Social Europe of 15th of July 2021, concluderen Heimberger and Gechert: Het idee dat verlagingen van de vennootschapsbelasting de economische groei zouden kunnen stimuleren, houdt onderzoekers al lang bezig. De bewering dat een golf van verlagingen van de vennootschapsbelasting alle schepen naar meer groei zal tillen, is een kernelement geweest van de 'aanbodzijde'-economie, van Ronald Reagans presidentschap van de Verenigde Staten in de jaren 80 tot de opportunistische machtspolitiek van zijn latere opvolger, Donald Trump.

En in de huidige economische beleidsdebatten over hoe te herstellen van de pandemie, heeft die gedachte politieke aanhangers gevonden in een aantal Europese landen, waaronder de conservatieve en liberale partijen in Duitsland, met de herfstverkiezingen voor de Bondsdag. (2024)

Ten eerste lijken landen (leden van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling of niet-OESO-landen) geen significant verschil te maken – dus is voorzichtigheid geboden met beweringen dat verlagingen van de vennootschapsbelasting een significant ander effect zouden hebben op de groei in ontwikkelde landen dan in opkomende markten. Ten tweede lijken recente studies minder groeibevorderende effecten van verlagingen van de vennootschapsbelasting te vinden. Ten derde lijkt correctie voor overheidsuitgaven relevant: belastingverlagingen zijn iets gunstiger voor de groei wanneer de overheidsuitgaven niet tegelijkertijd worden verlaagd. Dit resultaat is consistent met de endogene groeitheorie, die suggereert dat het gebruik van overheidsinkomsten uit het belasten van bedrijven om (productieve) overheidsuitgaven te verhogen positieve effecten op de groei kan hebben. Onze resultaten suggereren dat de prominente rol die wordt gegeven aan verlagingen van de vennootschapsbelasting in beleidsdebatten overdreven is. **Belastingverlagingen hebben de afgelopen decennia zeker de internationale belastingconcurrentie gestimuleerd, maar ze lijken de groei niet te hebben bevorderd.**

Een voorbeeld is de verlaging van de vennootschapsbelasting in Hongarije naar 9%, het laagste tarief van de EU. Toch zie je nauwelijks buitenlandse investeringen. Er zijn dus andere redenen die investeringen aantrekken, aldus een lid van de Hongaarse oppositie.

Belastingvlucht

Wat we ook zien is een enorme belastingvlucht, die men ontwijking noemt. Daarmee wordt een strafbare handeling, een handeling buiten de democratische spelregels, vergoelijkend afgedaan.

Het ontduiken van de belasting wordt gezien als een soort 'herendelict', dat vaak onbestraft of gering gestraft blijft. Hier is de dubbele moraal goed zichtbaar. Iemand die in de bijstand zit en inkomsten niet opgeeft, wordt fors aangepakt. Want, zo heeft men de algemene opinie inmiddels geïndoctrineerd, dat is stelen van de samenleving. Een voorbeeld ter verduidelijking. Tijdens de Duitse verkiezingen in februari 2025 gingen de christendemocraten en de liberalen te keer over fraude met de bijstand (Bürgergeld). Geen woord over belastingfraude. De werkelijke verhoudingen zijn: per jaar 60 miljoen fraude met het Bürgergeld en minimaal 100 miljard belastingfraude c.q. ontduiking, vermoedelijk veel meer. De aanval op hen die afhankelijk zijn van het laagste mogelijke inkomen is makkelijk, want de grote bedrijven, banken en superrijken zitten vaak mee aan tafel.

Zembla, 23 januari 2019: Nederland loopt ieder jaar 22 miljard euro mis door belastingontduiking. Dat blijkt uit een studie van de Universiteit van Londen in opdracht van de Europese sociaaldemocraten.

PvdA-Europarlementariër Paul Tang noemt het "onvoorstelbaar dat er te weinig controle en te weinig capaciteit is om dit tegen te gaan. Dit moet snel op Nederlands en Europees niveau worden aangepakt".¹

Het is moeilijk vast te stellen hoeveel geld er jaarlijks langs de belasting gesluisd wordt, maar feit is dat Nederland een van de belastingparadijzen in de wereld en binnen de EU is. Ook al wordt er sinds een paar jaar van alles gewijzigd om dat te verminderen. Een schatting stelt dat er wereldwijd per jaar 472 miljard dollar belastingontwijking plaats

¹ ['Belastingontduiking kost Nederland 22 miljard euro per jaar' - Zembla - BNNVARA](#)

vindt. Het is de afgelopen jaren moeilijker geworden om via Nederland belasting te ontwijken, maar desondanks lijkt het alsof het aandeel van Nederland in de wereldwijde belastingontwijking is gegroeid. Dat schrijft NRC. Overheden lopen wereldwijd jaarlijks 472 miljard dollar (427 miljard euro) mis door belastingontwijking, zo heeft het Tax Justice Network berekend.

Voor de Europese Unie zou dat minimaal 100 miljard euro per jaar door bedrijven zijn. De EU heeft een richtlijn antibelastingontwijking, waardoor specifieke vormen van belastingontwijking kunnen worden aangepakt. Daarnaast is de EU de drijvende kracht geweest voor de inmiddels via de OESO besloten minimale belasting van 15% op de winst van multinationale bedrijven in de landen waar de winst gemaakt wordt. Dit zijn eerste stappen die duidelijk effect hebben. Ook wordt gesproken over een gezamenlijke introductie van een Financiële Transactie Belasting (FTT), die overigens in de staat New York en Frankrijk al wordt gehanteerd.

Stel de EU zou zo'n Financiële Transactie belasting (FTT) van 0,3% per transactie op de beurzen (uitgezonderd de pensioenfondsen) per 1-1-2026 invoeren, dan is de geschatte opbrengst per jaar bijna 60 miljard.

Een ander probleem, dat Commissaris Hoekstra benoemde tijdens het Tax Symposium 2025 dat het Europees Parlement en de Europese Commissie in maart 2025 organiseerden, is dat de BTW binnen de EU niet is geharmoniseerd. Verschillen in aanpak dragen bij aan een geschatte 89 miljard aan niet geïnde BTW.

En dan zijn er de belastingvrijstellingen en subsidies op de scheepvaart, de luchtvaart en voor fossiele bedrijven. Voor Nederland geldt dat dit totaal per jaar 46 miljard bedraagt. Een voorbeeld biedt het artikel in Corporate European Observatory van 8 november 2021.

8 november, Londen/Glasgow - Minstens 503 lobbyisten voor fossiele brandstoffen, verbonden aan enkele van 's werelds grootste vervuilende olie- en gasgiganten, hebben toegang gekregen tot COP26, waardoor de conferentie in Glasgow overspoeld wordt met invloed van het bedrijfsleven.

Een data-analyse van de voorlopige lijst met namen van de VN-deelnemers door Corporate Accountability, Corporate Europe Observatory (CEO), Glasgow Calls Out Polluters en Global Witness onthult de mate waarin bedrijven met een belang bij de aanhoudende verbranding van fossiele brandstoffen toegang hebben tot deze cruciale gesprekken.

Onderzoekers telden het aantal personen dat direct verbonden was aan fossiele-brandstofbedrijven, waaronder bedrijven zoals Shell, Gazprom en BP, of aanwezig was als lid van delegaties die namens de fossiele-brandstofindustrie optreden.

Let wel, dit is de grootste afvaardiging naar deze bijeenkomst van de Verenigde Naties. In totaal meer dan 500 lobbyisten willen voorkomen dat de fossiele industrie voordelen verliest.

Het gaat niet om een kleine verandering, het wordt tijd voor grote stappen. In zijn TED talk in augustus 2014 waarschuwt Nick Hanauer al dat we veranderingen nodig hebben. Helaas blijkt dat ook hij genegeerd wordt, net als de groeiende groep zeer rijke mensen die al onder president Obama opriep om meer belasting te (mogen) betalen.

Nick Hanauer is een rijke man, een onverbeterlijke kapitalist – en hij heeft iets te zeggen tegen zijn mede-plutocraten: Word wakker! De groeiende ongelijkheid staat op het punt onze samenlevingen in omstandigheden te duwen die lijken op die van het Frankrijk van vóór de revolutie. Luister naar zijn betoog over waarom een drastische verhoging van het minimumloon de middenklasse zou kunnen laten groeien, economische welvaart zou kunnen opleveren... en een revolutie zou kunnen voorkomen.

**I DON'T MIND HAVING
TO PAY TAXES WHEN
THE POOR CAN'T.**

**WHAT UPSETS ME IS
HAVING TO PAY TAXES
WHEN THE RICH WON'T.**

De Franse professor Gabriel Zucman is, naast professor Thomas Piketty, eveneens uit Frankrijk, een voorvechter voor eerlijke belastingen. Tijdens het genoemde Tax Symposium in het Europees Parlement legde hij de idee voor om de allerrijksten per jaar 3% extra vermogensbelasting te laten betalen. Zij, zoals Zucman stelt, merken dat niet eens. De samenleving zou per jaar 120 miljard euro meer te besteden hebben.

Op 4 juni 2025 maakt CapGemini bekend dat uit hun onderzoek blijkt dat het aantal rijken in 2024 verder is toegenomen. 23,4 miljoen mensen hebben meer dan een miljoen dollar

aan vermogen. Superrijken zien zij als mensen die meer dan 30 miljoen dollar aan vermogen hebben. Het totale vermogen van de groep is in 2024 gestegen met 4,2% en bedraagt 90,5 biljoen. In cijfers is dat 90.500.000.000.000 dollar. (ARD.de)²

Je kunt nu heel eenvoudig al deze gegevens bij elkaar tellen. Dan komt er een giga bedrag uit wat opgehaald kan worden. Daar is echter en politieke wil, nieuwe wetgeving en internationale samenwerking voor nodig. Hoe eerder die samenwerking gestalte krijgt, hoe eerder belastingen geïnd kunnen worden. Te veel en te vaak wordt het argument gebruikt dat je dat niet alleen kunt doen om op die manier vooral tijd te winnen en zaken uit te stellen.

Het jaarlijks terugkerend EU Tax Symposium, waar we als EAPN NL aan deelnemen, toont steeds duidelijker dat er een grote meerderheid te vinden is voor een ander belastingregime, waarbij met name belastingontwijking en de gigarijken worden aangepakt. Dat klinkt misschien onsympathiek wat betreft de tweede groep, maar wanneer we tegen het licht houden dat het Cum Ex en het CUM CUM schandaal, waarbij miljarden aan BTW teruggaaf ten onrechte gevorderd en ontvangen zijn, nauwelijks opgepakt wordt in ons land, dan is er duidelijk niet veel animo om fraude aan te pakken. Hier is dus heel veel te winnen. Duitsland is ook niet meteen te porren om de naar schatting 40 miljard ten onrechte verkregen belastingteruggaaf aan te pakken,

² https://www.capgemini.com/nl-nl/wp-content/uploads/sites/19/2025/06/WWR_2024_web.pdf

maar desondanks zijn al een aantal fraudeurs opgepakt en door de rechter veroordeeld. Ook tot gevangenisstraffen.

Feit is dat steeds meer wetenschappers, politici en organisaties tot de conclusie komen dat de bestaande ongelijkheid in inkomen en vermogen niet goed is voor onze democratieën en samenleving. Thomas Piketty, Tax Justice, Oxfam, RobinHoodTax, Gabriel Zucman en de door het Europees Parlement samengestelde subCommissie Belastingaangelegenheden, waarvan Paul Tang (PvdA) voorzitter was, stellen allen dat er iets moet veranderen.

**Europe needs
a new HEART**

**XXII General Assembly
European Anti-Poverty Network**

Lisbon, 16th - 18th June 2011
Sana Metropolitan Hotel
Rua Soeiro Pereira Gomes, Parcela 2
1600-198 LISBOA PORTUGAL

Het Financieel Dagblad meldt dat het Centraal Planbureau vast stelt dat bij veel fiscale vereenvoudigingen de hoogste inkomens buiten schot blijven.³ De volgende dag meldt het hoofd van de banktoezicht van de Europese Centrale Bank (ECB) dat Europese banken van plan zijn om ongeveer 70 miljard euro uit te keren aan hun aandeelhouders na een lucratief jaar.⁴

De Duitse Rekenkamer adviseert de nieuwe coalitie die wordt gebouwd (2024) om drie stappen te zetten, die zij van belang vinden en die heel wat extra belastinggeld opleveren. De voorzichtige schatting is 23 miljard per jaar. Zeker de moeite waard om wat extra werk te verrichten.

Drie stappen, die ook door Nederland en voor de rest van de EU gezet kunnen worden.

1. Schaf een flink deel van de belastingvoordelen af.
2. Pak de belastingfraude echt aan.
3. Verbeter de belastinghandhaving.

EAPN NL stelt dan ook voor dat, te beginnen binnen de Europese Commissie en gevolgd door alle lidstaten een extra directie Aanpak belastingontwijking opgetuigd wordt. Of dat de bestaande directie sterk uitgebreid wordt. Met echte bevoegdheden. Om te beginnen, zou men gepensioneerde accountants en inspecteurs kunnen vragen hier te helpen en hen een tijdelijk dienstverband, ook als opleiders, aan kunnen bieden.

De Europese Rekenkamer zegt daarover:

³ Financieel Dagblad 19 december 2023

⁴ ANP, 20 december 2023 Europese banken zijn van plan om ongeveer 70 miljard euro uit te keren aan hun aandeelhouders na een lucratief jaar

De Rekenkamer benadrukt dat multinationals handig inspelen op de verschillen en hiaten in belastingstelsels van EU-lidstaten. Dit leidt tot oneerlijke concurrentie tussen bedrijven en ondermijnt een gelijk speelveld binnen de Unie. De EU heeft wel maatregelen genomen, zoals richtlijnen voor transparantie en het delen van informatie, maar de implementatie en naleving daarvan verschillen sterk per land. Dit maakt het moeilijk om belastingontwijking effectief te bestrijden.

Volgen we de lijn die Gabriel Zucman voorstelt, dan kun je via de OECD onderhandelen om een gezamenlijk standpunt en een gezamenlijke actie te bouwen. De EU, de individuele lidstaten hoeven daar echter niet op te wachten. De situatie in de wereld is op dit moment niet zo dat iedereen wil samenwerken. Iemand moet de eerste stap zetten, waarna anderen zullen volgen als blijkt dat het loont. En, tenslotte zullen de 800 miljard die men voor verdere bewapening wil uitgeven ook ergens vandaan moeten komen.

De Financiële Transactie Belasting

De Financiële Transactie Belasting (FTT, Financial Transaction Tax) staat al enige jaren op de EU agenda, maar we zien geen echte vooruitgang. Is men bereid het voorbeeld van Frankrijk, waar men al een FTT kent, te volgen? In 2014 was er een groep van 11 landen, die deze stap wilden zetten. Die is destijds tegengehouden.

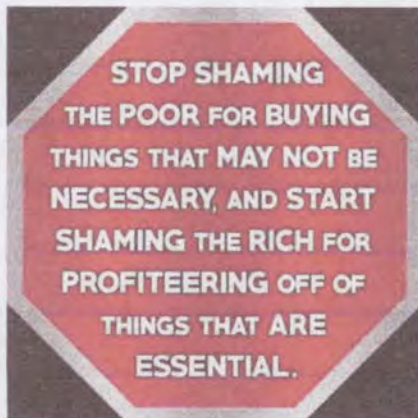
Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, België, Estland, Griekenland, Italië, Portugal, Slowakije en Spanje hebben aangekondigd dat er uiterlijk 1 januari 2016 een belasting op aandelen en sommige derivaten in hun landen zal worden ingevoerd. Slovenië, het elfde lid van het blok, heeft de gezamenlijke verklaring niet ondertekend, omdat het land momenteel geen regering heeft. (Euroactiv, mei 2014)

Invoering, zoals al min of meer gepland, per 1 januari 2026 levert volgens de schattingen een bedrag van bijna 60 miljard € per jaar op voor de EU. Daarbij uitgaande van een belasting van 0,3% op iedere transactie, met -als enigen- een uitzonderingspositie voor de pensioenfondsen.

Subsidies?

Een andere pot zijn de zogenaamde subsidies op fossiele brandstoffen. Vaak zijn het belastingvrijstellingen. Voor Nederland spreekt men over 46 miljard per jaar. Zou men dat over de hele EU samenbrengen, dan spreek je waarschijnlijk over honderden miljarden. **Wij stellen voor dat NL deze vorm van 'subsidie' per jaar met 15% af gaat bouwen.** Dat zou ook een prima zet voor de hele EU zijn.

Anders

Soms kan belasting ook onrechtvaardig zijn. Stel je wint 1000 euro in een loterij, dan moet je 35,2% kansspelbelasting betalen. Wanneer dus op tv groots geschermd wordt met een hoofdprijs van een ton, dan is dat netto 64.800€.

Nog steeds een grote som geld, maar bij lange na geen ton. Stel nu je gokt op de beurs, sorry, je koopt aandelen en je verdient een ton hieraan. Wat moet je dan betalen?

Het antwoord komt van de belastingdienst zelf:

Stel, je hebt een vermogen van € 100.000, volledig belegd in aandelen. Over de eerste € 57.000 betaal je geen belasting, wat betekent dat je belast wordt over de resterende € 43.000. De Belastingdienst neemt aan dat je over je beleggingen een rendement van 6,04% behaalt, wat neerkomt op € 2.597. Vervolgens wordt hier 36% belasting over geheven, wat neerkomt op een bedrag van € 935.

Het verschil is groot. Waar je voor het ene ton 35.200€ moet betalen, wordt het andere ton aangeslagen voor 935€. Nou zal de voorstander van dit verschil vermoedelijk roepen dat winnen in een loterij incidenteel is en er niet voor gewerkt is of zo. **EAPN NL stelt voor** beide gelijk te behandelen en een percentage van 20% te hanteren, zodat het systeem van gelijke monniken gelijke kappen gaat gelden. Ter vergelijking, wanneer je in België diezelfde 100.000 bij de loterij wint, dan betaal je geen kansspelbelasting.

Optellen

Natuurlijk is het op papier eenvoudig alles op te tellen en een positieve uitkomst te creëren. In de praktijk moeten hiervoor wetten aangepast of vernieuwd worden en zal een beleid moeten worden neergezet waar meer rechtvaardigheid en meer solidariteit ingebouwd wordt. Tijdens het Tax Symposium van het Europees Parlement en de Europese Commissie ontstaat het beeld dat de EU in ieder geval op zoek is naar nieuwe, betere, modellen.

Dat heeft een direct effect op de meerjarige financiële ramingen van de EU, die dit jaar weer voor de komende jaren worden neergezet. Deze MFF, zoals het officieel heet, kan stappen zetten naar een aanpak van ontwijking of zelfs fraude, kan nieuwe wegen ontwikkelen voor een rechtvaardiger belastingregime.

*Le Monde, 11 maart 2024: Als Frankrijk eindelijk de belasting op financiële transacties accepteert, zullen we zien dat Europa grote winsten kan genereren. Leiders uit het maatschappelijk middenveld pleiten voor een belasting op speculatie met de belasting op financiële transacties (FTT) in plaats van bezuinigingen van 10 miljard op de overheidsuitgaven.*⁵

In New York bestaat de Financiële Transactie Belasting al heel lang. Probleem is dat een Gouverneur jaren geleden een soort van terugbetalingsregeling heeft geregeld met de New York Stock Exchange (beter bekend als Wall Street). Hiertegen wordt actie gevoerd

⁵ « Si la France accepte enfin la taxe sur les transactions financières, on verra que l'Europe peut rapporter gros »

door verschillende niet-gouvernementele organisaties die willen dat deze regeling wordt afgeschaft.

Greedvsneed.org: *Het is onaanvaardbaar hoe de rijkeluiszootjes en hun bedrijven hoge posities bekleden binnen de Securities Industry and Financial Markets Association (SIFMA), Partnership for New York City (PFNYC) en de Citizens Budget Commission (CBC). De hebzucht, het narcisme en het gebrek aan empathie van de leiders van deze lobbygroepen, die zich zo fel verzetten tegen de afschaffing van de belasting op aandelenoverdracht, moeten krachtig worden bestreden. Deze campagne is van plan precies dat te doen!*

Stel men volgt onze redenering en de voorstellen van wetenschappers als prof. Zucman en prof. Piketty en van organisaties zoals de wereldwijde groep ter introductie van een FTT, waar ook EAPN aan verbonden is, dan levert dat nieuw geld op. Daarmee kunnen nieuwe lasten, zoals het RFF (Recovery and Resilience Fund) en de 800 miljard voor Europese defensie bekostigd worden. De hierboven genoemde voorstellen leveren veel geld op.

Daarom pleiten we er ook voor om 25% van dat nieuwe, extra geld vrij te stellen voor een sociaal Europa, voor armoedebestrijding binnen de EU, voor organisaties die werken aan het voorkomen van en aanpakken van de bestaande armoede en uitsluiting om zo van de eerste EU Armoedestrategie een groot succes, een voorbeeld voor de wereld, te maken.

Op 18 januari 2024 lees je in *Social Europe*: Een door Oxfam gepubliceerd rapport onthult dat de vijf rijkste mannen ter wereld hun vermogen sinds 2020 bijna hebben verdubbeld. Het onthult ook dat een miljardair de CEO of hoofdaandeelhouder is van zeven van 's werelds tien grootste bedrijven. Dit is geen toeval: vermogensconcentratie en bedrijfsmonopolie zijn twee kanten van dezelfde medaille.

Chiara Putaturo, adjunct-directeur van het Oxfam EU-kantoor, waar ze adviseur is voor ongelijkheid en belastingbeleid, concludeert in dit artikel: *We zijn veel dichterbij het zien*

van 's werelds eerste biljonair dan bij het beëindigen van armoede. Waarom? Omdat ons economisch systeem werkt voor de weinige rijkste individuen, vaak mannen, die de macht over onze economie hebben.

Voorstellen en veranderingen

Al deze voorstellen c.q. veranderingen samen, laten het volgende beeld zien.

1. Voer per 1-1-2026 een FTT van 0,3% in binnen de EU	60 miljard p.j.
2. Voer per 1-1-2026 een extra vermogensbelasting in van 3% binnen de EU (lage schatting)	80 miljard p.j.
3. Verminder de fossiele vrijstellingen en subsidies met 15% per jaar (schatting)	100 miljard p.j.
4. Verbeter de BTW structuur binnen de EU (schatting) Dit bedrag zal langzaam verder oplopen richting de door Commissaris Hoekstra genoemde 89 miljard	20 miljard p.j.
5. Pak de belastingontwijking sneller en grootser aan. De Europese Raad zegt hierover: <i>Belastingfraude en -ontwijking ondermijnen de werking van democratische samenlevingen, verstoren de economische besluitvorming en schaden het vertrouwen tussen burgers en overheden.</i>	
6. Pak daarnaast de CUM EX en CUM CUM fraude eens echt aan. Er is voor miljarden gefraudeerd. Een paar miljoen zijn Teruggehaald. Echte aanpak, gecoördineerd door de Europese Commissie kan tientallen miljarden opleveren. Nieuwe aanpak, oplopend bedrag per jaar. Start 2026	20 miljard
Totaal	280 miljard p.j.

Hervormingen

José Antonio Ocampo, hoogleraar aan Columbia University, is voorzitter van de Onafhankelijke Commissie voor de Hervorming van de Internationale Vennootschapsbelasting (ICRIT), schrijft in een artikel in Social Europe van 4 juni 2021.

De Onafhankelijke Commissie voor de Hervorming van de Internationale Vennootschapsbelasting (ICRICT), waarvan ik samen met economen als Joseph Stiglitz, Thomas Piketty, Gabriel Zucman en Jayati Ghosh voorzitter ben, is van mening dat het minimumtarief wereldwijd 25 procent moet zijn. In de OESO-onderhandelingen zal het uiteindelijke tarief waarschijnlijk tussen de 15 en 21 procent liggen.

Voor Nederland geldt dat de inschatting van de Europese Rekenkamer is dat er 22 miljard per jaar belastingontwijking plaats vindt. Een ander aanpak kan dus per jaar al snel minimaal 4 miljard (oplopend) opleveren.

Ook hier tellen we alles eens samen, start 2026

1. Nieuwe aanpak ontwijking	4 miljard p.j.
2. Invoering FTT (schatting)	4 miljard p.j.
3. Extra vermogensbelasting 3%	10 miljard p.j.
4. Afbouw fossiele vrijstellingen en subsidies 15% per jaar (oplopend)	7 miljard p.j.
5. Verbeterde BTW structuur Ander belastingregime voor winsten uit aandelen	4 miljard p.j.

of loterijprijs, schatting en oplopend

2 miljard p.j.

Totaal

31 miljard per jaar

Ook hier stellen we voor om 25% van dit bedrag te oormerken voor sociale activiteiten, zoals hierboven beschreven.

Toekomst

Om zaken te veranderen, moeten we starten eerlijk naar het heden te kijken. Zo schrijft C. Putaturo in Social Europe van 18 januari 2024: *In de Europese Unie hebben de vijf rijkste mannen hun vermogen sinds 2020 met € 6 miljoen per uur zien toenemen. Dit komt neer op een geaccumuleerd vermogen van meer dan € 400 miljard – gelijk aan de helft van het onderwijsbudget van alle EU-landen. Maar achter miljardairs zitten vaak grote bedrijven, die enorme winsten binnen harken. Vorig jaar was het meest winstgevend voor grote bedrijven: 22 van 's werelds grootste bedrijven met een hoofdkantoor in de EU behaalden in de 12 maanden tot juni 2023 € 172 miljard aan nettowinst. Dit was 66 procent meer dan hun gemiddelde winst over 2018-2021. Deze winsten worden doorgesluisd naar hun ultrarijke eigenaren, die vervolgens op verschillende manieren invloed kunnen kopen. Miljardairs en hun bedrijven kunnen legers lobbyisten betalen om beleidsmakers te beïnvloeden om wetten in hun voordeel te maken.*

Laten we hier Tim 'S Jongers citeren, want wat hij zegt, draagt bij aan wat wij willen, namelijk een andere discussie. Een discussie over rechtvaardigheid, bestaanszekerheid, absurde rijkdom en een eerlijk belastingstelsel.

“Wat mij daarnaast opvalt, is dat we het bijna nooit over niet-armen hebben als het over armoede gaat. Dat lijkt mij nu juist de belangrijkste vraag: hoe hebben de niet-armen - waaronder ook de nieuwbakken armoedeprofeten- het zover kunnen laten komen dat veel anderen wel in armoede leven?”⁶

Een nieuw belastingregime begint bij de discussie wat er bij het bestaande fout gaat, wat de wensen voor verandering zijn en hoe belastingen rechtvaardiger neergezet kunnen worden.

Twee stellingen zijn hier wat EAPN NL betreft niet van toepassing.

1. Wanneer rijken minder belasting betalen, zal dat extra geld zijn weg omlaag vinden en werkgelegenheid opleveren. Onjuist. De rijken kopen er bedrijven voor op en worden nog rijken en machtiger, terwijl de lage inkomens meer moeten overleven.
2. Hoge inkomens betalen al genoeg belasting. Onjuist. De vermogensbelasting en de erfbelasting is de afgelopen decennia naar de wensen van de rijken

⁶ [Het armoededeбат moet vooral over niet-armen gaan - De Correspondent](#)

aangepast. Tijd om dit te veranderen. Het is absurd dat een man van 19 jaar oud meer dan 2 miljard erft (Duitsland) zonder een cent belasting te betalen.

Daarnaast wordt Nederland, ondanks een paar veranderingen, nog steeds als belastingparadijs en doorsluisland van enorme vermogens gezien. Er moet nog heel veel gebeuren. Dat levert, mits men dat ook wil en dus doet, heel veel op. EAPN NL durft dan ook de stelling aan dat **wanneer iedereen! een eerlijk aandeel aan belastingen betaalt, iedereen een lagere belasting zal betalen.** Reden genoeg, met name voor de laagste en lage (midden) inkomens om nieuw beleid te maken, om te veranderen. Dat geldt voor Nederland en wat ons betreft ook voor de Europese Unie. Durf ook voorop te lopen en niet afwachtend te reageren.

Veranderproces

Dat het besef begint te groeien dat er iets moet veranderen, werd al tijdens de Tax Symposia duidelijk.

In 2021 stelt de International Trade Union Confederation: De aankondiging door de ministers van Financiën van de G7 dat er een akkoord is bereikt over het invoeren van een wereldwijd minimumbelastingtarief voor multinationals en dat bedrijven belasting moeten betalen op de plaatsen waar ze winst maken, is een positieve stap.

Overigens zij hier vermeld dat de handelsoorlog die Trump en de VS sinds maanden voeren, deze regeling weer in de war schopt en het lijkt er sterk op dat de VS zich van de afspraken niets zal aantrekken. Dat kan overslaan op andere landen die zich aan deze afspraak verbonden hebben, waardoor we weer van voren af aan kunnen beginnen.

Maar er is meer. Steeds vaker wordt er op gewezen dat de enorme fraude dan wel ontduiking van belastingen nu eens aangepakt moet worden en is er een beweging ontstaan die heel expliciet de enorme jaarlijkse belastingvermindering die de fossiele industrie ontvangt substantieel omlaag moet.

Nieuw is het voorstel van de Duitse minister voor Cultuur, Weimer, gelanceerd heeft. Hij wil dat alle grote internetbedrijven, denk aan Mega (Facebook etc.), Google, Netflix, LinkedIn, Apple, Amazon en anderen, per jaar 10% van hun reclame-inkomsten aan belasting betalen. Inmiddels bespreekt men dit ook in Oostenrijk. We gaan ervan uit dat het dus binnenkort deel wordt van de EU belastingagenda. Men noemt dit de Platform Soli (solidariteitsafdracht).

Tijd voor verandering. We staan op een kantelpunt, waarbij de wereld er voor mensen met lage inkomens steeds slechter uit gaat zien, waar het klimaat de wrange vruchten draagt van de enorme geldzucht van een relatief kleine groep. Steeds meer mensen kiezen in hun kwaadheid voor rechtsextremisme als oplossing. Wat dat betekent voor onze samenleving en samenhang zien we in de teloorgang van de democratie.

De VS zijn een voorbeeld van wat er gebeurt wanneer de superrijken de macht onder elkaar verdelen. De coalitie Schoof leert ons dat samenwerken alleen kan wanneer men dat ook echt wil en wanneer men niet op individuele winst uit is. Het zal anders moeten, willen we de vraagstukken van deze vreemde tijd aan kunnen pakken.

EAPN Nederland wil met dit stuk een bijdrage leveren aan herstel van onze democratische basisprincipes, herstel van vertrouwen en de bouw van een toekomst,

waarin mensen zichzelf weer geaccepteerd en gewaardeerd voelen. Dat geldt voor hun inkomen, maar ook voor wie ze zijn.

Voorstellen

1. **EAPN NL stelt dan ook voor** dat, te beginnen binnen de Europese Commissie en gevolgd door alle lidstaten een extra directie Aanpak belastingontwijking opgetuigd wordt. Of dat de bestaande directie sterk uitgebreid wordt. Met echte bevoegdheden. Om te beginnen, zou men gepensioneerde accountants en inspecteurs kunnen vragen hier te helpen en hen een tijdelijk dienstverband, ook als opleiders, aan kunnen bieden.

2. **Wij stellen voor dat NL** deze vorm van 'subsidie' (fossiele brandstoffen) per jaar met 15% af gaat bouwen. Dat zou ook een prima zet voor de hele EU zijn.

3. **EAPN NL stelt voor** beide, winnen in een loterij en de winst op aandelen, gelijk te behandelen en een percentage van 20% te hanteren, zodat het systeem van gelijke monniken gelijke kappen gaat gelden.

4. **Daarom pleiten we er ook voor om 25% van dat nieuwe, extra geld vrij te stellen voor een socialer Europa, voor armoedebestrijding binnen de EU, voor organisaties die werken aan het voorkomen van en aanpakken van de bestaande armoede en uitsluiting om zo van de eerste EU Armoedestrategie een groot succes, een voorbeeld voor de wereld, te maken. Uiteraard stellen we ook voor dat dit voor Nederland geldt: nieuwe belastinginkomstenbron dan 25% vrij voor armoedebestrijding, zoals hier omschreven.**

5. Grote internetbedrijven, denk aan Mega (Facebook etc.), Google, Netflix, LinkedIn, Apple, Amazon en anderen, betalen per jaar 10% van hun reclame-inkomsten aan belasting betalen. Inmiddels bespreekt men dit ook in Oostenrijk. We gaan ervan uit dat het dus binnenkort deel wordt van de EU belastingagenda. Men noemt dit de Platform Soli (solidariteitsafdracht).

6. Laat de nieuwe regering, na de verkiezingen in oktober 2025, meteen starten met de belastinghervormingen. Geen verder uitstel, dat kunnen we ons niet langer permitteren.

Wanneer IEDEREEN! een eerlijk aandeel aan belastingen betaalt, zal iedereen een lagere belasting betalen.

PROJECT KEUS

Kennen | Ervaren | Uitproberen | Starten

BOUWEN AAN EEN LEERNETWERK ERVARINGSKENNIS EN ERVARINGSDESKUNDIGHEID IN DE PARTICIPATIEWET

We bouwen een Leernetwerk om ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid in de gemeentelijke uitvoering van de Participatiewet in te zetten.

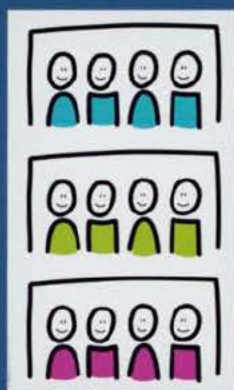
Zo stimuleren we eenvoud, menselijke maat en een gelijkwaardige benadering van ervarings-, praktijk- en wetenschappelijke kennis

ACTIELEREN

Beleidsmedewerkers, uitvoerders en ervaringsdeskundigen leerden tijdens het actieleren welke vorm en waarden samenwerking ondersteunen (cultuur).

We onderzochten ook te zetten stappen om ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid effectief in te zetten in de gemeentelijke uitvoering van de participatiewet (structuur). In deze factsheet delen we de vier belangrijkste inzichten.

ZWIJNDRECHT
ZOETERMEER
ZAFFIER (O.A. ALKMAAR)
HOF VAN TWENTE
AALTEN/LABORIJN
SOEST
DRONTEN
EMMEN
SUDWEST-FRYSLAN

3 GROEPEN
2 SYNERGIEBIJEENKOMSTEN
4 ACTIELEERBIJEENKOMSTEN PER GROEP
7 GEMEENTEN
2 UITVOERINGSORGANISATIES
9 BELEIDSMEDEWERKERS
11 UITVOERDERS
7 ERVARINGSDESKUNDIGEN
4 KRITISCHE VRIENDEN SUA EN EAPN

WAARDEN | Cultuur

Waarden vormen de basis voor gedrag en keuzes en houden ons verbonden. Project KEUS formuleerde drie kernwaarden:

- **GELIJKWAARDIGHEID**
- **VERTROUWEN**
- **MOED OM TE GROEIEN**

(in vertrouwen & gelijkwaardigheid)

Groei is een proces van samen proberen, onderzoeken en veranderen. Men leert door ruimte te krijgen en geven, nieuwsgierig te zijn, mee te bewegen en niet bang te zijn voor ongemak of fouten maken. Zo ontstaat gezamenlijke kennis en kunde over handelen vanuit vertrouwen en gelijkwaardigheid.

AANZET TOT REFLECTIE

- Hoe vertaal jij de waarden naar je gedrag /communicatie?
- Hoe maak je ze bespreekbaar en houd je ze actief?

GOED VOORBEELD

Organiseer een integrale tafel - inclusief ervaringsdeskundigen - om thema's vanuit verschillende perspectieven te belichten.

ERVARINGSDELER | Cultuur

Iedereen heeft ervaringskennis, ook collega's. De stap maken om die te delen, kost soms tijd en moeite. Soms is het moeilijk om uit te drukken, schaamte of is het nog te pijnlijk. Organisaties voeren nog weinig gesprekken over of medewerkers ervaringskennis hebben en of zij deze (bewust) willen inzetten.

AANZET TOT REFLECTIE

- Welke ervaringskennis deel jij, en waarom wel of niet?
- Hoe ondersteunt HR of management jou daarbij?

GOED VOORBEELD

Vraag tijdens sollicitaties expliciet naar ervaringskennis en waardeer dit als pré.

"MOED TONEN EN ANDEREN STIMULEREN NEGATIEVE ERVARINGEN NAAR HET POSITIEVE OM TE ZETTEN, OF DE VINGER OP DE ZERE PLEK TE LEGGEN."

| Ervaringsdeskundige(n)

"WE HEBBEN RUIMTE TE CREËREN VOOR ONSZELF EN ANDEREN OM DE OMSLAG TE KUNNEN MAKEN."

| Beleidsmedewerker(s)

"CONFLICTEN EN ANDERS DENKEN, ZIJN NODIG OM VANUIT DIVERSE KADERS TE HANDELEN, MAAR DAAR IS TIJD VOOR NODIG." | Uitvoerder(s)

"IK KAN EEN VOORBEELDFUNCTIE HEBBEN DOOR ERVARINGEN TE DELEN, EN DAARDOOR RUIMTE BIJEN VOOR ERVARINGSDESKUNDIGEN".

| Beleidsmedewerker(s)

"ER LIJKT MEER RESPECT EN VRIENDELICHHEID AANWEZIG TE ZIJN NU ER EIGEN ERVARINGEN GEDEELD ZIJN".

| Uitvoerder(s)

"PERSOONLIJKE ERVARINGEN EN ERVARINGSKENNIS MOETEN DOORLEefd ZIJN VOORDAT ZE BEWUST INGEZET KUNNEN WORDEN."

| Ervaringsdeskundige(n)

ERVARINGSKENNIS VIA PARTICIPATIE | Structuur

We onderzochten hoe ervaringsdeskundigen de leef- én systeemwereld kunnen ondersteunen binnen verschillende participatievormen.

VRAGEN PER PARTICIPATIETREDE

- Hoe wordt ervaringskennis ontsloten en vertaald?
- Hoe ondersteunt een ervaringsdeskundige de leef- en de systeemwereld?
- Hoe kan de systeemwereld faciliteren in het centraal stellen van de leefwereld, bijv. in positionering van de ervaringsdeskundige(n), of de eigen werkwijze of communicatie?

GOED VOORBEELD

Laat inwoners met ervaringskennis, ondersteund door een ervaringsdeskundige, meedenken bij het herzien van armoedebeleid (zoals rapport 'van Arm-lastig naar Arm-slag' van gemeente Aalten).

BEGRIPPEN

PARTICIPATIE:

Inwoners praten, denken, doen of beslissen mee in beleid.

ERVARINGEN:

Gebeurtenissen die je leven vormen.

ERVARINGSKENNIS:

Inzicht en kennis verkregen door reflectie op ervaringen.

ERVARINGSDESKUNDIGHEID:

Het doorgeven van persoonlijke en collectieve ervaringskennis. Een ervaringsdeskundige is iemand, die dat beseft en leert (of daarmee aan de slag gaat) hoe dit goed te kunnen inzetten.

PROCESSTAPPEN VOOR EFFECTIEVE INZET | Structuur

Gemeenten benaderen dit proces verschillend: soms ontwerpen ze eerst beleid, soms starten ze direct met pilots. Het hangt vooral van de context af waar het team of organisatie zich in bevindt en waar de mogelijkheden zijn. Belangrijk inzicht: er is geen volgorde in stappen, afwisselen kan, maar alle stappen doen ertoe.

VERGROTEN VAN DRAAGVLAK

1. ORGANISATIESCAN

Waar bevindt zich ervaringskennis en -deskundigheid? Vrijwillig, opgeleid, onder collega's? Hoe wordt deze ontsloten en vertaald, en door wie?

"BLIJF NIET TE LANG HANGEN IN DRAAGVLAK OF BELEID CREËREN, OP EEN GEGEVEN MOMENT IS HET GEWOON DOEN, BIJV. IN EEN PILOT MET GOEDE EVALUATIE OF BELEID." | Beleidsmedewerker(s)

PARTICIPATIE

PARTICIPATIE NIVEAU	ACTIVITEITEN (enkele voorbeelden)
 INDIVIDUEEL/ STRAAT	<ul style="list-style-type: none">• VOOR EIGEN STRAAT, EIGEN BUREN• MAATJES / BUDDY'S / BUURTHULP / ETC. ALS VRIJWILLIGER• DEELNEMEN IN ACTIVITEITEN
 ORGANISATIE	<ul style="list-style-type: none">• ADVISEUR OP INDIVIDUELE BASIS• ADVIES VIA CLIËNTENRADEN / PANELS (COLLECTIEF)
 COLLECTIEF- GEMEENTELIJK	<ul style="list-style-type: none">• ZELFORGANISATIES (VERENIGING / COÖPERATIE)• ZELFORGANISATIES (LOBBY)• IN DIENST GENOMEN ERVARINGSDESKUNDIGE
 COLLECTIEF- LANDELIJK en/of EUROPEES	<ul style="list-style-type: none">• MAATJES / BUDDY'S / BUURTHULP / ETC. ALS ERVARINGSDESKUNDIGE• (TIJDELIJKE) COLLECTIEVE BELANGENBEHARTIGING

2. GIDEONSBENDE

Welke collega's zijn gemotiveerd om mee te werken? Hoe creëer je ruimte voor pionieren? Bij welke overleggen of bijeenkomsten kun je aansluiten om anderen te inspireren?

3. PREVALUATIE-IMPACT

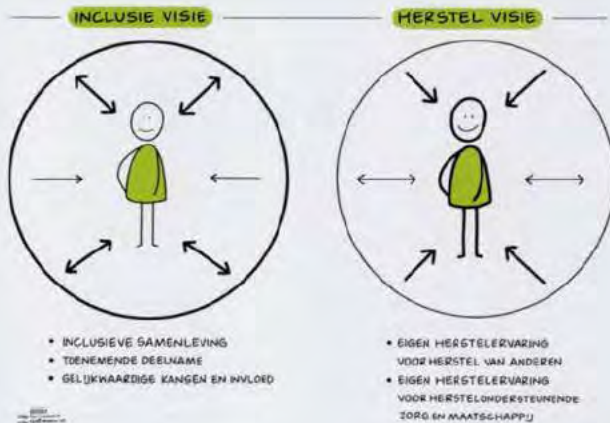
Wat wil je bereiken, zowel in resultaat, als in groeiproces? En waarom? Hoe en wanneer evalueren we de impact?

POSITIONEREN ERVARINGSDESKUNDIGE OF INWONER MET ERVARINGSKENNIS

Denk bewust na over de volgende vier stappen voor het effectief inzetten van ervaringsdeskundigheid. Er is geen volgorde in stappen, afwisselen kan, maar alle stappen doen ertoe.

1. PLEK

Welke visie (inclusie- of herstelvisie) past bij de ervaringsdeskundige? En welke visie bij de vraag van de organisatie? Welke rol en taken passen daarbij? En welke competenties zijn vereist?

2. VOORWAARDEN

Wat is de opdracht, inclusief verantwoordelijkheden en aantal uren? Wie is de vaste buddy? Welke voorwaarden zijn er nodig voor team of organisatie?

3. ONDERSTEUNING

Hoe is er aandacht voor verschil in leerproces van de ervaringsdeskundige en van de organisatie? Wat moet afgesproken over mogelijke kwetsbaarheid? Wat moet het team of collega's leren?

4. WAARDERING

Hoe wordt de niet-financiële waardering vormgegeven? Wat is een passende financiële waardering? Zie voorbeeld in het boekje *KRACHT* van Trudy Jansen.

GOED VOORBEELD

- SWF Tichtby, drie getrainde ervaringsdeskundigen in de uitvoering bij gemeente SúdWest Fryslân.
- Werk met meerdere ervaringsdeskundigen in verschillende beleidsdomeinen, die sparren en elkaar opzoeken.

"HET IS BELANGRIJK NIET ALLEEN TE STAAN ALS ERVARINGSDESKUNDIGE; SAMENWERKEN EN SPARREN ZORGT VOOR COLLECTIEVE ERVARINGSKENNIS IN DE ORGANISATIE."

| Ervaringsdeskundige(n)

"BEDENK WELKE STEUN OF TRAINING NODIG IS OM MEER TE WERKEN VANUIT VERTROUWEN EN DE MENSELIJKE MAAT. ONDERZOEK HET SAMEN ALS SPRAKE IS VAN WEERSTAND OF EEN RECHTMATIGHEIDS-MINDSET."

| Uitvoerder(s)

EUROPEAN ANTI POVERTY NETWORK

EU 2024 POVERTY WATCH

Towards a systemic approach to social protection

EAPN REPORT

EUROPEAN ANTI POVERTY NETWORK

The European Anti-Poverty Network (EAPN) is an independent network of non-governmental organisations (NGOs) and groups involved in the fight against poverty and social exclusion in the Member States of the European Union, established in 1990.

Funded by
the European Union

Funded by the European Union. The views and opinions expressed are those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Commission. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Robert Bosch
Stiftung

Contents

Acknowledgements	2
Acronyms & Glossary	2
Foreword	3
Executive Summary	4
Introduction	5
1. Poverty dimensions: the perspective of EAPN's national members	6
1.1. Poverty and social exclusion	6
1.2. Child poverty and youth	8
1.3. Women	8
1.4. Disability	8
1.5. Migration and residence status	9
1.6. In-work poverty and unemployment	9
1.7. Energy poverty	10
1.8. Housing	11
2. Towards a systemic approach to social protection?	12
2.1. Agenda setting and policy formulation	13
2.2. Financing social protection	15
2.3. The implementation phase	16
2.4. Addressing present and future challenges in a fast-evolving scenario	20
3. Recommendations	23
References	26

Acknowledgements

The report on the EU 2024 Poverty Watch was commissioned by the European Anti-Poverty Network (EAPN) between September and October 2024.

The report was drafted by Diana L. Wolski and edited by Juliana Wahlgren (EAPN Director), Kahina Rabahi (EAPN Policy & Advocacy Coordinator) and Jessica Machacova (EAPN Policy & Advocacy Officer). The assignment included consultation and reviews with EAPN national networks and the EAPN policy and advocacy team. Nineteen National Networks contributed to this process: Bulgaria, Croatia, Czechia, Cyprus, Finland, Greece, Ireland, Italy, Lithuania, the Netherlands, North Macedonia, Norway, Poland, Portugal, Serbia, Spain, Slovakia, Slovenia, and Sweden.

Acronyms & Glossary

AROP

At risk of poverty

AROPE

At risk of poverty or social exclusion

DG

Directorate-General

EAPN

European Anti-Poverty Network

EC

European Commission

EEA

European Environmental Agency

EPSR

European Pillar of Social Rights

EP

European Parliament

ETUI

European Trade Union Institute

EU

European Union

EUROFOUND

EU Agency for the improvement of living and working conditions

GDP

Gross Domestic Product

JER

Joint Employment Report

NEETs

Not in Education, Employment, or Training

OECD

Organisation for Economic Cooperation and Development

SILC

Statistics on Income and Living Conditions

SPC

Social Protection Committee

SURE

Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency

Foreword

It is commonly agreed across the political spectrum that social protection systems in the EU are under great pressure, leading to the weakening of their protective functions, especially for the most vulnerable. Whether these challenges relate to demographic change, climate change, the covid pandemic or growing poverty and inequalities, addressing them and securing strong, resilient social protection systems is a matter of political choice.

The normalisation of austerity policies, encouraged by the EU and enshrined in EU member states, inevitably leads to the weakening of social protection systems. This occurs in a context where, in 2023, 94.6 million people were at risk of poverty or social exclusion, which is equivalent to 21.4% of the EU population.

Social protection systems are crucial components of any public policy strategy aiming to eradicate poverty. By treating them as investments rather than costs, as is currently the case in the EU, they can provide safety nets for those living in poverty, support active inclusion policies, and contribute to access to fundamental rights such as education and healthcare.

This year, EAPN Poverty Watch is focusing on a systemic approach to social protection. It is a continuation of the 2023 Poverty Watch report, "Towards a sustainable social welfare for the people", which explored funding avenues for the resilience and strengthening of social protection systems. In 2024, EAPN and its members'

reflections focus on how to boost the impact of social protection policies—and, more broadly, the fight against poverty—through a coherent, integrated, and systems-based approach, as opposed to public policies that treat social protection systems primarily as a cost and burden.

This Poverty Watch is based on the findings of 19 national reports drafted by our national members. We hope it will help inform upcoming key initiatives at the EU level, such as the first-ever EU Anti-Poverty Strategy and the renewal of the EU Pillar of Social Rights Action Plan. Because eradicating poverty requires much more than isolated policy measures. It is a global fight that demands a structural shift in the way we approach social rights and human dignity.

Carlos Susias

EAPN President

Juliana Wahlgren

EAPN Director

Executive Summary

Poverty has remained at considerable levels in Europe in recent years (Theodoropoulou, Grossi, Rayner et al., 2024). Progress towards meeting the EU's 2030 poverty reduction targets is limited (JER, 2025), highlighting the need for significantly improved efforts. In addition, as widely underlined by EAPN, the effective impact of such efforts may be overestimated due to the limited availability of data on poverty (including reductive estimations, outdated statistics, and limited survey samples). In our daily work, we observe persistent poverty rates, in its various dimensions. Therefore, it is essential to explore why the policies in place are not addressing it effectively and what can be done about it. This year's report is built around these questions.

We believe that a coherent, integrated, systems-based approach can significantly enhance the impact of social protection policies and the fight against poverty (OECD, 2019). Better policy coordination and greater policy coherence are key characteristics of a systemic approach to social protection and fundamental principles of a sound public governance (OECD, 2021). Following this approach, we analysed the experience of social protection policies through the lens of EAPN national members and people affected by poverty.

Our conclusion is that the absence of a systems approach is evident throughout the various stages of the policy cycle. Among the most salient issues, we observed the limited involvement of those living in poverty and social exclusion—both during the formulation of social protection policies and when assessing their impact. Other key findings

raise concerns about: the coherence of social protection policies with the basic principles governing our democracies, as well as with other policies; the coverage and financing of social protection schemes; and the growing number of challenges that hinder their protective function, such as the Fourth Industrial Revolution, climate change, ageing societies, war, and the shrinking of democracies worldwide.

Based on our findings, we propose concrete measures to improve the effectiveness of social protection systems and the strengthen their protective function. These recommendations are organised into key proposals at the EU level concerning policy-making and implementation. They will also serve as a contribution to the renewal of the European Pillar of Social Rights Action Plan and the development of the first-ever EU anti-poverty and affordable housing strategies.

Introduction

Following last year's analysis of the sustainability of the welfare state, the 2024 EU Poverty Watch focuses on the protective function of the welfare state against shocks and its effectiveness in supporting citizens through critical life-course transitions. We therefore examine social protection as a "system of formal and informal interventions that aim to reduce social and economic risks, vulnerabilities, and deprivations for all people and facilitate inclusive social development and equitable economic growth" (UNICEF, 2012). Social protection is also essential for eradicating poverty, reducing inequalities, and successfully pursuing a strategy of inclusive social development (CEPAL, 2023).

A system can be defined as a set of elements in dynamic interaction, organised according to a purpose (de Rosnay J., 1975). Based on this definition, the report analyses the ability of social protection systems to shield citizens from the wide and varied range of natural, health, social, economic, political, and environmental risks they face throughout their life. "However, some individuals and groups are more vulnerable to life contingencies than others" (ILO, 2003). In particular, "people with low incomes are more exposed to shocks and have fewer market and state instruments to be able to prevent and mitigate risks" (Haddad, 2007). This vulnerability is often associated with disadvantage, which "occurs when structural barriers created by society inhibit access to resources, benefits, and opportunities. The structural causes of disadvantage include gender, race, ethnicity, indigenous or national origin, and socio-economic status" (ILO, 2003). Moreover, the nature and scale of these risks are increasingly variable, evolving over time and

placing social protection systems under constant pressure.

Our analysis is based on 19 country reports produced by EAPN members in 2024, alongside insights from people experiencing poverty. In this context, EAPN's primary objective is to strengthen the role of social protection systems as a key tool in preventing and fighting poverty, removing barriers to social equality, inclusion, and social mobility (Devereux and Sabates-Wheeler, 2004). The core of the report is structured into two main chapters: Chapter One explores data from EAPN's national members on poverty from an EU-wide perspective; Chapter Two focuses on a systemic approach to social protection, from the design to the implementation of public policies in EAPN members' countries. It also includes an overview of current and future challenges for social protection systems. Finally, the report provides a set of recommendations addressing the key issues identified throughout the chapters.

1. Poverty dimensions: the perspective of EAPN's national members

For EAPN, poverty is a multidimensional experience that shapes and impacts people's paths through life. People experience poverty as multiple forms of deprivation—not only a lack of income or other material goods but also restricted access to experiences, opportunities, services and environments that others take for granted. These deprivations may include unemployment and precarious work, financial insecurity, limited access to quality education and healthcare, social exclusion, lack of family support, inadequate housing, and uncertain residence status (EAPN, 2020). This chapter, therefore, explores EAPN's perspectives on the multidimensional nature of poverty, as reported by EAPN national members.

“Poverty stems from systemic and structural injustice. It results from the uneven distribution of wealth and resources. It cuts across power relations and historical inequalities based on gender and gender expression, race, ethnic origin, religion, immigration status, age, sexual orientation, and disability.”

- EAPN Finland
National 2024 Poverty Watch

1.1. Poverty and social exclusion: systemic and structural barriers

According to EU data, the number of people at risk of poverty and social exclusion—AROE—(in 2023, 94.6 million people, or 21.4% of the EU population) has remained high in recent years (ESDE 2024). It goes without saying that EU Member States have made little progress towards the EU's target of reducing the number of people living in poverty by at least 15 million by 2030, as described by most EAPN members. As detailed in the second chapter of the 2024 report, these targets are often based on underestimated and outdated data on poverty. As a result, large numbers of people living in poverty remain invisible. “This invisibility not only perpetuates the suffering of millions of people but also hinders the development of effective policies to structurally address these issues” (EAPN Spain).

Inflation continues to rise in all European countries, maintaining the upward trend of 2022, with the biggest increases observed in food and non-alcoholic beverages (up 12.6 % on average—Eurostat, July 2024). The repercussions are manifold: “the cost-of-living crisis currently gripping Europe not only negatively affects people's economic well-being, but it also chips

away at their broader belief that governing bodies have the ability—or even the intention—to act in the best interests of their citizens. Escalating issues such as rising inflation, stagnant wages, and increased financial strain all serve to gradually unravel the very fabric of trust in institutions.” (EUROFOUND blog, 2024).

The erosion of social support benefits due to inflation could be prevented by **automatic indexation** (EUROFOUND, Social Protection 2.0, 2024). However, various members report that national institutions’ decisions on indexation have been inconsistent or even erratic path. For example, in Finland, “index increases for basic social security benefits have again been frozen for the years 2024-2027, despite rising inflation and sharply increasing food prices” (**EAPN Finland**). Similarly, in Norway, adjustments made to welfare schemes did not compensate for the overall price increases (**EAPN Norway**).

Moreover, Eurostat’s 2024 Key figures on European Living Conditions show that 45.4% of the population had at least some difficulty in making ends meet in 2023, ranging from around a quarter in countries such as the Netherlands, Sweden, and Finland to 78.2% in Bulgaria and 87.6% in Greece (Eurostat, Key figures on European Living Conditions, 2024). The cost-of-living crisis “affects some more than others. Low-income families, rural communities, unemployed people, and low-wage earners feel the burden more acutely and perceive a lack of targeted support from institutions, leading to a sense of unfairness and neglect. This can result in feelings of alienation and a decline in trust towards institutions seen as unresponsive to the plight of vulnerable groups” (EUROFOUND Blog, Trust in crisis, 2024). In this regard, it is worth noting that “over recent years, there has been a significant increase in the number of people experiencing severe material and social deprivation who are not poor” (**EAPN Greece**).

Data on **inequality** is also a vital factor when considering poverty, as the overall distribution of resources within a country affects both the extent and depth of poverty (EAPN, 2014). Data from 2022 and 2023 show that income inequality worsened in a third of Member States (SPC 2024 report). According to research analysed by **EAPN Ireland**, “while income inequality has fallen over the long-run, inequality increased recently by most measures.” It should be noted that the “social protection and taxation systems significantly mitigate Ireland’s high levels of market inequality. However, the State has consistently failed to address the underlying problem and causes of these high levels of market inequality. As a result, while the at-risk-of-poverty rate has declined, the deprivation rate has increased, and many people continue to experience inadequate living standards and high levels of precarity” (**EAPN Ireland**).

Clearly, “**progressive taxation** and redistribution, through social transfers and the provision of public goods, is a central policy approach to ensure fairer societies” (DG TAXUD 2024 Report). In this context, a number of EAPN members describe national tax policies as failing to target or combat inequalities. For instance, Bulgaria’s national policy framework does not include measures to reduce inequality through distributive and redistributive policies (**EAPN Bulgaria**). In Serbia, the regressive tax system “puts a greater burden on the lower-income strata of the population. So, for example, income tax and social contributions (which are also a type of tax) burden people who work for the minimum wage more than a person who earns several times more” (**EAPN Serbia**).

EAPN refers to the missing poor as those who are ignored in traditional ways of collecting statistics on poverty, for instance racialized people, Roma communities, people in informal or undeclared work, homeless people, undocumented migrants, refugees and asylum seekers, children and youth, people in institutions, and those deprived of liberty.

The disproportionate impact of these challenges on specific population groups is analysed in the following sections.

1.2. Child poverty and youth

The AROPE rate for children, which was alarmingly high in 2022 (24%), worsened further, reaching 24.8% (ESDE 2024). In this regard, it is also important to underline that “child poverty is impacted to a great extent by family demography, with large families and single parents having a greater risk of being poor” (Ilmakunnas, Mäkinen, and Hiilamo, 2024). This trend is reflected in most EAPN national reports. For instance, “around 37% of Czech children live in households that suffer from some kind of housing problem (inadequate heating, damp and leakage, lack of space, noise, dirt and vandalism in the neighbourhood” (**EAPN Czech Republic**).

EAPN Spain reports that more than half of **single-parent families** are at risk of poverty or social exclusion. Similarly, in Sweden, “children from immigrant families and single-parent households are particularly vulnerable to poverty.” Additionally, “one of the main problems for children in poverty remains the inequality in access to quality education” (**EAPN Sweden**). The report of the High-Level Group on the Future of Social Protection and of the Welfare State in the EU further notes that “since the 1990s, social risks have shifted to younger generations. Megatrends, such as population ageing, digitalisation, and changing family structures, have also altered the pattern of social risks (Esping-Andersen et al., 2002). In a number of Member States, child poverty is now prevalent” (EC, The future of social protection and of the welfare state in the EU, 2023).

This trend is further confirmed by **EAPN Cyprus**, which underlines that **young people** seeking their first job are among the population groups at higher

risk of poverty, and by **EAPN Sweden**, which reports a “particular increase in homelessness among young people, with many young people facing financial uncertainty and difficulties in finding stable housing.”

1.3. Women

In the EU, women face a higher risk of poverty or social exclusion than men (22.3 % compared with 20.3 % in 2023—Eurostat, Living Conditions in Europe, June 2024). Women remain overrepresented in low-paying jobs (EUROFOUND Blog, Inequalities unmasked, 2024) and continue to bear the primary responsibility for childcare in the EU (OXFAM France, 2024). In this context, **EAPN Serbia** reports a widening gender gap: “the feminisation of poverty is contributed to by the increase in the proportion of households headed by women, which are on average poorer than households headed by men, due to the less favourable position of women in the labour market.” Similarly, **EAPN Ireland** underlines that the heavy reliance on private or familial care rather than a public care system “has led to primarily female lone parents being disproportionately at risk of poverty” (**EAPN Ireland**). They also observe a “distinctly ‘gendered’ dimension to how Ireland’s social protection system operates. Ireland’s social protection system is rooted in a ‘male breadwinner’ approach which continues to inform a number of schemes.” Moreover, the country has one of the highest rates of female homelessness in the EU.

1.4. Disability

In all EU countries, the share of people at risk of poverty or social exclusion in 2023 was higher among those with a disability than among those without one. In relative terms, the gap was widest in Croatia, where the proportion of people with a disability at risk was 2.5 times higher than that of people without a disability (Eurostat, Living

Conditions in Europe, June 2024). Regarding social and professional inclusion, **EAPN Finland** reports that the employment rate for people with disabilities is only around 20%, compared to a national average of 70%.

The number of adults with disabilities and older people living in residential institutions increased across the EU in the 10 years leading up to 2022–2023, despite most Member States having de-institutionalisation strategies (EUROFOUND, Path towards independent living, 2024). Among them is Serbia, where national institutions have adopted ad hoc strategies, investing in the availability of community-based services to prevent institutionalisation (**EAPN Serbia**).

1.5. Migration and residence status

Eurostat data confirm that having a migration background significantly increases the risk of poverty and social exclusion, with the rate for this population group reaching 45.5 % in 2023 (Eurostat, Migrant integration and inclusion dashboard). Where information is available, estimates indicate that migrants also tend to be significantly overrepresented among individuals experiencing homelessness (OECD, International Migration Outlook 2024). In this regard, **EAPN Greece** highlights, in a recent survey migrant inclusion in the country (2020), that “housing is mentioned as one of the most critical poverty issues for certain individuals with a migration profile, primarily from Syria, and stigma is identified as one of the main factors leading to poverty and the inability to integrate.” While securing housing is vital for migrants—often a prerequisite for obtaining employment and accessing essential services such as education, healthcare and social support—newcomers often encounter additional barriers in doing so, including information gaps, bureaucratic hurdles, missing documentation (such as proof of previous rent payments and

references), limited access to financial and housing aid, and discrimination (OECD, International Migration Outlook 2024).

Furthermore, “whereas in-migration is too low to balance these demographic trends, migration has become a politicised topic itself, and ethnic heterogeneity has consequences for solidarity and welfare state support” (Naumann and Hess, 2021). Different groups of migrants such as “(skilled or ‘unskilled’ workers, asylum seekers, refugees, migrant spouses, etc.) access distinct sets of rights and varied degrees of social coverage, mirroring hierarchies of values attached to conditional social citizenship rights that also affect national citizens.” (Ratzmann and Sahraoui, 2021). Such hierarchies will be further analysed in the next chapter.

1.6. In-work poverty and unemployment

In-work poverty declined only slightly to 8.3% in 2023 (by 0.2 percentage points), showing that many workers remain at risk of poverty. “Part-time employment—predominantly carried out by women—and temporary employment are associated with increased income poverty risks” (Wolf, 2024). The perception is that “income from work is no longer able to protect people and their families from serious economic and social hardship” (**EAPN Italy**). **EAPN Bulgaria** confirms the trend, noting that “the share of workers with incomes below the poverty line is growing.”

When it comes to the response of public institutions, generally “the minimum wage has been the most important policy for tackling in-work poverty in most EU member states, followed by taxation policies and reductions in social contributions by individuals at the lowest income levels and in-work benefits” (Barbieri, P., Cutuli, G., and Scherer S., 2024). However, as observed by **EAPN Lithuania**, “most of the measures aimed at reducing in-work poverty have focused on raising the wages of low-

income earners, yet despite significant increases in the Minimum Monthly Wage, in-work poverty has been increasing. Therefore, it is important to note that reducing in-work poverty cannot be limited to raising the Minimal Monthly Wage.” In addition, **EAPN Lithuania** reports a significant increase in the risk of poverty among the unemployed, which rose by 8.5 percentage points. Across the EU, in 2023, **unemployed people** (66.3%) experienced particularly high risks of poverty or social exclusion. (ESDE 2024).

The shift from **protection to activation** in the European social policy agenda—aimed at empowering people to participate in the labour market in the long term and remain employable in a more flexible and deregulated working environment—has led, on the one hand, to increased female employment rates and lower unemployment rates but, on the other, to an increase in in-work poverty alongside the development of a stable low-wage sector (Wolf, 2024). While active labour market policies (ALMPs) (including activation and training schemes) and policies to address labour market segmentation have been promoted by EU and national institutions as necessary and effective measures against in-work poverty, their effectiveness has been questioned by various EAPN members. **EAPN Poland** stresses that often “the vocational activation programmes aimed at beneficiaries of social assistance are fragmented, inaccessible, and based on instruments that have been shown to have negative impacts on participants’ employment prospects. The socially useful work (PSU) programme, in particular, potentially stigmatises participants and reduces their chances of finding regular employment. This points to structural issues in the design and implementation of labour market integration measures for minimum income recipients.” **EAPN Lithuania** echoes these concerns, reporting that “the skills of recipients of cash social assistance are developed through so-called socially useful

activities. In practice, however, this is usually limited to a range of regular environmental maintenance tasks that are not commensurate with people’s educational qualifications. For some people, these activities are not only physically demanding but also stigmatising.” In addition, professional inclusion support is sometimes provided through precarious or temporary contracts, which do not always result in an effective inclusion in the labour market (**EAPN Portugal**).

“I do the same job as my colleagues [...] I don’t have access to holiday pay, insurance, etc. and I do the same thing. It’s all very precarious.”

- Person with mental illness
experiencing poverty - EAPN Portugal
National 2024 Poverty Watch Report

1.7. Energy poverty

In 2023, the proportion of the population experiencing energy poverty further increased, reaching 10.6% (up from 9.3% in 2022 and 6.9% in 2021). The variations across EU Member States are significant, with particularly high levels in Spain (20.8%), Portugal (20.8%), Bulgaria (20.7%), Lithuania (20.0%) and Greece (19.2%). “Energy poverty increased more sharply for the population at risk of poverty (by 2.1 percentage points), to 22.2% in 2023, reaching more than double the EU average” (ESDE 2024).

As reported by **EAPN Greece**, national authorities aim “to reduce energy poverty by 50% by 2025 and 75% by 2030, but the measures are insufficient to support the most vulnerable households.” On the contrary, this phenomenon is expanding in various EU countries: “more than half of Czech households admit to financial problems related to energy prices”. Furthermore, “energy poverty is very closely linked to the risk of housing poverty—if

people lose their ability to pay for energy, they risk ultimately losing their own homes” (EAPN Czech Republic).

1.8. Housing

The **Housing cost** overburden rate has risen significantly in several Member States. This increase is linked to the high cost of servicing mortgages and rents, the levels of material and social deprivation across the population, as well as the poverty and social exclusion of children (SPC 2024 report). For instance, in the Czech Republic, between 2015 and 2023, “property prices rose most in regional cities—especially Prague and Brno—by an average of around 140%, while the EU average increase was 49% over the same period” (**EAPN Czech Republic**). As a result, “the chance of affordable housing for a large part of the population has become very small or even nil. It is clear that this is partly due to speculation on the housing market” (**EAPN Netherlands**).

“Apart from transport, the housing situation is a major constraint. Even if people want to move to a village that even has a job offer, they can’t because there’s no housing. Lack of housing and lack of transport.”

“In addition to these shortcomings, there is a lack of other services, etc.: no access to a crèche, no access to healthcare... [...] Single-parent families find it very difficult to accept shift work. Because they don’t have anyone to leave the children with.”

- Social Integration Income technicians,
Portugal - EAPN Portugal
National 2024 Poverty Watch Report

The housing crisis goes hand-in-hand with the growing phenomenon of over-indebtedness (EC, Beyond income poverty, 2024): **EAPN Greece** and **EAPN Czech Republic** depict a worrying situation, underlining that a large number of property owners are suffering from foreclosures.

In Ireland, “the **housing, homelessness and accommodation crisis** continues to have a devastating impact across the country. [...] The housing policy has led to a dysfunctional housing system that is a major driver of poverty and homelessness” (**EAPN Ireland**). Meanwhile, **EAPN North Macedonia** highlights the lack of national legislation addressing homelessness. State-owned apartments “are given under a minimum lease to socially vulnerable categories for which there are very restrictive conditions in the call for the distribution of apartments. One of the conditions is that the applicant is a recipient of a minimum income, but if he is homeless and is not such a recipient, then he is excluded from the possibility to apply.”

“There is no resocialization program, no second chance program. Three half-day stays and three shelters, that’s it...”

- Person experiencing poverty, Croatia.

2. Towards a systemic approach to social protection?

Having analysed the conditions of vulnerability and disadvantage in the previous chapter, along with their impact on specific population groups, we now examine the functioning of social protection systems as reported by EAPN members.

“Coherence between programmes, co-ordination between institutions, shared administrative systems, and efficient allocation of financial resources based on robust monitoring and evaluation processes as well as long-term planning” (OECD Social Protection System Review, a toolkit, 2018) are key elements of a systems approach to social protection. This also includes promoting coherence across the sector and “aligning social protection with a government’s broader policy framework, such as a development plan’s relevant sectoral strategies” (Rim J. and Tassot C., 2019). A commitment to multidimensional and coherent policy design and implementation, along with the necessary governance arrangements to support it, aligns fully with the Treaty on the Functioning of the EU (TFEU), according to which the EU and its Member States are tasked with ensuring proper social protection and combating exclusion (Art. 151 TFEU). Furthermore, this approach contributes to the implementation of UN’s Sustainable Development Goals, particularly target 1.3: “Implement nationally appropriate social protection systems and measures for all, including floors, and by 2030 achieve substantial coverage of the poor and the vulnerable.”

According to EAPN national members, addressing the “systemic and structural root causes of poverty, social exclusion and inequality” requires “the implementation of a genuinely integrated strategy across all Government policy” (**EAPN Ireland**). Policy integration and coherence must be understood in terms of both whole-of government coordination across administrative units (ministries, agencies) and vertical coordination across various levels of the government (central/local - OECD, Policy Framework on Sound Public Governance, 2021). This means that government action must be articulated into an “interrelated system of measures leading to the eradication of poverty” (**EAPN North Macedonia**). As a result, instead of relying on “short-term or one-off measures” [..], “we need to see sustained, long-term measures that address the underlying root causes and multidimensional nature of poverty and social exclusion” (**EAPN Ireland**). The long-awaited process of modernisation and reinforcement of the Social Welfare Services in Cyprus, which began with the establishment of the Deputy Ministry of Social Welfare (2021), is expected to move in this direction. Similarly, the first ever Dutch Minister for Poverty Policy, appointed in 2022, initiated a review of the Participation Act

(social assistance). The revised Act, to which **EAPN Netherlands** contributed, is expected to come into force in 2025.

Achieving policy coherence requires better integration between economic, social, and environmental policy areas (OECD, Recommendation of the Council on Policy Coherence for Sustainable Development), resulting, for instance, in a clear strategy of “cooperation between social assistance, social services and employment” (**EAPN Lithuania**). However, in recent years, social protection policies have shown “an inconsistent, sometimes contradictory trend, with different measures alternating on the same problem, correcting or contradicting each other” (**EAPN Italy**). Otherwise, as in the case of Serbia, social policies do “not deal with the systemic solution of the problem of poverty, nor with the improvement of the existing social protection system” (**EAPN Serbia**). As underlined by **EAPN Cyprus**, social protection targets all citizens. In this regard, **EAPN Norway** stresses that “the fundamental idea behind the welfare state is not only to support the weakest in society but also to maintain a social and economic safety net by redistributing wealth amongst the population.”

IN A NUTSHELL

Towards a systems approach to social protection systems: key issues to target

Objective

Coherent coordination and integration of all policies linked to /or with an impact for concrete improvement on social protection systems.

Action

Address policy silos, fragmentation and insufficient coordination / cooperation between institutions at the vertical (central/ local) and horizontal (line ministries) levels.

2.1. Agenda setting and policy formulation

The construction of a social protection system begins with **agenda-setting**, through the identification and analysis of the issues policymakers intend to target. Open, equitable, and evidence-informed problem identification is key to meeting citizens’ needs and ensuring their concerns are acknowledged. It helps prevent public policies from being captured by specific interest groups (OECD - Policy Framework on Sound Public Governance, 2021) by fostering a more inclusive policymaking process. In Bulgaria, despite the very high number of people at risk of poverty and social exclusion, EAPN has observed a “process of dropping the fight against poverty from the political agenda.” This “led to the development of strategies and programs with minimalist goals”. **EAPN North Macedonia** underlines that even when eradicating poverty is a high priority on the public agenda, and national authorities publicly express full commitment to this goal, it does not necessarily translate into a Poverty Reduction Strategy—or, for that matter, any other document with this purpose. On the other hand, “policymaking is supposed to contribute to problem solving or at least to the reduction of the problem load” (Fischer and Miller, 2007).

Based on the issues identified, through a process of **policy formulation**, policymakers transform the expressed problems and proposals into a policy document, including the definition of the general intervention logic, the policy objectives, and priorities (Ibidem). Such an exercise also requires balancing conflicting interests. Reaching a compromise between interest involves, for instance, in the case of Poland, “reconciling its export-driven model with domestic social needs and EU fiscal requirements,” while bearing in mind that “sustainable, institutionalised approaches to poverty reduction must be prioritised to ensure

IN A NUTSHELL

Towards a sound agenda-setting and policy formulation process of social protection systems: key issues to target

Objective	Action
Inclusive agenda-setting, policy formulation and design processes	Ensure dialogue with people experiencing poverty through participatory processes from multiple backgrounds.
Design sound policies based on evidence from disaggregated and intersectional data collection.	Improve the quality of data, design evidence-based policies, include reference indicators and monitoring frameworks to be further detailed in the policy implementation phase, with indicators that highlight structural and systemic barriers.

that export-led economic growth genuinely benefits all segments of society, particularly the most vulnerable.”

Policy formulation should be **evidence-based**, a fundamental element in improving coordination across multidimensional policies. Additionally, it should include a monitoring framework that allows both the measurement of policy impact, outcomes, and results and the highlighting of progress and achievements for stakeholders during implementation (OECD - Policy Framework on Sound Public Governance, 2021). In this context, it is paramount to draw on reliable and verified data. However, this is a major challenge for the effectiveness and reach of social protection systems, although it is not always the case. **EAPN Portugal** underlines that “policies are being defined [...] without monitoring and evaluation processes.” Similarly, in Bulgaria, the recently adopted National strategy against poverty and promotion of social inclusion 2020-2030, which pursues an abstract goal of reducing inequalities as measured by the Gini index, fails to specify how this objective will be achieved.

During the agenda-setting and policy formulation phase, the relevant public institutions also identify

the key stakeholders and populations impacted by the policy. In this process, policymakers should not neglect people experiencing poverty. The identification, formulation, and design phases present a unique opportunity for governments to develop or strengthen **dialogue with citizens** and civil society organisations “to innovate and deliver improved public service outcomes” (OECD - Together for Better Public Services, 2011). Including poor and vulnerable groups in this process is not only a matter of equity; “consultation and engagement eventually improve the transparency and quality of regulations through the collection of ideas, information and evidence from stakeholders regarding public policymaking (OECD - Policy Framework on Sound Public Governance, 2021). In addition, numerous economic arguments support this approach, including those posited by the Nobel prize winners Acemoglu, Johnson, and Robinson. Their research on the root causes of inequality includes an analysis of how inclusive institutions are instrumental in fostering long-term prosperity and sustainable economic development (Nobel prize in economic sciences 2024).

But how inclusive are these processes for people experiencing poverty? Indeed, while “the **participation** of people living in poverty is a

strategic principle in the fight against poverty and should be adopted as a working methodology”, participatory processes are not systemically embedded in decision-making and often have little to no impact on policy revision (**EAPN Portugal**). In this regard, **EAPN Bulgaria** identifies a trend towards crisisification—an approach that treats social and economic issues as emergencies, leading to first-aid-type reactions. “This conveniently prioritises certain decisions, centralises the decision-making process, avoids consultations and democratic rules, displacing decision centres and participants.” Conversely, **EAPN Finland** stresses that “efforts have been made to strengthen the participation of people with disabilities in decision-making, including through the use of disability councils.” Unfortunately, these councils “are often poorly resourced and are not always systematically taken into account in the various decision-making processes, so that the views of people with disabilities are taken into account only in a haphazard manner and often only after decisions.”

2.2. Financing social protection

As part of the state’s coordination and planning function, national authorities decide how **resources** are distributed across policy priorities. Within the EU, “the share of social protection expenditure in total expenditure decreased from 39.7% of total expenditure in 2021 to 39.2% of total expenditure in 2022” (Eurostat, Global expenditure by function, 2024). Government social protection expenditure as a percentage of GDP varied from 7.5% in Ireland and 11.8% in Cyprus to 23.6% in Finland and 21.9% in Italy (ibidem). In addition, **social protection benefit expenditures** decreased significantly in real terms (ESDE 2024) and, to some extent, also as a percentage of GDP (falling to 27.2% in 2022, 3 percentage points lower than in 2020 and 1.5 percentage points lower than in 2021 – ESDE 2024).

Some EAPN members underlined that this shift is also linked to a broader narrative promoting “the transformation of welfare into **workfare**, that is, a set of policies aimed primarily at reintegrating the unemployed and in general people in need back into the labour market, to remove them from “benefit dependency,” making them economically autonomous” (**EAPN Italy**). Similarly, “Ireland’s social welfare system shifted to a more conditional ‘work first’ form of activation policy” (**EAPN Ireland**).

Against this backdrop, EAPN members raised concerns that the relaunch of the **excessive deficit procedure** at the EU level (Council of the EU, 2024) could push Member States to implement further cuts. Nonetheless, in Poland, despite the launch of this procedure, so far, the new government has significantly increased spending on key social areas (**EAPN Poland**). **EAPN Spain**, on the other hand, fears that complying with the new fiscal rules might require reductions in public spending, including cuts to social programs and essential public services. Additionally, the required reforms and investment commitments could divert resources away from social protection towards other priority sectors, such as defence and the green and digital transitions.

IN A NUTSHELL

Towards adequate funding of social protection systems: key issues to target

Objective

Redistribute resources for the development of coherent and inclusive social protection systems.

Action

Ensure adequate financing to social protection systems, including by shifting the burden from labour to personal income through progressive income taxation.

A reduction in social expenditure has also been observed in countries unaffected by the deficit procedure, such as Finland, where national authorities introduced significant cuts to social security in 2023-2024 (**EAPN Finland**). When breaking down data per capita, **EAPN Croatia** points out that “social protection expenditures per inhabitant expressed in purchasing power standards lagged behind the EU-27 average by 50%”.

“I have the feeling that everyone got something during the pandemic, entrepreneurs, everyone worked normally, and my pension was getting smaller and smaller. I have the feeling that those extra few euros that I received through state aid suddenly disappeared in the first store.”

- Person experiencing poverty,
EAPN Croatia

In terms of public expenditure composition, old age, sickness and healthcare benefits accounted for the largest share of social protection benefits across all EU countries, followed by disability, survivors, family and children, unemployment, housing, and social exclusion (Eurostat, November 2024). In line with this trend, **EAPN Spain** reported that spending remains concentrated on pensions, while resources targeting other population groups are insufficient.

2.3. The implementation phase

A clear example of this is the impact of **austerity** measures following the 2008 global financial crisis on Ireland’s social protection system. “Welfare conditionality, means testing, and employment activation became key features of unemployment benefit and within the Irish social protection system after the financial crash. Ireland moved toward

utilising the social welfare system to ‘activate’ and ‘responsibilise’ the unemployed.” [...] “This was coupled with an emphasis on fraud prevention and an increasing narrative of benefit deviance that sought to problematise the behaviour of social welfare claimants. Researchers have suggested that these shifts ‘altered the nature of focus on social welfare provision and the relationship between state and claimant.’ The influence of austerity policies has not gone away—the framing used during this period still informs much of the approach to social protection we see today” (**EAPN Ireland**).

“I heard the Mayor’s speech blaming people who can’t work. It seems to be people’s own fault that they find themselves in a difficult situation. It feels very much that there is a focus only on numbers and statistics.”

- Person experiencing poverty, Lithuania
EAPN Lithuania
National Poverty Watch 2024

“Policy implementation distributes benefits to some groups, while imposing burdens on others. In doing so, designs establish incentives for some groups to participate in public life and offer them resources for doing so. Other groups receive negative messages from policies. For example, if benefits are distributed in a stigmatising way, individuals may be intimidated by the government, withdraw from public life, or feel alienated from it” (Fischer and Miller, 2007). Even more concerning, network members consistently report high levels of discrimination and **stigma** against people experiencing poverty, which manifest throughout the policy cycle. “Suspicion, mockery, and charity govern the welfare policy and turn beneficiaries into beggars” (**EAPN Greece**). This, in turn, amplifies the “perception of social benefits as a ‘help’ and not as a right” (**EAPN Spain**). In the

Czech Republic, receiving benefits is associated with “a feeling that one is a ‘loser’ and has hit rock bottom; this narrative has long been promoted by some politicians, for whom people on benefits were those who were lazy or unable to help themselves in their situation” **(EAPN Czech Republic)**.

In Ireland, “research has found that the social protection system is an area of public life in which people often face barriers due to **socio-economic discrimination**”, to the extent that the “frequency with which discrimination is experienced by social welfare recipients has led some to question whether this is a feature rather than a flaw of the system.” Combined with welfare fraud rhetoric, this represents a major barrier to accessing social services, “eroding the rights of people who are unemployed, migrants, disabled people, and women” **(EAPN Ireland)**.

Beyond this, some members underline a shift in how welfare is perceived, from a rights-based approach to a policy increasingly focused on supporting population groups deemed **deserving**, as opposed to **non-deserving**. As mentioned by **EAPN Italy**, “in work as in the allocation of social benefits, public housing, access to nursery schools, ‘Italians must come first’, that is, ‘our’ people, those considered ‘true’ on a racial-ethnic-linguistic level”. It could be argued that, “linked to a series of access conditions, social assistance has become more about disciplining and sanctioning rather than protecting social rights” (van Oorschot, 2006).

“Lately I have been sensing a repressive climate of intolerance toward the neighbour who is different. Rights that are being denied or even taken away.”

Person experiencing poverty, Italy
EAPN Italy
National 2024 Poverty Watch Report

Another widely emphasised issue linked to the enjoyment of social rights is that many people do not receive the social benefits to which they are entitled. A recent Eurofound report highlighted that “no Member State has more than 80% of eligible people receiving income benefits. In addition, no Member State compensates people retroactively for the non-take-up of benefits and at least 10% of applications are rejected, highlighting the challenge of inefficiencies and ineffectiveness” (Eurofound, Social Protection 2.0). **Non-take-up** can occur for a number of reasons: eligible individuals may be unaware of a particular benefit’s existence; they may be aware but not claim it; they may request but fail to obtain it; or, in some cases, a benefit may not be offered despite eligibility due to limited availability of the service or benefit (Lucas, Bonvin and Hübeline, 2021).

Almost half of all the households in Czechia are eligible for the child benefit, yet, only 13% receive it. In response, national authorities are undertaking a major reform of the benefits system to simplify both the submission process and the assessment of applications **(EAPN Czech Republic)**. In Spain, the Minimum Vital Income was not delivered to 56% of eligible households. Overpayments seem to have played a significant role in these coverage gaps. In such cases, the Ombudsman has intervened to limit the obligation to repay social benefits when beneficiaries have acted in good faith or when errors are attributable to the administration **(EAPN Spain)**.

As described above, “non-take-up can partly be the consequence of a chaotic benefit system, which will also experience high over-take-up. Improving the quality of administration, then, is likely to simultaneously decrease both over-take-up and non-take-up, reducing costs” (EUROFOUND - Access to social benefits, 2015). National reports highlight various systemic shortcomings in this regard, such as poor programme design, overly

stringent requirements, vague or overly specific definitions of target populations, and inadequate or eroding income criteria. Poland is the case in point: a “structural flaw in how eligibility thresholds are determined and updated means that some households living in extreme poverty are not eligible for cash social assistance intended to protect the poorest.” Similarly, in Portugal, “data is collected on the number of beneficiaries/families, but there is no comparative database of the Portuguese population that would allow us to understand whether the measure is reaching all potential beneficiaries”. In 2006 the non-take-up rate was estimated to be around 35 %, according to research analysed by **EAPN Portugal**.

In this scenario, the identification of the **reference population** is instrumental for the effective delivery of social benefits. A positive example in this regard comes from Finland, where “local authorities are becoming increasingly aware of the specific challenges faced by vulnerable groups, including single parents, the elderly, and people with disabilities. Tailor-made programmes targeting these groups are being developed to meet their unique needs.” This proactive approach implies reaching out to the group that is subject to the social risk that the benefit attempts to cover. Therefore, the impact of support measures also relies largely on updated information and databases on the intended beneficiaries. To support better and evidence-based policymaking, the EU is currently reviewing its framework for population and housing statistics (EP, Legislative Observatory). In this context, the European Parliament has called for the inclusion of data on **hard-to-reach population groups**, such as homeless people and people living in informal settings (EP, 2023).

Insights from our network further underline that, as reported by Greece, national housing surveys do not include certain “vulnerable groups of the

population, and as a result, may not provide a complete picture of the true extent of poverty.” These groups include people living in collective residences, such as hotels, boarding houses, hospitals, nursing homes, military camps, reformatories, Roma camps, cars, bridges, shanties near train stations, shelters for abused women, care facilities for the elderly, etc.” **EAPN Poland** details that “this exclusion arises from the survey’s methodology, which focuses on households, defined as people living in residential dwellings and maintaining a shared economy.” [...] “Therefore, we are faced with the exclusion of the extremely poor from surveys on extreme poverty and poverty in general.”

When it comes to **service delivery**, EAPN members described multifaceted scenarios. On a positive note, in 2024, Lithuanian authorities adopted a reform allowing social services to not only be provided by legal entities (social service institutions) but also by natural persons. “This initiative increases the availability and diversity of services, especially in regions where social services are more limited or inaccessible” (**EAPN Lithuania**). **Decentralisation** poses difficulties in this regard. EAPN Poland reports “coordination challenges between different levels of government and across various social protection and social service domains. There are issues with formal cooperation between municipalities and counties in providing integrated support, as well as challenges in coordinating between employment services and social assistance. This fragmentation creates barriers to providing holistic support to vulnerable individuals and families.”

What is more, **EAPN Italy** highlights regional disparities so significant that they call into question the universality of rights and uniformity of benefits and services. Clearly, the “lack of horizontal or vertical co-operation and co-ordination among actors at various stages of the policy cycle can negatively

impact policy outcomes” (OECD, Social Protection System Review, 2018). The effectiveness of social benefits can be measured by comparing the at-risk-of-poverty rate before and after social transfers. According to the SPC’s 2024 report, their impact has decreased in over a third of Member States. Adding the fact that the poverty risk for persons in (quasi-) jobless households has increased, the data suggest a weakening in the effectiveness of social protection systems (SPC 2024 Report).

“I went to social services and the education office with the diagnosis, and they handed me a slip of paper with a list of phone numbers: ‘Call these.’ And you call, and after explaining the situation, they just say, ‘Sorry, we don’t have space.’ After the tenth time, you just give up—you don’t want to try anymore.”

Person experiencing poverty,
EAPN Poland
National 2024 Poverty Watch Report

Digitalisation also seems to hamper access to services. According to **EAPN Finland**, the fundamental problem with approaching “the digital service may be the bureaucratic language, which, if not answered correctly, may lead to a refusal of unemployment benefit. In practice, many tasks and responsibilities previously managed by authorities have been shifted to citizens. Citizens must take care of obtaining the services and benefits they need and are entitled to. They are responsible for seeking and managing information regarding services and benefits, accessing services, and applying for benefits. At the same time, they also bear the risks associated with using these services.”

Moreover, **delays in payments** of social benefits significantly affect the social rights of people

experiencing poverty. **EAPN Croatia** depicts a situation in which, despite the pension increase for elderly people that came into effect in 2023, beneficiaries are experiencing severe delays in receiving the benefits they are entitled to. The Ombudsman has repeatedly warned the Croatian Institute for Pension Insurance. Delays have also been reported by **EAPN Czech Republic**.

“Even though I worked for 43 years, non-stop, with a couple of sick days throughout my life, I now depend on the kindness of my children to lend me money until my pension comes—does that make any sense? My wife has been working for two more years, so fortunately we live on her salary, and I didn’t have any debts before. I handed in all the papers on time, more than a year ago, and every time they miss something, some paper that I must manually chase around the city, even though they say they are networked and that they are great with these new IT technologies. I also borrowed a little from friends so that after I get my pension, I will pay back my debts in the next couple of months, but it’s good to have friends you can rely on in a crisis, along with family of course. And this is all happening because of the slowness of the state administration, and I don’t know how to hurry them up. I wrote to everyone, sent urgent letters, and everywhere I got the same answer - wait a minute, you’re not the only one with similar answers”.

Person experiencing poverty, EAPN Croatia -
National 2024 Poverty Watch Report

IN A NUTSHELL

Towards a sound implementation of social protection policies: key issues to target

Objective	Action
Inclusive social protection implementation and monitoring	Ensure dialogue with people experiencing poverty through participatory processes.
Sound implementation programmes based on evidence and quality that identify the multidimensions of poverty.	Improve the quality of data, design evidence-based policies, include reference indicators and monitoring frameworks to be further detailed in the policy implementation phase, with indicators that will highlight structural and systemic barriers
Effective and professional delivery of public services with targets to remove the structural and systemic challenges faced by People Experiencing Poverty.	Emphasise the dignity of the intended beneficiaries. Effectively reach out to the target populations of social protection programmes. Ensure transparency and responsiveness of public institutions' activities. Adopt a one-stop-shop approach, integrating all levels of the administration into organised and coherent social services for citizens. Promote a culture of respect and inclusion of people experiencing poverty in the provision of services.

It is also important to underline that the engagement of all stakeholders, including people experiencing poverty, is a key component in the delivery of public policies and services. Involving affected communities improves the evidence base for policymaking and contributes to the sustainability of social protection policies and programmes beyond the electoral cycle. As pointed out by **EAPN Portugal**, "people's **participation** should be guaranteed throughout the monitoring, implementation and evaluation". Under the Finnish system, social service clients must be involved in the ideation, planning, development, implementation, and evaluation of services, service chains, and service packages. While service organisers and providers are obliged to promote participation, active citizen involvement is not implemented systematically. Finland's is not an isolated case. For instance, in North Macedonia, the revision of a programme

providing financial support to low-income families to mitigate social climate impacts (Programme for the Protection of Vulnerable Energy Consumers) was entrusted to an internal working group of the Ministry of Economy, without any consultation of the affected population groups. The programme was transformed into a support voucher for purchasing and installing high-efficiency inverter air conditioners.

2.4. Addressing present and future challenges in a fast-evolving scenario

Struggling with the radical technological transformations that our societies and economies are experiencing and impacted by the effects of the Russian aggression against Ukraine on the cost of living, our social protection systems face a range of new and different challenges. They "have been designed to cover risks such as sickness, old age,

pregnancy, accidents at work and occupational diseases, and unemployment” (**EAPN Lithuania**). While these risks remain relevant today, social protection systems must also address emerging societal challenges. For this reason, sustainable and well-designed social protection interventions require forward-looking analysis to identify future risks, vulnerabilities (OECD, Social Protection System Review), and key drivers of social protection demand, such as demographics, urbanisation, migration, and climate change (Devereux, Roelen and Ulrichs, 2015).

Such challenges include the **ageing of our societies** and the phenomena of denatality and depopulation, particularly in remote and rural areas. As noted by **EAPN Sweden**, these trends result in a growing demand for long-term home care and institutional care. The main providers of such services include the public sector (whether through the social protection healthcare systems), private service providers, and civil society organisations. **EAPN Serbia** underlines that most of them are informal caregivers who, as detailed by **EAPN Czech Republic**, “replace the missing or unavailable social services in the country. If these people gave up their mission, the system would collapse completely.” In addition, elderly people are at a high risk of social exclusion. Various EAPN members stress that measures must aim to prevent isolation, promote socially active and inclusive ageing, and therefore contribute to the intergenerational transmission of elderly people’s human, cultural, and social capital.

It is also worth considering that Europe is the fastest-warming continent in the world: “extreme heat, drought, wildfires, and flooding, as experienced in recent years, will worsen in Europe even under optimistic global warming scenarios and affect living conditions throughout the continent” (EEA, 2024). People living in low-income urban areas with poor infrastructure, and

population groups with lower incomes and assets in general, are disproportionately exposed to **climate impacts** while having fewer resources to face them. “Unemployed and socially marginalised people are among the most vulnerable to climate risks” (EC, DG for Climate Action). Social protection systems can play a fundamental role in managing risks arising from climate change (Costella, van Aalst, Georgiadou et al.; see also Arabadjieva K. and Barrio A).

Moreover, we live in a globalised and rapidly changing economy, in which our societies face extraordinary challenges. The technological transformations that we are experiencing are unprecedented in both their speed and impact. The pace of the so-called **Fourth Industrial Revolution** accelerated further during the pandemic, exposing gaps in digital skills and inequalities. **EAPN Lithuania** emphasises that “society is becoming increasingly stratified, leading to greater disparities between those with more and those with fewer opportunities. The disparity of opportunities is well reflected in the concept of social mobility—the movement between social positions in a multidimensional social space—which allows us to take stock of the challenges and barriers that arise in a society that limit the opportunities for higher education, occupational status, income, or even better health.”

EAPN members report several attempts by policymakers to address the “correlation between growing up in a household with low educational levels and the likelihood of experiencing poverty in adulthood” (**EAPN Spain**) and “compensate for the social skills that parents do not pass on” (**EAPN Lithuania**). This includes, in Norway, the recent adoption of “a new educational law that gives all students the right to complete upper secondary school, no matter how long it takes. Previously, pupils were entitled to only three years of education. This will likely help many who are

at risk of ending up outside of the workforce by ensuring they can gain the skills they need to work in a field that interests them. Giving more people the opportunity to have a job they enjoy is a relatively simple but very important way to combat poverty” (**EAPN Norway**). Furthermore, **EAPN North Macedonia** underlines the role of policies supporting the validation of informal and experiential learning in addressing skill shortages and facilitating the integration of vulnerable groups, unemployed individuals, and low-skilled workers into the formal economy. On average across OECD countries, 18% of adults do not reach the most basic levels of proficiency in literacy, numeracy, and adaptive problem-solving—“skills that are fundamental for personal, economic, and societal development” (OECD - Survey of Adult Skills 2023).

Finally, amid growing polarisation between democratic and autocratic forces and ongoing **war** in Europe, the focus on defence policies is growing. This shift is also visible in public expenditure (Eurostat, Government expenditure on defence, 2024). To sum up, as underscored by **EAPN Cyprus**, macrotrends such as “regional and global developments, regional conflicts, and wars as well as climate change are factors that must be taken into account, and the state machine can react immediately to changes so that citizens remain protected from the effects they cause.”

Therefore, how are EAPN members assessing the impact of social protection systems? Is their protective function effective? As described by **EAPN Spain**, the target population perceives a “widespread perception of inefficiency, lack of equity, and, above all, a significant disconnect between policies and the realities faced by people who rely on these benefits.” Politicians are seen as working “for themselves and not for a common good” (**EAPN Bulgaria**), while social services are “anachronistic and ineffective,” and the “social

security system is floated with deficiencies” (**EAPN Cyprus**). In this context, civil society organisations often “serve to fill the gaps or the lack of willingness of the state apparatus to reach truly vulnerable populations” (**EAPN Greece**).

The demand for an adequate level of service (both in efficiency and effectiveness) and for better-designed policies for people experiencing poverty is clear. As underlined by **EAPN Italy**, this translates into the **need to rediscover a systemic approach to social policies** and to restore “the role of the state and its function of guidance and coordination, alongside that of the regions, municipalities and territorial ambits. The role of the state is necessary to ensure equality among citizens.”

Recommendations

Based on the analysis of national reports and the main issues raised, the EAPN members identified several action points to ensure social protection systems are approached systemically. As highlighted throughout the research, we believe a systemic approach to social protection plays a crucial role in shaping public policies aimed at eradicating poverty.

These recommendations must be read within the policy context in which this report was drafted, marked by:

- The upcoming renewal of the European Pillar of Social Rights Action Plan,
- The upcoming launch of two key initiatives: the EU Anti-Poverty Strategy and the EU Affordable Housing Plan.

Structural approach			
Recommendation	EU level	National level	Timeline
<p>1) Guarantee an inclusive revision process of the Action Plan of the European Pillar of Social Rights, ensuring full implementation of Principle 12 (Social Protection). The new action plan should:</p> <ul style="list-style-type: none"> • be based on a structural approach to social protection, informed by knowledge, evidence, solid monitoring, and evaluation tools based on a pan-European framework of quality indicators for a revised Social Scoreboard. The revision process must guarantee a high level of participation and transparency; • and ensure full coherence with the EU Anti-Poverty Strategy, European Affordable Housing Plan, Affordable Energy Plan, and other EU policies beyond social affairs. 	✓		By 2025
<p>2) Through an inclusive consultation and participation process, design an effective and comprehensive EU Anti-Poverty Strategy that leads to collective well-being by eradicating poverty and social exclusion, based on the EAPN roadmap and policy recommendations <i>[to be published in March 2025]</i>.</p>	✓		Open
<p>3) Address the housing crisis and homelessness through an ambitious European Affordable Housing Plan.</p>	✓		Open

Structural approach

Recommendation	EU level	National level	Timeline
4) Guarantee adequate, accessible, and enabling minimum income schemes, shifting the burden away from individuals to solely adapt to social protection frameworks.	✓	✓	Open
5) Revise housing and population statistics to include hard-to-reach population groups within the framework of the revision of Regulation (EC) No 862/2007 and repealing Regulations (EC) No 763/2008 and (EU) No 1260/2013.	✓		Ongoing
6) Ensure full national implementation of the EU Directive on minimum wage.		✓	Open
7) Include the implementation of the Child Guarantee, Energy Poverty, Digitalisation, and socio-economic discrimination in the monitoring framework of the European Semester, beyond gender and disability.	✓	✓	
8) Introduce comprehensive poverty checks in the formulation, monitoring, and implementation of new legislation / policy documents, including in the fields of climate, the environment, anti-discrimination, migration, and digital transition.	✓	✓	Open
9) Guarantee the full and transparent implementation of the EU Care Strategy.	✓	✓	Open
10) Ensure the participation of civil society and people experiencing poverty in the formulation of national social climate plans, in line with the framework of the Regulation establishing the Social Climate Fund.		✓	By 2025
11) Develop a social taxonomy to increase transparency in the private sector regarding tax policies and adherence to social standards.	✓		Open
12) Increase revenue by tackling tax evasion and promoting fairer taxation systems, including tax on wealth, property, and capital.	✓	✓	Open

Systemic approach		
Recommendation	EU level	National level
1) Exclude social and climate investment from the deficit calculations, also known as the Green Golden Rule.	✓	
2) Ensure the indexation of income from labour and benefits to inflation to ensure adequacy.	✓	✓
3) Address inequality by recognising socio-economic background as a protected category.	✓	✓
4) Secure legal pathways for the integration of migrants and guarantee access to essential services for undocumented migrants.	✓	✓
5) Strengthen social dialogue and enhance the role of trade unions in collective bargaining.		✓
6) Ensure both horizontal (inter-ministerial, DGs) and vertical (from EU to local authorities) coordination to guarantee social protection for the most vulnerable.	✓	✓
7) End the criminalisation of poverty and the legalisation of inequality, including within the labour market.		✓
8) Put an end to the general suspicion of fraud, surveillance, and policing of people living in poverty, prioritising ambitious rights-based access and addressing non-take-up of benefits.		✓
9) Support civil society organisations by securing funding and protecting them from public attacks.	✓	✓

References

Arabadjieva K. and Barrio A., 'Rethinking social protection in the green transition', The European Trade Union Institute (ETUI), 2024. <https://www.etui.org/publications/rethinking-social-protection-green-transition>

Arenas de Mesa A., "Universal, comprehensive, sustainable and resilient social protection to eradicate poverty, reduce inequality and move towards inclusive social development", Economic Commission for Latin America (Spanish acronym CEPAL) - UN, 2023. <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/2e825c82-7ed9-4039-b9e6-ee0361038178/content>

Barbieri P., Cutuli, G. and Scherer S., "In-work poverty in Western Europe. A longitudinal perspective." *European Societies*, Volume 26, 2024 - Issue 4, pp. 1232-1264. <https://doi.org/10.1080/14616696.2024.2307013>

Costella C., van Aalst M., Georgiadou Y. et al. "Can social protection tackle emerging risks from climate change, and how? A framework and a critical review", *Climate Risk Management*, 2023

Council of the EU, "Stability and growth pact: Council launches excessive deficit procedures against seven member states", 2024. <https://t.ly/i75pv>

Devereux S., Roelen K. and Ulrichs M., "The Future of Social Protection – Where Next?", Institute for Development Studies, Policy Briefing n° 106, 2015. https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/The_Future_of_Social_Protection_Where_Next_/26458579?file=48237151

Devereux S. and Sabates-Wheeler R., "Transformative social protection", Institute for Development Studies, Working Paper 232, 2004. <https://www.ids.ac.uk/download.php?file=files/dmfile/Wp232.pdf>

EEA - Report 1/2024, European Climate Risk Assessment. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/european-climate-risk-assessment>

EAPN - Poverty and Inequality in the EU, 2014. <http://www.eapn.eu/new-update-of-the-explainer-on-poverty-and-social-exclusion/>

EAPN - Poverty explainer, 2020. <https://www.eapn.eu/wp-content/uploads/2020/04/EAPN-Poverty-Explainer-Web-1-4331.pdf>

EC - "Beyond Income Poverty: Subjective Poverty and Indebtedness", 2024. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/beyond-income-poverty-subjective-poverty-and-indebtedness_en

EC - Annual report on taxation, 2024. https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/e25b6f4d-2394-417b-b36c-e3151a0ef235_en

EC - DG for Climate Action. https://climate.ec.europa.eu/climate-change/consequences-climate-change_en

EC - Employment and Social Developments in Europe (ESDE), 2024 <https://op.europa.eu/webpub/empl/esde-2024/chapters/chapter-1-4-3.html>

EC - 2025 European Semester, Proposal for a Joint Employment Report (JER), 2024 https://commission.europa.eu/publications/2025-european-semester-proposal-joint-employment-report_en

EC - Eurostat, Global expenditure by function, 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_by_function_%E2%80%93_COFOG

EC - Eurostat, Government expenditure on defence, 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_defence

EC - Eurostat, Key figures on European living conditions, 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15216629/20161003/KS-01-24-001-EN-N.pdf/d0998edb-fc06-d7d4-8e78-d34ba2ed5608?version=2.0&t=1729770203005>

EC - Eurostat, Living conditions in Europe - poverty and social exclusion, June 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion

EC - Eurostat, Migrant integration and inclusion dashboard. <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/dashboard/migrant-integration-inclusion/>

EC - Eurostat, EU social benefits expenditure up 6% in 2023. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241125-2>

EC - The future of social protection and of the welfare state in the EU, 2023. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/842d8006-c3b3-11ed-a05c-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-283143938>

EC - Social Protection Committee (SPC) Annual Report, 2024. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/social-protection-committee-annual-report-2024-review-social-protection-performance-monitor-sppm-and_en#:~:text=Description,of%20the%20European%20Care%20Strategy

EP - Legislative Observatory. [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/en/procedure-file?reference=2023/0008\(COD\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/en/procedure-file?reference=2023/0008(COD))

EP - REPORT on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on European statistics on population and housing, amending Regulation (EC) No 862/2007 and repealing Regulations (EC) No 763/2008 and (EU) No 1260/2013, 2023. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0284_EN.html#_section1

EUROFOUND - Access to social benefits: Reducing non-take-up, 2015. <https://www.eurofound.europa.eu/system/files/2015-10/ef1536en.pdf>

EUROFOUND - Paths towards independent living and social inclusion in Europe, 2024. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2024/paths-towards-independent-living-and-social-inclusion-europe>

EUROFOUND - Social protection 2.0: Unemployment and minimum income benefits", 2024. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2024/social-protection-20-unemployment-and-minimum-income-benefits>

EUROFOUND Blog - "Inequalities Unmasked: Reality of Disparities Across The EU", 2024. <https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2024/inequalities-unmasked-reality-disparities-across-eu>

EUROFOUND Blog - "Trust in crisis: Europe's social contract under threat", 2024. <https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2024/trust-crisis-europes-social-contract-under-threat>

Haddad, L., "Comment on 'The Role of Social Risk Management in Development: A World Bank View'", Institute for Development Studies, 2007. <https://core.ac.uk/download/pdf/43539385.pdf>

Fischer F. and Miller G.J. (Eds.). "Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods" Routledge, 2007. <https://doi.org/10.4324/9781315093192>

Ilmakunnas I., Mäkinen L. and Hiilamo A., "The role of social transfers in reducing the poverty risk for larger families in the European Union", 2024, Published on the International Journal of Social Welfare: Volume 34, Issue 1, January 2025 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ijsw.12675>

ILO, "Social Protection, A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice, Poverty Reduction And Sustainable Development" (2003) <https://webapps.ilo.org/public/english/protection/download/lifecycl/lifecycle.pdf>

Lucas B., Bonvin J.-M. and Hümbelin O., "The Non-Take-Up of Health and Social Benefits: What Implications for Social Citizenship?", Swiss Journal of Sociology 47(2):161-180, 2021. <https://sciendo.com/article/10.2478/sjs-2021-0013>

Naumann E. and Hess M., "Global Political Demography. Population Ageing, Immigration and the Welfare State: The Political Demography in Western Europe", 2021. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-73065-9_14

Nobel prize in economic sciences 2024. <https://www.nobelprize.org/uploads/2024/10/popular->

[economicsciencesprize2024.pdf](https://www.nobelprize.org/uploads/2024/10/popular-economicsciencesprize2024.pdf)

OECD – Development Policy Tools Social Protection System Review, A Toolkit, 2018. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2018/12/social-protection-system-review_g1g9a88a/9789264310070-en.pdf

OECD - Implementing social protection strategies, 2019. https://spcsnepal.org/wp-content/uploads/2021/11/Lessons_learned_Implementing_social_protection_strategies.pdf

OECD - International Migration Outlook, 2024. https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2024_50b0353e-en/full-report/component-2.html#introduction-d5e108

OECD - Policy Framework on Sound Public Governance, Baseline Features of Governments that Work Well, 2020. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/policy-framework-on-sound-public-governance_931b05fc/c03e01b3-en.pdf

OECD - Recommendation of the Council on Policy Coherence for Sustainable Development, OECD/LEGAL/0381, Adopted in 2011 and amended on 2019. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0381>

OECD - Survey of Adult Skills 2023, "Do Adults Have the Skills They Need to Thrive in a Changing World?" https://www.oecd.org/en/publications/do-adults-have-the-skills-they-need-to-thrive-in-a-changing-world_b263dc5d-en.html

OECD - Together for Better Public Services: Partnering with Citizens and Civil Society, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, 2011 <https://doi.org/10.1787/9789264118843-en>

O'Toole, L.J., "Research on policy implementation: Assessment and prospects", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10(2): 263-288, 2000.

OXFAM France – "Gender equality in Europe: back, or the future?", 2024. <https://www.oxfamfrance.org/app/uploads/2024/03/Note-contextuelle-Gender-equality-in-Europe-back-or-the-future.pdf>

de Rosnay J., "Le microscope: Vers une vision globale", 1975.

Ratzmann N. and Sahraoui N., "Conceptualising the Role of Deservingness in Migrants' Access to Social Services", *Social Policy and Society*, Volume 20 , Issue 3 , July 2021 , pp. 440 – 451. <https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/conceptualising-the-role-of-deservingness-in-migrants-access-to-social-services/FCEB37567F156138F140789915B45096#r52>

Rim, J. and Tassot C., "Towards universal social protection: Lessons from the universal health coverage initiative", *OECD Development Policy Papers*, No. 20, OECD Publishing, 2019. <https://doi.org/10.1787/bae641e2-en>

Theodoropoulou S., Grossi T., Rayner L. et alia, "Social policy in the European Union: state of play 2023", *The European Trade Union Institute (ETUI)*, 2024. <https://www.etui.org/publications/social-policy-european-union-state-play-2023>

Treaty on the Functioning of the EU (TFUE), consolidated version, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

UN's Sustainable Development Goals, Goal n°1, Target n° 1.3 <https://www.globalgoals.org/goals/1-no-poverty/>

UNICEF, *Integrated Social Protection Systems: Enhancing Equity for Children*, 2012. <https://dds.cepal.org/redesoc/publicacion?id=2026>

van Oorschot W., "Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states", *Journal of European Social Policy*, 16(1), 23-42, 2006. https://www.researchgate.net/publication/249629371-Making_the_Difference_in_Social_Europe_Deservingness_Perceptions_Among_Citizens_of_European_Welfare_States

Wolf F., "Non-standard employment, low standard of living? The role of labour market and social policy measures in preventing material deprivation in different employment trajectories in Europe", *International Journal of Social Welfare*: Volume 34, Issue 1, January 2025 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/ijsw.12689>

EUROPEAN ANTI POVERTY NETWORK

WWW.EAPN.EU

SAMEN ● ● ▶ ▶
DE VERANDERING ZIJN

Actieerproject KEUS

Kennen | Ervaren | Uitproberen | Starten

spoor 3 | lerend netwerk inzet ervaringskennis
bij gemeentelijke uitvoering van de participatiewet

INHOUD

Inleiding	3
1. De juiste ervaringsdeskundige op de juiste plek	10
Het belang van kennis en begrip over de twee hoofdstromingen/visies	11
'Inclusie visie' en 'Herstel visie'	12
'Inclusie visie' op scholing	13
'Herstel visie' op scholing	14
Tabel verschillen, overeenkomsten en overlap	15
Verschillen en overeenkomsten	17
Definitie armoede en ervaringsdeskundige	18
Definitie ervaringsdeskundige	18
2. Onder de juiste voorwaarden	19
Wat is 'Participatie'?	20
Voorwaarden voor inbedding	23
Inbedding (systeem en samenwerking)	24
3. Met de juiste ondersteuning	26
Ondersteuning (super/intervisie, kennisdelen en ontwikkelen)	27
Scholing	29
Opbouwen ervaringsdeskundigheid	31
4. Tegen de juiste beloning	34
Mindset - Samen de verandering zijn	35
Respect	35
Acceptatie	35
Luisteren	35
Serius nemen	37
Open discussie	37
Basisvoorwaarden: tijd, ruimte en open blik	37
Andere beloning (financieel)	39
Tot slot	41
Bronnenlijst	42

INLEIDING

Wanneer wij, als European Anti Poverty Network Nederland (EAPN NL), over ervaringsdeskundigheid spreken, hebben we een aantal duidelijke uitgangspunten:

1

Wij vinden dat People Experiencing Poverty, zoals we binnen ons Europees netwerk EAPN ervaringsdeskundigen noemen, deel uitmaken van de processen en daarin dus ook betrokken moeten worden.

2

Wij zijn van mening dat iedereen meetelt. Niet alleen de kreet "We laten niemand achter" slaken, maar dat ook in de dagelijkse praktijk omzetten.

3

Wij bieden al bijna 35 jaar ervaringsdeskundigen platforms, waar ze kunnen meespreken, meedenken en mee-ontwikkelen.

Naast deze uitgangspunten, willen we ook een aantal termen die overal door elkaar heen gebruikt worden, benoemen:

A

Dat begint met ervaringskennis. Wat is dat eigenlijk? Letterlijk is dat de kennis die je vanuit jouw eigen ervaringen hebt opgedaan. Deze kennis heeft iedereen.

B

Ervaringsdeskundige eigen ervaring, vanaf het moment dat iemand zich bewust wordt van de eigen ervaringskennis en op de eigen ervaringen begint te reflecteren.

C

Dan is er ervaringskunde. Dat betekent dat je in staat bent om de opgedane ervaringskennis om te zetten naar meer dan jouw eigen leven. Dat je algemene adviezen, voorstellen of ideeën kunt formuleren of anderen met jouw kennis kunt ondersteunen.

D

De ervaringswerker is iemand die de ervaringskunde verder heeft ontwikkeld door in overlegsituaties actief te worden, door anderen actief te adviseren en te ondersteunen.

"Belangrijk is te beseffen dat niet elke ervaringsdeskundige direct zelfstandig in staat is om een bijdrage te leveren aan de uitvoerings-, beleids- en verbetercyclus van de gemeente.

Iemand die onbewust bekwaamheid heeft, wel ervaringen heeft maar dit niet (of nog niet) kan vertalen naar beïnvloeding en verbetering van het (in dit geval) gemeentelijk beleid of uitvoering, kan dit echter door middel van het opdoen van ervaring en scholing meestal wel leren. Maar ook hier geldt dat je er rekening mee moet houden dat er altijd mensen zullen zijn voor wie deze vorm van participeren geen of slechts een marginale optie is.

Dat laat onverlet dat hun ervaringsdeskundigheid waardevol kan zijn. Alleen zal gekeken moeten worden op welke wijze ze dan wel tot haar recht kan komen"

(Participatiebouwstenen, 2016)

VOOR, DOOR
en MET
ERVARINGSDESKUNDIGEN

THEORIE
SCHOLING
VAKKENNIS

BEWUSTZIJN van
ERVARINGSKENNIS

De inzet van ervaringsdeskundigheid is op twee verschillende terreinen op gang gekomen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw ontstonden WAO-platforms, niet veel later gevolgd door Bijstandsvrouwen Committees en Werklozengroepen. Hieruit ontwikkelde zich een zeer actief netwerk van lokale ondersteuningsgroepen (zelfhulp, lotgenotencontact), die hun ervaringen en kennis gebruikten om mensen die arbeidsongeschikt, werkloos werden of die in de bijstand terecht gekomen waren, te helpen hun weg in uitkeringsland te vinden. In 1984 voegde Divosa, samen met een deel van deze organisaties, cliëntenparticipatie aan de inzet van ervaringsdeskundigheid hier aan toe. Hun doel was de efficiëntie bij de, met name uitvoering, van de sociale diensten te verbeteren. De uitkeringsbeweging, het Samenwerkingsverband Mensen Zonder Betaald Werk voorop, zetten in op een wat men tegenwoordig 'menschelijkere maat' noemt.

Omdat de uitkeringsbeweging van mening was dat ervaringsdeskundigheid ook ondersteuning nodig had, richtten het genoemde Samenwerkingsverband MZBW, het Landelijk WAO Beraad en het Landelijk Steunpunt Vrouwen in de Bijstand in 1989 de Landelijke Kaderscholing Uitkeringsgerechtigden (LKU) op. De LKU, waarin we samenwerkten met scholingsinstituten, bood tot 2007 trainingen voor mensen in een uitkering aan die actief waren of wilden worden als ervaringsdeskundige.

Een andere stroming ontstond in de Geestelijke Gezondheidszorg, waar men de ervaringskennis inzette om mensen te ondersteunen hun weg uit de verslaving of depressie te vinden. Dit had te maken met het feit dat er fundamentele kritiek ontstond op de wijze waarop de GGZ tot dan functioneerde. Deze benadering van 'herstel' heeft veel bijval gevonden en is inmiddels bijna als vanzelfsprekend geaccepteerd.

We staan nu voor de uitdaging om, samen met alle spelers in het veld, een manier te ontwikkelen die en aansluit bij wat er al is, die recht doet

aan de verwachtingen van de diverse partijen en die past bij wat de ervaringsdeskundige kan en wil leveren. Waar we op onze hoede moeten zijn niet in dezelfde val te lopen die bij cliëntenparticipatie veel ellende heeft veroorzaakt, namelijk veel te hoog gespannen verwachtingen van alle deelnemende partijen.

Na 40 jaar cliëntenparticipatie weten we:

- Dat rustig vooruit werken de beste resultaten laat zien
- Dat alles bij acceptatie van en respect voor elkaar begint
- Dat scholing als ondersteunende factor van belang is, maar ook hier geldt dat de ervaringsdeskundigen daar zeggenschap bij moeten hebben
- Dat het proces cliëntenparticipatie heeft laten zien dat er een gezonde financiële basis voor aanwezig moet zijn
- Dat het iets is waar ook politiek de wil voor aanwezig moet zijn. Niet tijdelijk, maar langdurig.

Actieerproject KEUS (Kennen, Ervaren, Uitproberen, Starten)

Met het Actieerproject KEUS werken we, samen met de deelnemende gemeenten en de beide partners Expertisecentrum Sterk uit Armoede en de Hogeschool Windesheim Almere, lectoraat Klantenperspectief in Ondersteuning en Zorg, aan de verspreiding van de specialisatie ervaringsdeskundigheid en zetten we stappen om deze in de toekomst te borgen op lokaal niveau en zo een basis te vormen voor borging op alle niveaus.

De uitkomsten van het proces worden breed verspreid en tevens op internationaal niveau ingebracht via de EAPN Europa kanalen. Op die wijze wordt ook daar de discussie over de inzet van deze specialisatie beïnvloed.

Tijdens het Actieeerproces ontwikkelen we samen met beleidsmedewerkers, uitvoerders en ervaringsdeskundigen uit de deelnemende gemeenten en ervaringswerkers van EAPN NL en SuA, een speelveld waarop de inzet van ervaringskunde mogelijk wordt. Doel is steeds om samen de weg te plaveien en te ontwikkelen die anderen ondersteunt bij de inzet van ervaringsdeskundigheid.

Daarbij is het van belang de voorwaarden te formuleren, die nodig zijn om het proces tot zijn recht te laten komen:

- De juiste ervaringsdeskundige op de juiste plek
- Onder de juiste voorwaarden
- Met de juiste ondersteuning
- Tegen de juiste beloning

**DE JUISTE
ERVARINGSDESKUNDIGE
OP DE JUISTE PLEK**

Het belang van kennis en begrip over de twee hoofdstromingen/visies

Bij het Actieleerproject KEUS zal het grotendeels gaan om ruimte voor de inzet van inclusie ervaringsdeskundigen. Echter blijkt dat de meeste mensen zich er niet van bewust zijn dat de gangbare visie over ervaringsdeskundige slechts een van de twee is. En deze gangbare visie is vooral de visie vanuit de herstelbeweging. Wat we ook horen is dat er dan gezocht wordt vanuit profielen horend bij de herstellvisie naar ervaringsdeskundigen, terwijl het feitelijk gaat om mensen die in staat zijn om vanuit de inclusievisie te kunnen participeren. Dit kan gaan wringen, aangezien de verwachtingen niet overeenkomen, de taken (en verantwoordelijkheden) niet helder zijn, waardoor je er dan pas achter komt dat niet elke ervaringsdeskundige voor alle soorten vraagstukken kan worden ingezet. Met als resultaat teleurstelling over en weer. Het gevolg daarvan is dat die ervaringsdeskundigen zich (weer) uitgesloten gaan voelen. Dat willen we vooral voorkomen.

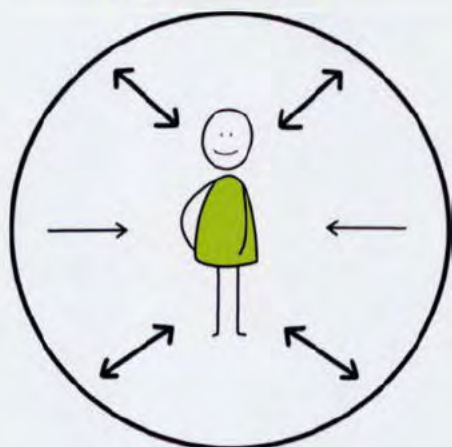
Bewustwording van de overeenkomsten, overlap en verschillen tussen de twee hoofdstromingen/visies helpt om dit "onbedoeld" uitsluiten te voorkomen en zorgt voor een hogere succeservaring:

"De juiste ervaringsdeskundige op de juiste plek".

Om dit te voorkomen geven we hier zicht op de verschillen en overeenkomsten tussen de twee visies.

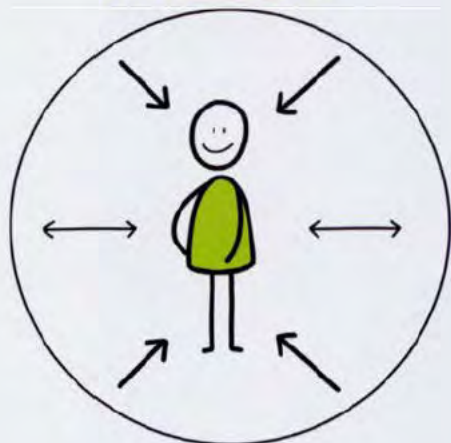

INCLUSIE VISIE

- INCLUSIEVE SAMENLEVING
- TOENEMENDE DEELNAME
- GELIJKWAARDIGE KANSEN EN INVLOED

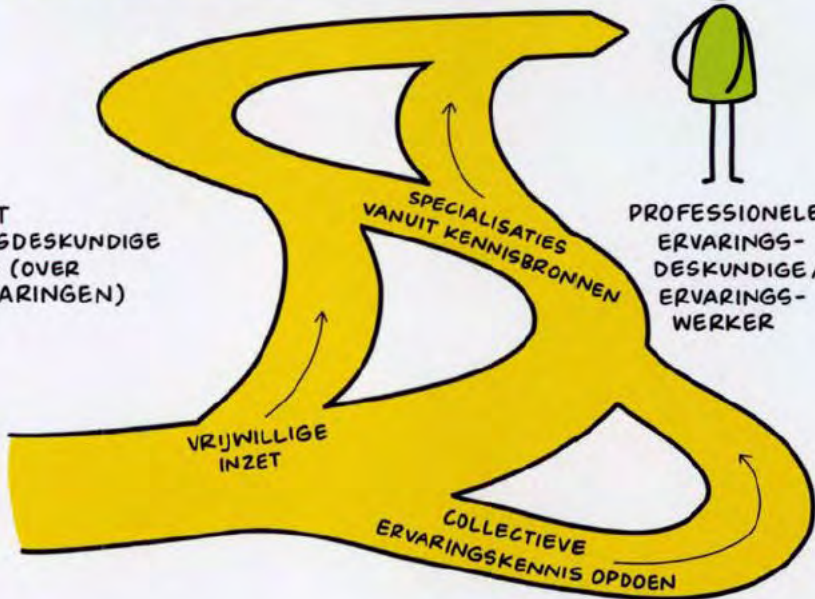
HERSTEL VISIE

- EIGEN HERSTELERVARING VOOR HERSTEL VAN ANDEREN
- EIGEN HERSTELERVARING VOOR HERSTELONDERSTEUNENDE ZORG EN MAATSCHAPPIJ

INCLUSIE VISIE OP SCHOLING

START MET
ERVARINGSDESKUNDIGE
DAT BEN JE (OVER
EIGEN ERVARINGEN)

PROFESSIELE
ERVARINGS-
DESKUNDIGE/
ERVARINGS-
WERKER

HERSTEL VISIE OP SCHOLING

ERVARINGSDESKUNDIGHEID

START MET
EIGEN ERVARINGEN

INZETALS
ERVARINGS-
DESKUNDIGE

ERVARINGSKENNIS /
COLLECTIEVE KENNIS

Tabel (deel 1): 'Verschillen, overeenkomsten en overlap'

Ervaringskennis vanuit 'Inclusie visie'

1 Praktische inzichten

Praktische en relevante kennis die niet uit boeken of theoretische studies kan worden gehaald.

2 Empathie en Begrip

Diep begrip en empathie voor anderen in vergelijkbare situaties.

3 Gevoeligheid voor uitsluitmechanismen

Focus richt zich in eerste instantie op externe oorzaken en belemmeringen wat daar fout gaat en hoe dat kan 'verbeteren'. In tweede instantie op interne oorzaken en belemmeringen.

Ervaringskennis vanuit 'Herstel visie'

1 Praktische inzichten

Praktische en relevante kennis die niet uit boeken of theoretische studies kan worden gehaald.

2 Empathie en Begrip

Diep begrip en empathie voor anderen in vergelijkbare situaties.

3 Gevoeligheid voor 'zelfstigma'

Focus richt zich in eerste instantie op interne oorzaken en belemmeringen van de persoon die 'stigma' ervaart en hoe daar herstel in is te maken. In tweede instantie op externe oorzaken en belemmeringen.

Tabel (deel 2): 'Verschillen, overeenkomsten en overlap'

Ervaringskennis vanuit 'Inclusie visie'

4

Confrontatie en vinger op de zere plek

Het ervaringsverhaal wordt ingezet om uitsluitmechanismen te etaleren en waar mogelijke helpende factoren te identificeren, waar de 'context' iets mee kan in hun wijze van handelen (uitvoering) en organiseren (visie, missie, strategie en beleid).

5

Advies en ondersteuning

Bieden van advies en ondersteuning gebaseerd op eigen en collectieve ervaringen en gericht op inclusie en iedereen.

Meer algemeen, naar verbetering leefomstandigheden van anderen en van de context gericht

Ervaringskennis vanuit 'Herstel visie'

4

Inspiratie en hoop

Het herstelverhaal wordt ingezet om anderen te inspireren door te laten zien dat herstel en positieve verandering mogelijk zijn.

5

Advies en ondersteuning

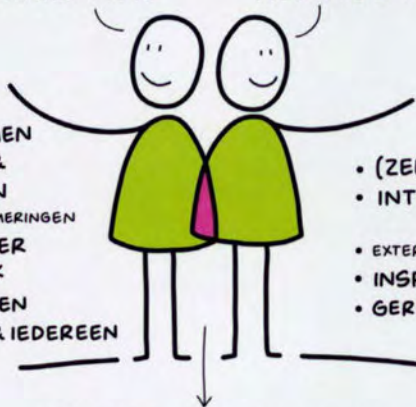
Bieden van advies en ondersteuning gebaseerd op eigen en collectieve ervaringen en gericht op zelfherstel.

Meer op zichzelf gericht in relatie tot het herstel van de ander

VERSCHILLEN & OVEREENKOMSTEN

INCLUSIE VISIE

HERSTEL VISIE

- UITSLUITMECHANISMEN
- EXTERNE OORZAKEN & BELEMMERINGEN
- INTERNE OORZAKEN & BELEMMERINGEN
- CONFRONTATIE & VINGER OP DE ZERE PLEK
- VERBETERING SYSTEMEN
- GERICHT OP INCLUSIE & IEDEREEN

- (ZELF)STIGMA
- INTERNE OORZAKEN & BELEMMERINGEN
- EXTERNE OORZAKEN & BELEMMERINGEN
- INSPIRATIE & HOOP
- GERICHT OP HERSTEL

- PRAKTISCHE & ERVARINGSKENNIS
- EMPATHIE & BEGRIP

Om elkaar beter te begrijpen is het goed om over verschillende begrippen één taal te spreken. Niet als dé waarheid, maar om mogelijke discussie over aanscherping en aanpassing zuiver te laten verlopen. Daarom staan we ook stil bij een tweetal definities over armoede en ervaringsdeskundige zoals EAPN Nederland die hanteert.

Definitie armoede en ervaringsdeskundige

Definitie 'Armoede'

 Armoede is geen lot! Armoede is onrecht!

"Armoede is het ontbreken van een goede (start)positie die mensen in staat stelt hun eigen verantwoordelijkheden te nemen en hun fundamentele rechten te gebruiken, vanwege het ontbreken van een toereikend inkomen met een vastgesteld minimum, dat volledige deelname aan de samenleving inhoudt en garandeert, naast gratis onderwijs, toegankelijke en betaalbare huisvesting en zorg. Dit leidt tot het belemmeren van de controle over hun eigen leven vanwege het gebrek aan middelen en kansen, terwijl ze niet de mogelijkheden hebben voor verandering. Op die manier verandert het in de persistentie van hardnekkige armoede wanneer de kansen om hun rechten op te eisen en kansen zelf te grijpen op meerdere gebieden van het leven worden beïnvloed."

Definitie 'Ervaringsdeskundige'

"Ervaringsdeskundige is iemand die zich er van bewust is dat de eigen ervaringen, tegenslagen en meevallers in het leven om te zetten zijn in ideeën, alternatieven, leermomenten en positieve adviezen aan anderen."

**ONDER DE JUISTE
VOORWAARDEN**

Wat is 'Participatie'?

Participatie in de samenleving is een recht dat voor iedereen mogelijk moet zijn.

Participatie is niet slechts deelnemen, maar vooral deel uitmaken van de samenleving.

Het kan op alle mogelijke niveaus. Van straatniveau tot aan organisatieniveau. Binnen de eigen leefomgeving tot aan deelname op internationaal niveau. Steeds uitgaande van wat passend is bij de eigen behoefte en ervaringsdeskundigheid.

Iemand die participeert is zodoende ook voor anderen van betekenis.

Burgers betrekken bij uitvoering en beleid is de ultieme vorm van democratie. Dat dit niet eenvoudig is en dat halsstarrige bottle necks dit soort processen vaak verstoren of zelfs beëindigen is bekend. Samen optrekken, samen bouwen en samen een stevig fundament neerzetten, zorgt dat de kans op aardverschuivingen sterk vermindert.

PARTICIPATIE

PARTICIPATIE NIVEAU	ACTIVITEITEN (enkele voorbeelden)
 <p>INDIVIDUEEL/ STRAAT</p>	<ul style="list-style-type: none">• VOOR EIGEN STRAAT, EIGEN BUREN• MAATJES/BUDDY'S / BUURTHULP/ etc. ALS VRIJWILLIGER• DEELNEMEN IN ACTIVITEITEN
 <p>ORGANISATIE</p>	<ul style="list-style-type: none">• ADVISEUR OP INDIVIDUELE BASIS• ADVIES VIA CLIËNTENRADEN / PANELS (COLLECTIEF)
 <p>COLLECTIEF- GEMEENTELIJK</p>	<ul style="list-style-type: none">• ZELFORGANISATIES (VERENIGING / COÖPERATIE)• ZELFORGANISATIES (LOBBY)• IN DIENST GENOMEN ERVARINGSDESKUNDIGE
 <p>COLLECTIEF- LANDELIJK en/of EUROPEES</p>	<ul style="list-style-type: none">• MAATJES/BUDDY'S / BUURTHULP/ etc. ALS ERVARINGSDESKUNDIGE• (TIJDELIJKE) COLLECTIEVE BELANGENBEHARTIGING

Tim 'S Jongers geeft in zijn artikel in de Correspondent weer wat wij vinden: door mensen die op het gebied van armoede en uitsluiting ervaringen hebben opgedaan te betrekken bij zowel uitvoering als beleid, komt er veel meer begrip voor de situatie waarin mensen verzeild geraakt zijn. Willen we mensen echt helpen hun directe leefwereld te veranderen, te verbeteren, dan heeft dat een belangrijk neveneffect. Het kan namelijk leiden tot een volgende stap in het participatieproces. Het kan de opstap zijn voor een actievere rol in het democratisch/participatieproces. Het leidt daarnaast tot minder wantrouwen, zoals iedere positie ervaring leidt tot minder wantrouwen. Door ervaringsdeskundigen te betrekken bij veranderprocessen of bij beleid gericht op verbeterstappen, laat de overheid zien dat ze het probleem serieus neemt en laat ze zien dat het kan lonen zich in te zetten voor verandering. Wanneer mensen -weer- perspectief zien zal de vraag *"En wat heb ik er aan?"* minder te horen zijn.

Voorwaarden zijn:

- Benader de juiste groep
- Zet niet zo maar een ervaringsdeskundige in
- Zet de ervaringsdeskundige in een leidende rol bij overlegmomenten
- Zoek aansluiting bij wat mensen nodig hebben of graag anders willen zien
- Durf echt te luisteren naar wat er gezegd wordt. Neem het serieus.

VOORWAARDEN

VOOR INBEDDING

- DURF ECHT TE LUISTEREN NAAR WAT ER GEZEGD WORDT – NEEM HET SERIEUS

- BENADER DE JUISTE GROEP

- ZOEK AANSLUITING BIJ WAT MENSEN NODIG HEBBEN OF GRAAG ANDERS WILLEN ZIEN

- ZET DE ERVARINGSDESKUNDIGE IN EEN LEIDENDE ROL BIJ OVERLEGMOMENTEN

- ZET NIET ZOMAAR EEN ERVARINGSDESKUNDIGE IN

De Staatscommissie Rechtsstaat stelt in haar rapport 'De gebroken belofte van de rechtsstaat' (2024):

- "Verbeter het contact met de burger: in een rechtsstaat hebben burgers recht op begrijpelijke communicatie en adequate informatie. Maak bij nieuw beleid volop gebruik van ervaringskennis."
- "Betrek burgers veel directer bij het vormgeven en verspreiden van overheidsinformatie. En sluit daarbij aan bij hun organisatorische verbanden in buurten en wijken."
- "Om te voorkomen dat burgers regels niet begrijpen en erdoor in de knel komen, is het onder meer nodig om ervaringskennis in iedere fase te benutten; vanaf het opstellen van de wetgevingsagenda tot en met de uitvoering en de communicatie daarover."
- "Maak gebruik van de wijsheid en empathie van ervaringsdeskundigen. Zij kunnen een belangrijke bijdrage leveren om de kloof tussen overheid en burger te dichten."
- "Gebruik ervaringsdeskundigheid en kennis van de uitvoering bij het controleren van de voortgang van de vereenvoudiging."
- "Deelnemers wilden dat er bij nieuwe wet- en regelgeving een verplicht, representatief burgerpanel komt. Zij adviseerden ook om ervaringsdeskundigen altijd te betrekken bij wet- en regelgeving. En om gebruik te maken van de wijsheid in de buurten en wijken, met behulp van sleutelfiguren. De burgers in het burgerpanel zeiden dat ze deel willen uitmaken van de oplossing."

Inbedding (systeem en samenwerking)

Om het proces in te kunnen inbedden, willen we ook valkuilen benoemen, zodat deze vermeden kunnen worden.

- De meest voorkomende is, en dat geldt voor alle partijen, een te hoog verwachtingspatroon. Een ervaringsdeskundige is geen 'kennismachine', die alle oplossingen kent. Het is een persoon die vanuit de ervaringen advies kan geven om processen efficiënter te laten

verlopen door bij de start problemen bij de uitvoering te helpen voorkomen en daardoor meewerkt aan het vergroten van de klantvriendelijkheid van een dienst of overheid.

- Een andere valkuil is dat men soms denkt dat met de inzet van ervaringsdeskundigheid alle mogelijke problemen kunnen worden voorkomen.
- Of dat men denkt dat één ervaringsdeskundige op alle soorten ervaringskennis kan worden ingezet, want jij bent toch een ervaringsdeskundige.
- Verantwoordelijkheden zijn niet duidelijk en/of lopen door elkaar heen. Wees alert op elkaars verantwoordelijkheid. Ieder heeft, in het proces, een eigen functie, zodat men uiteindelijk samen tot een oplossing komt, die gedragen kan worden.
- Het zich niet bewust zijn vanuit welke stroming/visie de ervaringsdeskundige functioneert.
- Een andere valkuil, waar we niet vaak genoeg bij stil staan, is de taal die gebruikt wordt. Wat voor de een dagelijkse woorden of afkortingen zijn, zijn voor de ander soms niet te begrijpen termen. Naar elkaar toekomen door of te vragen wat iets betekent of te vermijden vaktermen te gebruiken, ondersteunt het proces.
- Wie wonderen verwacht, creëert keer op keer zijn eigen teleurstellingen

**MET DE JUISTE
ONDERSTEUNING**

Ondersteuning (super/intervisie, kennisdelen en ontwikkelen)

EAPN NL werkt, op allerlei gebied, met ervaringswerkers: armoede, uitsluiting, verslaving, geestelijke gezondheid, beperking, relationeel geweld en vooral mensen respecteren die om ondersteuning vragen. We ontwikkelen processen, stappenplannen, handreikingen, trainingen en specifieke scholing en zoeken samenwerking met derden en overleg met overheden, werken mee aan de beïnvloeding van de Europese sociale agenda en aan vernieuwende kansen om armoede te voorkomen, tegen te gaan en te verminderen. EAPN NL is actief lid van EAPN Europa.

Ervaringskennis inzetten is wat ons betreft veel meer dan jouw eigen ellende of positieve ervaringen ergens neerleggen. Het is actief meewerken aan een veranderagenda, die binnen ons land de bestaande armoede tegemoet kan treden, kan verminderen, kan voorkomen en de pijn die al de verschillende uitsluitmechanismen veroorzaken bespreekbaar maakt. Geen makkelijke opgave, maar zo is gebleken, zeer noodzakelijk.

Dit is ook noodzakelijk bij het samenwerken met ervaringsdeskundigen.

Ook daar moet ruimte zijn voor het bespreken van mogelijke uitsluitmechanismen die onbedoeld binnen de samenwerking optreden. Hiervoor adviseren we om supervisie/intervisie momenten structureel in te bouwen. Waarbij ervaringsdeskundigen met hun collega's uit de systeemwereld elkaar kunnen ont-moeten in de gezamenlijke ervaringen van kwetsbaarheid.

In de kindertijd maakt iedereen mee dat er behoeften zijn die niet (of niet direct) kunnen worden ingevuld. Deze ervaringen worden in ons overlevingssysteem opgeslagen en vormen de basis van jouw reacties. Door elkaar hier te ont-moeten ontstaat meer begrip.

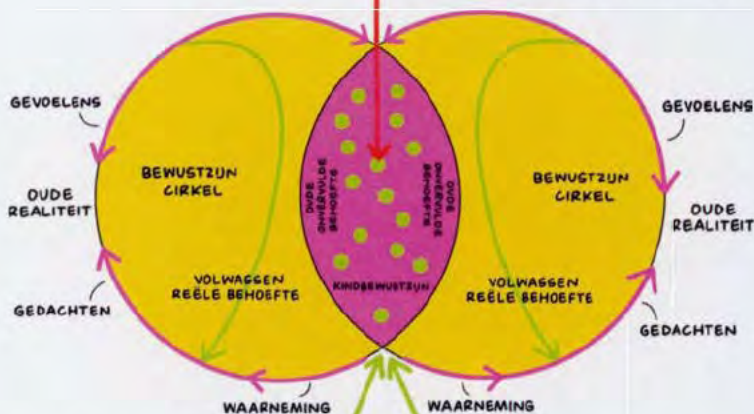
De volgende illustratie laat zien wat we bedoelen:

CIRKELS VAN ONT-MOETING

© AUTEURS: QUINTA ANSEM & MARTIN PRAGT

ONT-MOETEN BINNEN DE RUIMTE WAAR OUDE PIJNEN WEGENS OUDE ONVERVULDE BEHOEFTE OPGESLAGEN ZIJN, WELKE ZIJN ONTSTAAN TIJDENS DE KWETSBAAR REALITEIT VANDAT 'KLEINTJE' WAT WE ALLEMAAL ZIJN GEWEEST.

VOLWASSEN REËLE BEHOEFTE IS VANUIT HET BEWUSTZIJN DAT HET NU VEILIG IS, OOK AL VOELT DAT NU NIET ZO (OPSPLEN OUDE REALITEIT).

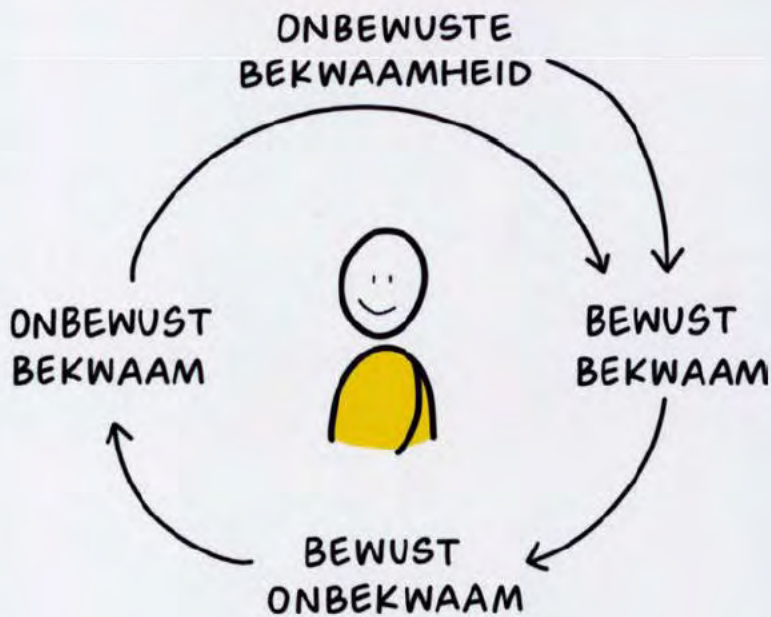
ONT-MOETEN IS TOESTAAN TE ERVAREN DAT JE KWETSBAAR BENT GEWEEST EN DAT JE DAT NU MAG DELEN MET ANDEREN DIE OOK KWETSBAAR ZIJN GEWEEST.

Scholing

Dan is er de scholing voor ervaringskundige. Deze voegt toe, leert je om te gaan met en daagt je uit jouw persoonlijke ervaring te delen, samen te voegen en te gebruiken. De scholing die wij denken die ook nodig is, is scholing die aansluit op behoefte aan nieuwe vaardigheden en kennis om bepaalde functies en taken goed te kunnen invullen.

We zijn tot de ontdekking gekomen dat ervaringsdeskundigen die in het sociaal domein vaak al vrijwillig hun kennis inzetten, op een andere manier scholing ervaren dan de leercirkel van Maslow aangeeft. Dat vraagt ook om een ander soort 'aansluiten' van de docenten. Deze ervaringsdeskundigen hebben namelijk al veel **onbewuste bekwaamheden** opgebouwd waardoor hun start bij de scholing anders is. Binnen de Landelijke Kaderscholing Uitkeringsgerechtigden (LKU) hebben we 18 jaar lang trainingen ontwikkeld die tegemoet kwamen aan de behoeften van de ervaringsdeskundigen om nieuwe vaardigheden te leren. Deze sloten aan bij wat ze al aan bekwaamheden meebrachten.

CYCLUS VAN LEREN

Opbouwen ervaringsdeskundigheid

Om de stappen die noodzakelijk zijn om ervaringsdeskundigheid verder te ontwikkelen, hebben we een overzicht gemaakt van de stappen die men kan zetten om deze ontwikkeling vorm te geven.

In het rapport en de handreiking Participatie Bouwstenen hebben we geïdentificeerd welke soort participatie mogelijk is voor ervaringsdeskundigen, op welke (organisatorisch) niveau ze kunnen participeren en welke soorten ondersteuning dan nodig zijn. Om nog helderder te zijn hebben we de kennis van toen gefocust op de betekeniswaarde van ervaringskennis. Dit model kan helpen bij het bepalen van de juiste ervaringsdeskundige op de juiste plek **mét de juiste ondersteuning**.

Een ander belangrijk onderwerp is dat bij iedere inzet een beloning hoort. Die bestaat uit emotionele beloning en financiële beloning die in samenwerking met elkaar vorm krijgen. In de volgende paragraaf staan we stil bij de soorten beloning.

OPBOUWEN ERVARINGSDESKUNDIGHEID

BETEKENIS-WAARDE

ONBEWUST BEKWAAM

NIVEAU VAN BEINVLOEDING

ONDERSTEUNINGS-BEHOEFTE

MICRO NIVEAU

INDIVIDUEEL / STRAAT PARTICIPATIE NIVEAU

INDIVIDUEEL NIVEAU
EMPOWERMENT / EMOTIONELE VERWERKING
KENNISNIVEAU
DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING

MICRO / MEGO NIVEAU

ORGANISATIE PARTICIPATIE NIVEAU

INDIVIDUEEL NIVEAU
EMPOWERMENT / EMOTIONELE VERWERKING
KENNISNIVEAU
DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING
INHOUDELIJK NIVEAU
ORGANISATIE KENNIS

MEGO / MACRO NIVEAU

COLLECTIEF - GEMEENTELIJK PARTICIPATIE NIVEAU

INDIVIDUEEL NIVEAU
REFLECTIE IN ACTIE
KENNISNIVEAU
DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING
INHOUDELIJK NIVEAU
ORGANISATIE KENNIS
MAATSCHAPPELIJK NIVEAU 1
BELEIDSKENNIS

MACRO NIVEAU

COLLECTIEF - LANDELIJK t/m EUROPEES PARTICIPATIE NIVEAU

INDIVIDUEEL NIVEAU
REFLECTIE IN ACTIE
KENNISNIVEAU
DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING
INHOUDELIJK NIVEAU
ORGANISATIE KENNIS
MAATSCHAPPELIJK NIVEAU 1
BELEIDSKENNIS
MAATSCHAPPELIJK NIVEAU 2
POLITIEKE KENNIS

BEWUST ONBEKWAAM

BEWUST BEKWAAM

**TEGEN DE JUISTE
BELONING**

Mindset - Samen de verandering zijn

Communicatie = emotionele beloning die bestaat uit:

Respect

Respect is van essentieel belang als je te maken hebt met (team)relaties waar geen sprake is van gelijkwaardigheid. Bij ervaringsdeskundige inzet is per definitie sprake van verschil in achtergrond en verschil in taak. Idealiter hebben alle partijen wel hetzelfde belang. Door van elkaar de toegevoegde waarde te (h)erkennen, ontstaat evenwaardigheid. Daar waar men elkaar met respect behandelt zal een situatie ontstaan waar gezamenlijke oplossingen mogelijk worden. En daar hebben alle partijen belang bij. De mindset is, bewust zoeken naar elkaars verschillen en de rijkdom daarvan zichtbaar maken.

Acceptatie

Respect zal ontstaan bij acceptatie. Dat betekent dat er acceptatie nodig is van de verschillen tussen de perspectieven en inzichten van professionals en ervaringsdeskundigen. Daar waar men gezamenlijk aan de slag gaat en waar voor ieders inbreng ruimte is, zal men op den duur resultaten zien die helpen in een proces. Waar men elkaar niet (echt) accepteert, zal wantrouwen gaan overheersen en verdwijnt respect. Dan gaan hakken in het zand en ontstaan welles, nietes stellingen, waardoor het samenwerkingsproces gevaar loopt te stranden. De mindset is: de gevonden verschillen accepteren als onmisbare onderdelen van de verandering die men wil realiseren.

Luisteren

Een van de meest onderschatte opgaven is luisteren. Naar elkaar luisteren. Dat geldt extra wanneer de ander iets zegt dat je liever niet hoort of dat niet goed voelt. Luisteren is een kunst op zich. Creëer ruimte voor elkaars

inzichten of ideeën. Vraag waarom de ander zo reageert, zodat je zicht krijgt op de achtergrond. Dat doe je door 'Juiste vragen' te stellen. Juiste vragen zijn vragen die helpen bij het kunnen begrijpen van de ander en die ondersteunend zijn bij het 'blanco kunnen luisteren'.

De mindset is: bewustzijn dat elke reactie te maken heeft met iemands eigen ervaringen, zowel van de ervaringsdeskundige, als van de professionals. Zoek naar de ervaringen achter de reactie. Hiermee creëer je wederzijds begrip.

"De vraagkanteling stimuleert blanco luisteren waardoor je je bewust kunt zijn van je eigen oordelen en conclusies die aan de hand van wat je hoort en ziet, automatisch naar boven komen. Dit maakt dat je je oordelen kunt parkeren of opschorten en hierdoor blanco en open aanwezig kunt zijn bij de cliënt. Daardoor wordt het mogelijk de juiste vragen te stellen en de cliënt echt te begrijpen (Verkooijen & Ansem, 2017). Dit betekent dat de cliënt zijn of haar verhaal en wensen, in de context van zijn of haar leven, kan uitdrukken. Door bedreven te worden in het stellen van waardevrije contextueel gerichte vragen, geeft je jezelf als coach de ruimte nog meer juiste vragen te stellen. Juiste vragen zoals waardevrije contextueel gerichte vragen, helpen namelijk jezelf om uit het oordelen of oplossen te blijven (dat is actief luisteren, of professioneel luisteren). Hierdoor kan je stilstaan bij hoe het leven van de cliënt er op dit moment uit ziet. Op deze wijze kan je de kracht van het sociale netwerk inventariseren door vragen zoals: 'Met wie? en Voor wie doe je wat?, Hoe vaak? en Wanneer? en Wat betekent dit voor jou?' (Verkooijen, van Andel, Ansem, & Weber, 2018) Het is belangrijk dat deze inventarisatie vooraf gaat aan het vragen, 'Wat is er nodig om te kunnen werken?' (Factsheet – De vraagkanteling. Horend bij de onderzoeksrapportage 'Mens zijn met mij' Onderzoek Inclusief Werken - Ruimte voor Klantmotivatie, 2020)

Serius nemen

De hierboven genoemde drie onderdelen van het proces, zijn de kernwaarden waardoor iedereen zich serieus genomen voelt. Wanneer iedereen zich serieus genomen voelt, groeit de samenwerking. Waar het om de ervaringen en de inbreng van de ervaringsdeskundigen gaat, vraagt serieus nemen nog een extra stap. Maak zichtbaar dat dat wat de ervaringsdeskundige toevoegt ook meegenomen wordt in het proces. Koppel terug naar hen wat er met hun inbreng is gedaan.

De mindset is: ere die ere toekomt.

Open discussie

Waar respect is, acceptatie van de verschillen (en overeenkomsten) en men elkaar hierdoor serieus kan nemen, is ook ruimte voor diversiteit en verschillende perspectieven. Deze ruimte zorgt ervoor dat er steeds een open discussie kan ontstaan. Waarbij buiten de kaders van je eigen perspectief kijken onderdeel van de samenwerking is.

De mindset is: er zijn meerdere waarheden die samen mogen komen.

Basisvoorwaarden: tijd, ruimte en open blik

- Tijd nemen, geen druk opbouwen, maar elkaar ruimte bieden
Om verandering te bewerkstelligen, heb je tijd en ruimte nodig. Gun de groep die tijd en ruimte. Het spreekwoord zegt dat 'Aken en Rome ook niet op één dag gebouwd zijn'.
- Andere benadering: open deur, open blik

Het zo vaak aangehaalde voorbeeld dat een kind een ander huisje tekent dan een volwassene, is hier eveneens van toepassing. Durf, letterlijk, buiten de lijnen te tekenen. Dat helpt om andere inzichten te kunnen verwerven en zorg voor een open discussie.

ELEMENTEN VAN WAARDERING

Andere beloning (financieel)

Het algemene beeld was (participatie bouwstenen 2016) dat de meeste ervaringsdeskundigen in het sociale domein beloond werden met een boekenbon, reiskostenvergoeding en een mooi boeket bloemen. Hier en daar was er iets meer mogelijk. Dat is aan het veranderen.

Wij zijn van mening dat bij het bepalen van iemands financiële waarde (beloning)gekeken moet worden naar de marktconforme waarde, zoals ook in het boek Kracht (2023) wordt aangegeven.

"Het bepalen van de waarde kan door het werk te vergelijken met functies en rollen die er op lijken. Voor beroepen bestaan hiervoor websites met salarisindicaties. (Kracht pag. 91, 2023)"

Ter ondersteuning van de waardebepaling van de inzet van ervaringsdeskundigen, hebben we hieronder een schema gemaakt wat door zowel organisaties als ervaringsdeskundigen kan worden gebruikt.

Om een 'marktwaarde' te kunnen bepalen, zal duidelijk moeten zijn wat de taak van de ervaringsdeskundige wordt of is en wat iemand kan. Op die wijze hebben beide partijen een basis om het gesprek met elkaar aan te gaan en te zoeken naar wat als juiste beloning acceptabel is voor alle partijen.

Door de combinatie te maken tussen 'welke ervaringen heb je', 'wie ben je' en de kennis over de twee hoofdstromen en de daarbij horende visies, kun je beter 'wat wil je' en 'wat kun je' beantwoorden. Tijdens workshops die we hierover hebben gegeven, blijkt met name begrip hebben van de twee onderliggende visies tot enorme verheldering te leiden bij alle partijen. Deelnemers werd namelijk duidelijk waarom in sommige gevallen de ervaringsdeskundige niet paste bij de verwachtingen. Of de baan niet paste bij de eigen ervaringsdeskundigheid.

WELKE ERVARINGSDESKUNDIGE BEN JE / ZOEK JE?

HERKEN DE VERSCHILLEN

- WELKE ERVARINGEN & LEVENSGLESSEN ZUN BRUIKBAAR?
- WELKE UITDAGINGEN & OPLOSSINGEN ZUN ER?
- EN VANUIT WELKE VISIE?

MOGELIJKE TAKEN & FUNCTIES

- WAT IS BELANGRIJK?
- WELKE SOORT ACTIVITEITEN & VAARDIGHEDEN HOREN DAARBU?
- WELKE VERWACHTINGEN & ONDERSTEUNING ZUN ER?

MOGELIJKE INZETBAARHEID

- WAAR IS ERVARINGSKENNIS INZETBAAR?
- OP WELKE NIVEAUS?
- EN WAT BETEKENT DAT AAN WERK-/BEROEPSVELDEN?

BEPAAI DE WAARDE & DE BELONING

- WAT IS DE MARKTCONFORME WAARDE VAN DE TAAK OF FUNCTIE?
- WAT BETEKENT DIT FINANCIIEEL?
- EN IN NATURA/EMOTIONEEL?

Tot slot

Werken met en vanuit ervaringsdeskundigheid vraagt om een andere aanpak. Door steeds weer de discussie open te houden, vragen te stellen en vooral goed te luisteren, ontstaat er een proces waarbinnen vernieuwende oplossingen mogelijk worden. Dat geldt eens te meer wanneer daarbij als een soort van startmoment de veranderwens van de wethouder of van het College open geformuleerd wordt, zodat er voldoende ruimte is om te manoeuvreren en om alle deelnemende partijen ruimte voor inbreng te bieden. Op den duur wordt duidelijk dat deze manier van werken zijn voordelen laat zien. Meer afstemming op wat mogelijk is, een positief effect op de uitvoering en vooral een beter contact met de burger. Gezien het gegeven dat, zoals het er nu uitziet, armoede de komende jaren niet of nauwelijks zal verminderen, kan dat een positieve bijdrage leveren om alles wat mogelijk is te doen om de bestaande armoede niet verder te laten verergeren.

Dankzij de gemeenten die aan het project Actieleren KEUS deelnemen, wordt een nieuwe werkmethode ontwikkeld, die helpt dit proces te ondersteunen. Zij zijn de kartrekkers die, samen met ons, innovatieve wegen plaveien, waar anderen later ook gebruik van kunnen maken. We danken deze gemeenten voor hun inzet en samenwerking.

Bronnenlijst

Armoede uitgelegd aan mensen met geld, T. 'S Jongers, 2024

Ervaringsdeskundige, dat ben je, Q. Ansem, K. Jurrius, 2021

Handreiking Participatie Bouwstenen, Q. Ansem, J. Bothmer, 2016

Kracht, T. Jansen, 2023

Misschien moet je iets lager mikken, een verhaal over armoede en kansenongelijkheid, M.v.d.Kamp, 2023

Moet ik mijn nek uitsteken, J. Bothmer, 1994

Netwerkontwikkeling voor zorg en welzijn, Lineke Verkooijen, Jeroen Andel van, Quinta Ansem, Ron Weber, 2018

Rapport Participatie Bouwstenen, Q. Ansem, 2016

Recepten tegen armoede en uitsluiting, J. Bothmer, L. Hogeveen, Q. Ansem, 2007

Werken in de halfde lijn, Sociaal werk in de wijk. Hoe doe je dat?, L. Verkooijen, Q. Ansem, 2017

Witboek, een wereld van verschil, J. Bothmer, 1999

Het project '**KEUS**' (**Kennen – Ervaren – Uitproberen – Starten**) is een samenwerking tussen:

European Anti Poverty Network Nederland, Lectoraat Klantenperspectief in Ondersteuning en Zorg (Windesheim) en Sterk uit Armoede, Expertisecentrum van Ervaringsdeskundigen in Generatiearmoede en Sociale Uitsluiting.

In opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Voor meer informatie bezoek de website: <https://www.eapnnd.nl>

© **European Anti Poverty Network Nederland**

Oktober 2024

ISBN/EAN - 978-90-82415551

Auteurs: **Quinta Ansem en Jo Bothmer**

Omslagontwerp en lay-out: **Ryan Dankfort**

Illustraties: **Willemijn Lambert**

Een uitgave van Stichting Herkansing

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

EAPN Nederland
T.a.v. Q. Ansem
p/a Dorpsstraat 39
5113 TC Ulicoten

Kenmerk: 202600419

Den Haag, 26 januari 2026

Geachte mevrouw Ansem,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600420

Aan de informateur en de fractievoorzitters van D66, VVD en CDA
Mw. R.M. Letschert
Dhr. R.A.A. Jetten
Mw. D. Yeşilgöz-Zegerius
Dhr. H. Bontenbal

Datum 21 januari 2026
kenmerk IENW/BSK-2026/12815
betreft Aanbod van de Maatschappelijke Alliantie

Geachte mevrouw Letschert, geachte heer Jetten, geachte mevrouw Yeşilgöz-Zegerius,
geachte heer Bontenbal,

Op 23 september j.l. nodigden de leden van de Maatschappelijke Alliantie¹ de lijsttrekkers uit het stembusakkoord 'Tien voor Transitie' te ondertekenen. Zeven politieke partijen, waaronder D66, VVD en CDA, hebben dat gedaan. De leden van de maatschappelijke alliantie deden in de begeleidende brief bij dit stembusakkoord tevens een aanbod om na de formatie de krachten te bundelen in concrete oplossingen voor een toekomstbestendig Nederland binnen Europa.

Hierbij bied ik u namens de leden van de maatschappelijke alliantie een nader voorstel aan ter invulling van dat aanbod². Onderhavig voorstel is nauw verbonden met de 'Tien voor Transitie' en de begeleidende brief. Het ligt in uw vermogen om de daarin geformuleerde uitgangspunten tot leidraad te maken voor de komende kabinetsperiode. Daarmee zijn de cruciale randvoorwaarden neergezet om de krachten te bundelen in concrete afspraken.

Grondgedachte van dit voorstel is dat het nieuwe kabinet per regeerakkoord opdracht krijgt om een aantal concrete deals af te sluiten met maatschappelijke en bestuurlijke partijen, waarbij zoveel mogelijk voortgebouwd wordt op bestaande structuren en processen. Er wordt niet gestreefd naar een groot en omvattend akkoord (zoals het Nederlandse Klimaatakkoord). Het proces dient idealiter kortdurend en met focus op opgave en uitvoering te zijn.

Ik hoop dat dit aanbod op uw belangstelling kan rekenen. In dit stadium leek het ons verstandig u een kort voorstel op hoofdlijnen voor te leggen. Veel zal nadere uitwerking en precisie vragen. Dat komt later, mits u voelt voor deze richting. Graag zijn we beschikbaar voor nadere toelichting.

Met vriendelijke groet,
Namens de leden van de Maatschappelijke Alliantie

Kees Vendrik
Voorzitter Nationaal Klimaat Platform

¹ Dit initiatief werd ondersteund door VNO-NCW, MKB-Nederland, MVO Nederland (heden Future Up), FNV, CNV, VNG, IPO, Aedes, LTO Nederland, Netbeheer Nederland, TenneT, Gasunie, EBN, Natuur & Milieu, Natuurmonumenten, Urgenda, NVDE, Energie Samen en de voorzitters van de Uitvoeringsoverleggen Klimaatakkoord, de Duurzame Luchtvaarttafel en het Nationaal Klimaat Platform

² Wegens persoonlijke omstandigheden geldt een voorbehoud wat betreft instemming van 1 van de leden.

Aanbod Maatschappelijke Alliantie

Vooraf

Op 23 september ondertekenden 7 politieke partijen (D66, VVD, CDA, GL-PvdA, NSC, CU, Volt) het stembusakkoord 'Tien voor Transitie', zesde initiatief van de brede maatschappelijke alliantie. In de begeleidende brief daarbij gaven de leden van de maatschappelijke alliantie gezamenlijk hun eerste uitwerking van de tien kernpunten.

Kern van het stembusakkoord was het verzoek aan de politieke partijen om in de formatie werk te maken van goed, consistent en toereikend beleid op de tien kernpunten. De leden van de maatschappelijke alliantie boden aan vervolgens bereid te zijn te komen tot een maatschappelijk akkoord. Zoals verwoord in de begeleidende brief:

'Onze uitnodiging aan u, als lijststrekkers, is om de onderstaande 10 uitgangspunten expliciet te onderschrijven en als leidraad te nemen in de formatie en het komende regeerakkoord. Het ligt in uw vermogen om de maatschappelijke urgentie te erkennen en perspectief te bieden door de bovenstaande uitgangspunten tot leidraad te maken voor de komende kabinetsperiode. Bij deze uitnodiging hoort ook ons aanbod om na de formatie opvolging te geven aan zo'n politiek gedragen leidraad en onze krachten te bundelen in oplossingen voor een toekomstbestendig Nederland binnen Europa. Deze tijd vraagt om verbinding. Wij zien de noodzaak om met elkaar te komen tot een maatschappelijk akkoord op basis van deze uitgangspunten en hopen dat u deze noodzaak onderschrijft.'

In de 'Uitnodiging' (Jetten/Bontenbal, 2/12/2025) is de belofte van het stembusakkoord om werk te maken van een stabiel en voorspelbaar overheidsbeleid gericht op een toekomstbestendig, weerbaar en welvend Nederland, op een aantal terreinen zichtbaar. Verder schrijven zij: *"Dit is een uitgestoken hand. Een uitgestoken hand aan partijen die met ons willen werken aan een plan om Nederland weer vooruit te helpen."*

Mede aangemoedigd door deze passage hebben de leden van de maatschappelijke alliantie, in het bijzonder in samenspraak met de voorzitters van de Uitvoeringsoverleggen Klimaatakkoord en de Duurzame Luchtvaarttafel, dit voorstel ontwikkeld.

Voorstel

Kern van het voorstel is dat de leden van de maatschappelijke alliantie graag bereid zijn om, onder passende randvoorwaarden, met concrete doorbraakiniciatieven samen aan de slag te gaan voor een sterker Nederland.

Indien formerende partijen consistente en toereikende ambities formuleren en de juiste randvoorwaarden realiseren in het regeerakkoord, dan zijn maatschappelijke en bestuurlijke partijen bereid in samenwerking met het nieuwe kabinet bij te dragen aan versnelling, realisatiekracht en doorbraken in de transitie naar een groene en circulaire economie om toekomstige (brede) welvaart in Nederland zeker te stellen. De ambitie is om langs deze weg middels een kort en krachtig proces een aantal deals te realiseren tussen kabinet en maatschappelijke en bestuurlijke partijen. Het is verstandig als daartoe in het regeerakkoord een duidelijke opdracht aan het nieuwe kabinet wordt gegeven, waaraan maatschappelijke en bestuurlijke partijen vervolgens op hun beurt kunnen bijdragen met kennis en expertise, realisatiekracht en draagvlak.

Dat zou als volgt kunnen:

1. In het regeerakkoord zou de volgende passage kunnen worden opgenomen: *'Het kabinet zal op korte termijn in overleg treden met maatschappelijke en bestuurlijke partijen ten einde de klimaat- en energietransitie te versnellen ten behoeve van een welvend, duurzaam en weerbaar Nederland. Ambitie is om concrete en specifieke doorbraken te realiseren in de aanpak van knelpunten zoals: netcongestie, stagnatie van duurzame ketens in de (basis-)industrie, ongelijk speelveld, fricties in de lokale energiesysteem (wonen, werken en mobiliteit) en haperende aanpak van verduurzaming van het landelijk gebied. Een gebiedsgerichte en cross-sectorale aanpak hierbij is kansrijk met energieplanologie als anker. Geborgd dient te worden dat de klimaat- en energietransitie goed verbonden is met andere maatschappelijke opgaven en op natuur-inclusieve wijze wordt gerealiseerd, dat er voldoende uitvoeringsmiddelen beschikbaar komen, en dat werknemers perspectief wordt geboden.'*

2. Maatschappelijke en bestuurlijke partijen zien in voornoemde 'Uitnodiging' aanknopingspunten voor een aantal opties voor concrete deals en doorbraken. Gedacht kan worden aan:
 - 2.1 Deal netcongestie: versnelling in de aanleg van energie-infrastructuur, zorg voor het beter benutten van beschikbare capaciteit (flexibiliteit bedrijven) en slimmer situeren (locatiebeleid/energieplanologie, breng vraag en aanbod beter bij elkaar);
 - 2.2 Doorbraak duurzame ketens voor de (basis-)industrie: vraagcreatie; mitigeren van risico's en belemmeringen (hefboomfunctie overheid) met name rond circulaire ketens; koppeling vraag en aanbod van duurzame elektronen en moleculen;
 - 2.3 Opschalingsplan betaalbare collectieve warmte (Wcw; warmtenetten);
 - 2.4 Doorbraak netbewust bouwen XL (Woondeal 2.0);
 - 2.5 Versterking grootschalige isolatie van woningen én gebouwen (sleutel voor betaalbaarheid, netontlasting, gezondheid en energiezekerheid);
 - 2.6 Aanpak verduurzaming landelijk gebied met verbetering natuur en versterking duurzaam verdienmodel boeren en tuinders (circulaire ketens, innovatie, extensivering).

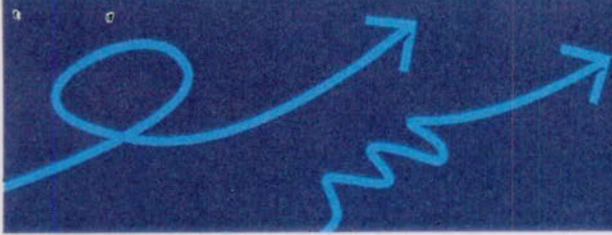
3. Met het komend regeerakkoord in aantocht, en aansluitend bij 'Tien voor Transitie', zien wij ook andere interessante opties, zoals:
 - 3.1 Doorbraak elektrificatie mobiliteit tot 2040 (BNG, leasemarkt, netbewuste laadinfra);
 - 3.2 Aanpak fricties lokaal energiesysteem in combinatie met ruimtelijke beslissingen (energieplanologie wijken/bedrijventerreinen; wonen, mobiliteit, maatschappelijke initiatieven; stroom en warmte in samenhang en netbewust);
 - 3.3 Aanpak weerbaar energiesysteem (o.a. CfD, data, waterstof, leveringszekerheid na 2030);
 - 3.4 Deal stimuleringspakket duurzame luchtvaartbrandstoffen (SAF) met inachtneming van duurzaamheidscriteria;
 - 3.5 Verduurzaming van de mest(stoffen)keten (groene circulaire meststoffen, groenbemesters en kruidenrijk grasland).

Afrondend

In dit stadium is gekozen voor een compacte omschrijving van mogelijke deals die een indruk geven van opties, thema's en opgaves die zich lenen voor een dergelijke aanpak. Deze opsomming is niet bedoeld als limitatief of compleet.

De leden van de maatschappelijke alliantie willen hiermee tastbaar maken graag bij te dragen aan effectieve samenwerking, realisatie van doorbraken en tempo in de uitvoering. Dat is voor het nieuwe kabinet een kans.

Het doet ook beroep op sterke sturing en coördinatie van rijkswege, zoals ook geformuleerd in de toelichting op het laatste punt van de 'Tien voor de Transitie' (begeleidende brief 23/9). Transitie is immers bestuurlijke topsport. Het is raadzaam om in de werkwijze van het nieuwe kabinet te borgen dat de regie op, en coördinatie en uitvoering van transitie-projecten wordt versterkt en in een hogere versnelling wordt gebracht.

Aan de lijsttrekkers van de politieke partijen

Datum 23 september 2025
kenmerk IENW/BSK-2025/ 234602
betreft Uitnodiging en aanbod van de Maatschappelijke Alliantie, gericht aan de lijsttrekkers van de politieke partijen

Beste lijsttrekkers,

Tijdens de laatste formatie heeft de Maatschappelijke Alliantie (MA) zich tweemaal tot de Tweede Kamer en de formerende partijen gericht met een pleidooi voor stabiel, voorspelbaar en toereikend overheidsbeleid op het terrein van klimaat en energie. Nederland en Europa moeten snel meer grip krijgen op energie en grondstoffen om de onafhankelijkheid en concurrentiepositie van Nederland te waarborgen, de betaalbaarheid van het energiesysteem van de toekomst te verzekeren en de risico's van klimaatverandering te beperken. Uitstel is geen optie en leidt bovendien tot hogere kosten.

Met de veranderende geopolitieke verhoudingen is de urgentie er niet minder op geworden. Hoge energie- en nettarieven zetten Nederlandse bedrijven op achterstand ten opzichte van buitenlandse concurrenten. De gevolgen van klimaatverandering worden steeds indringender. Dit raakt onder meer grote industrieën, mkb-bedrijven en agrarische ondernemers, de werknemers die daar hun brood verdienen, en uiteindelijk alle inwoners van ons land.

In de aanloop naar de komende verkiezingen en de formatie na 29 oktober doen wij een beroep op uw inzet voor een toekomstbestendig, weerbaar en welvarend Nederland. Er staat veel op het spel voor onze burgers, gemeenschappen, ondernemers en werknemers. Velen zijn of willen graag aan de slag. Uw keuzes zijn van invloed op hun kansen. Uiteindelijk raakt de duurzame transitie iedereen. De tijdige omslag naar een groene en circulaire economie is dé kans om toekomstige (brede) welvaart voor alle huishoudens in Nederland zeker te stellen. Dat gaat alle politieke partijen aan.

Tijdens de verkiezingen, maar zeker ook in de formatieperiode daarna, bepaalt uw inzet in welke richting ons land zich de komende decennia ontwikkelt.

Onze *uitnodiging* aan u, als lijsttrekkers, is om de onderstaande 10 uitgangspunten expliciet te onderschrijven en als leidraad te nemen in de formatie en het komende regeerakkoord. Het ligt in uw vermogen om de maatschappelijke urgentie te erkennen en perspectief te bieden door de bovenstaande uitgangspunten tot leidraad te maken voor de komende kabinetsperiode.

Bij deze uitnodiging hoort ook ons *aanbod* om na de formatie opvolging te geven aan zo'n politiek gedragen leidraad en onze krachten te bundelen in oplossingen voor een toekomstbestendig Nederland binnen Europa. Deze tijd vraagt om verbinding. Wij zien de noodzaak om met elkaar te komen tot een maatschappelijk akkoord op basis van deze uitgangspunten en hopen dat u deze noodzaak onderschrijft.

1. Stabiel, betrouwbaar en toereikend overheidsbeleid

Voor alle partijen, decentrale overheden, bedrijven, burgers en hun gemeenschappen is stabiel, betrouwbaar en toereikend overheidsbeleid essentieel, zeker bij investeringsbeslissingen voor de lange(re) termijn. Het kan niet zo zijn dat burgers afhaken en bedrijven failliet gaan door zwabberend beleid. Een weerbaar en welvarend Nederland is alleen realiseerbaar met een stabiel nationaal beleid, dat goed is verbonden met het Europese beleid. Beleid dat realisatie van doelen borgt en een helder transitiepad naar 2030 én 2040 uitzet voor circulaire economie, klimaat en natuur. Tegelijkertijd moet het (rijks-)beleid ook kunnen inspelen op veranderende omstandigheden en voortschrijdend inzicht. Dat vraagt om adaptief beleid met consistente doelen, die in lijn zijn met het Klimaatakkoord van Parijs. Als bijstelling van de beleidsmix nodig is, dan moet dat gepaard gaan met een gelijktijdig geborgd maatregelenpakket dat de doelen realiseert en voorlopers steunt. Voorgaande vraagt tijdige ruimte voor toereikende kostenefficiënte (publieke) investeringen, waarbij in essentie geldt: de kosten van investeringen zijn éénmalig, de baten zijn structureel.

2. Herstel van de concurrentiekracht met visie op de toekomst

Om ondernemen aantrekkelijker te maken en om toekomstbestendige bedrijven in Nederland te laten investeren zijn betere randvoorwaarden nodig op het gebied van energie en grondstoffen, infrastructuur, innovatie en arbeidsmarkt. Daarbij zijn keuzes nodig, vanuit een visie op de economische activiteiten die nu én in de toekomst passen bij een welvarend, duurzaam en weerbaar Nederland. Samenwerking binnen Europa is essentieel. Constructieve deelname aan de Europese Clean Industrial Deal kan de Nederlandse industrie helpen om (op termijn) investeringen in verduurzaming weer op gang te krijgen. Bijvoorbeeld bij de bevordering van afzetmarkten voor duurzaam geproduceerde producten en bescherming tegen import die in ons land circulaire initiatieven ondermijnt.

3. Help werknemers in de transitie

Steeds meer werknemers in Nederland werken in duurzame bedrijven (bijvoorbeeld installatie/isolatie-branche). Hun toekomst is erbij gebaat dat Nederland flinke stappen blijft zetten rond bijvoorbeeld isolatie, warmtepompen/netten en duurzame energiediensten. Daarnaast behoeven veel werknemers in diverse sectoren steun om zich voor te bereiden op banen in toekomstbestendige bedrijven. Dat vraagt een visie op de economische activiteiten die in de toekomst passen bij een welvarend, duurzaam en weerbaar Nederland. Belangrijk onderdeel daarvan betreft de praktische steun waarmee ook werknemers deze omslag kunnen maken. Dat vraagt een concreet plan van aanpak voor de benodigde omslag in arbeidsmarkt en scholing. Opkomende sectoren moeten verzekerd zijn van voldoende geschoolde medewerkers. Diegenen die hun baan in de transitie dreigen te verliezen moeten verzekerd zijn van scholing en van-werk-naar-werk-trajecten en beschermd tegen inkomensverlies. Het Rijk neemt hiertoe het initiatief in samenspraak met werkgevers en werknemers.

4. Een robuust energiesysteem: slim, CO₂-vrij, betrouwbaar en betaalbaar

De landelijke aanpak netcongestie wordt versterkt, met o.m. extra ruimte voor snelle realisatie van netinfrastructuur met behoud van zorgvuldigheid bij de locatiekeuze. Met een maximale inzet op slimme flexibiliteit binnen het elektriciteitssysteem worden de kosten van netverzwaring beperkt. Daarnaast biedt de omzetting van elektriciteit naar (duurzame) moleculen (en vice versa) nieuwe mogelijkheden om een (tijdelijke) schaarste van de ene energiedrager op te vangen met het aanbod van een andere energiedrager. Daarnaast verdient ontwikkeling (van ketens) van duurzame moleculen prioriteit. Ook is een extra impuls nodig voor ontwikkeling van het decentrale deel van het energiesysteem, waarbij de lokale energievraag wordt bediend met een lokaal aanbod van stroom, warmte en groen gas. Burgers, ondernemers en hun gemeenschappen moeten in eigen omgeving zelf aan de slag kunnen, individueel of samen in een energiegemeenschap of coöperatie. Partijen moeten snel kunnen beschikken over betrouwbare energiedata en die ook onderling eenvoudig kunnen uitwisselen. Het is cruciaal dat er snel regels en ruimte komen voor batterijen, warmtenetten en warmteopslag.

5. Prioriteit voor energiebesparing en energie uit eigen omgeving

Maximale inzet op energiebesparing in gebouwen en industriële processen, te beginnen bij burgers en bedrijven in energie-armoede, is onverminderd van belang. Langjarige bestuurlijke en financiële continuïteit van bestaande programma's, zoals het Nationaal Isolatie Programma en het Nationaal Warmtefonds, is gewenst, zeker voor mensen met onvoldoende leencapaciteit. Dat helpt bij de overstap naar duurzame bronnen van energie, beperkt de netcongestie en draagt bij aan beheersbare energielasten. Met extra opwek op de juiste plek wordt woningbouw of bedrijfsuitbreidingen mogelijk. Om dat te realiseren worden lokale zon- en windprojecten van bedrijven en burgers gefaciliteerd. Ook wordt het potentieel van warmtenetten met maatschappelijke meerwaarde versneld ontsloten, in lijn met de voorstellen van de Warmtealliantie¹. De uitrol van wind op zee wordt voortgezet, onder meer met afspraken tussen overheid en initiatiefnemer om risico's te delen (Contracts for Difference). Er wordt werk gemaakt van CO₂-vrij regelbaar vermogen, waarbij alle duurzame opties betrokken worden. De ontwikkeling van infrastructuur voor koolstof en waterstof wordt doorgezet en private investeringen in de ontwikkeling van deze ketens worden ondersteund door het Rijk.

6. Natuurherstel en kwaliteit van de leefomgeving als randvoorwaarde

Natuur is een belangrijke bondgenoot in het tegengaan van klimaatverandering en ook bij klimaatadaptatie. Maar natuur en biodiversiteit in Nederland verslechteren steeds verder. Verbetering van de kwaliteit van natuur, water en leefomgeving is een belangrijke randvoorwaarde voor een gezond, weerbaar en welvarend Nederland. Door slim gebruik te maken van de ruimte kunnen natuur, energieopwekking en duurzame economische functies hand in hand gaan, zowel op land als op de Noordzee. Sterker kan worden ingezet op koolstofvastlegging in bomen, minerale landbouwbodems en veenweiden. Met name de potentie van koolstofopslag in onze uitgebreide veengebieden biedt kansen. Natuurinclusieve en natuurversterkende voorwaarden worden expliciet onderdeel van transitieplannen, zodat energiezekerheid, klimaat en natuurherstel als samenhangende doelstellingen worden opgepakt. Gebruik de Natuurherstelwet hierbij als kans. Hier is snelheid van handelen van groot belang zodat optimale toe- en inpassing van energie(besparings-)maatregelen en -projecten verenigbaar is met vereisten van natuurinclusiviteit.

¹ [Warmte Alliantie | Nationaal Klimaat Platform](#)

7. Ruimte voor burgers, ondernemers en gemeenschappen om zelf aan de slag te gaan

Stijgende energiekosten bedreigen de bestaanszekerheid van burgers, mkb-ondernemers en bedrijven. Op talloze plaatsen in Nederland nemen zij individueel of samen het initiatief om met verduurzaming grip te krijgen op hun energierekening en hun weerbaarheid te vergroten. Te vaak worden deze initiatieven nog belemmerd of vertraagd door regels en gewoonten. Dat is niet meer van deze tijd. Initiatieven van burgers, ondernemers, energiegemeenschappen en maatschappelijke organisaties zoals sportverenigingen verdient juist ruimte en steun. In kwetsbare wijken is een gebiedsgerichte aanpak nodig, op het snijvlak van de sociale opgave en duurzaamheid, om energiearmoede met doortastende isolatie en vervolgens gasontkoppeling structureel terug op te lossen. Hiertoe wordt extra geïnvesteerd in alle kwetsbare wijken, dorpen en buurten, zowel op fysiek als sociaal gebied. Deze investeringen zijn structureel en meerjarig, voor minstens 15 jaar. Verder wordt het Nationaal Isolatieprogramma uitgebreid naar alle huishoudens en mkb-ondernemers en kunnen ook woningcorporaties gebruik maken van isolatiesubsidies.

8. Naar emissievrije mobiliteit voor iedereen

We maken belangrijke voorzieningen en bestemmingen duurzaam bereikbaar voor iedereen. Dat begint bij slimme ruimtelijke ordening en voorzieningenbeleid, zodat mensen voorzieningen dichtbij hebben en de bereikbaarheid vergroot wordt. Daarbij is het belangrijk om eerst mobiliteit te verminderen en vervolgens te verduurzamen. Voor opschaling van emissievrije bestel- en vrachtwagens is een forse uitbreiding van de laadinfrastructuur nodig, naast verlaging van de belastinggrondslag, uitbreiding van emissievrije zones en meer hernieuwbare brandstof. Een goed functionerende tweedehandsmarkt voor elektrische personenauto's begint bij emissievrije nieuwverkoop van zakelijke lease-auto's. Daarnaast is het van belang dat elektrische auto's ook fiscaal aantrekkelijk blijven en niet duurder worden omdat ze zwaarder zijn. Stimulering voor collectieve opties, zoals deelauto's en betaalbaar openbaar vervoer, mag in de beleidsmix niet ontbreken. Het nieuwe systeem van 'Anders Betalen voor Mobiliteit' wordt ingevoerd. Daarnaast wordt ingezet op verbeterde en geborgde bereikbaarheid van voorzieningen en woningen middels OV, fietsen en lopen. Ook wordt vol ingezet op het verduurzamen van de luchtvaart door emissiereductie, de ontwikkeling van duurzame brandstoffen en technologische innovaties in de luchtvaartsector.

9. Integrale aanpak van landbouw en landgebruik

Met talrijke initiatieven dragen ondernemers in de land- en tuinbouw bij aan maatschappelijke opgaven op het gebied van klimaat, natuur, water, bodem en gezondheid. Maar boeren kunnen het niet alleen. Hun bestaanszekerheid staat onder druk. Zonder gerichte ondersteuning, inclusief stimuleren en belonen, kunnen veel boeren de overgang naar een toekomstbestendig bedrijfsmodel niet maken. De sector heeft een consistent perspectief op 2040 en 2050 nodig met afspraken, om richting te geven, kaders te stellen en bestaanszekerheid te borgen. Daarbij is rekenschap nodig dat de landbouw de enige sector is die na 2050 broeikasgassen zal blijven uitstoten. Ook is belangrijk dat de afspraken van het Convenant Energietransitie Glastuinbouw met handelingsperspectief worden uitgevoerd. Voor de diversiteit aan opgaven, waaronder een snelle oplossing voor stikstofreductie, is een integrale aanpak nodig met bijpassende financiering. Het effect van deze aanpak is breder dan landbouw en de kwaliteit van natuur en leefomgeving. Ook is een stevige financiële impuls nodig om de klimaatopgave op het gebied van landgebruik (bossen, veenweiden en landbouwgrond) weer in zicht te brengen, in combinatie met collegiale samenwerking tussen rijk, provincies en waterschappen.

10. Versterking van de uitvoeringskracht van Rijk en decentrale overheden

Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen hebben allen een belangrijke rol in de uitvoering van beleid op het gebied van klimaat en energie, bedrijvigheid, bestaanszekerheid en natuur en leefomgeving. Decentrale overheden zijn dagelijks in touw om burgers en bedrijven met raad en daad te begeleiden en hun bestaanszekerheid te borgen. Hun uitvoeringskracht is bepalend voor het vertalen van ruimtelijke opgaven naar de leefomgeving, het realiseren van draagvlak en het benutten van lokale oplossingen die bijdragen aan landelijke doelen. Daarbij gaat het om structurele taken waarvoor structurele financiering nodig is. Nu worden veel klimaat- en energieopgaven gefinancierd met tijdelijke middelen. Bovendien dreigen vanaf 2026 uitvoeringstaken te worden afgeschaald door een flinke korting op de middelen. Een fundamenteel herstel van bestuurlijke en financiële verhoudingen is nodig om balans te brengen tussen wat er van decentrale overheden gevraagd wordt en wat ze daadwerkelijk kunnen uitvoeren.

Transitie is bestuurlijke topsport: gelijk eerdere voorbeelden (Corona, Aardbevingsschade Groningen) is het raadzaam om in de werkwijze van het nieuwe kabinet te borgen dat de coördinatie en de uitvoering van transitie-projecten wordt versterkt en in een hogere versnelling wordt gebracht.

Tot slot

De urgentie is groot. Te veel burgers, ondernemers, werknemers en gemeenschappen kampen met onzekerheid over hun toekomst. Onzekerheid die ook leidt tot uitstel van belangrijke investeringen. Allen hebben dringend perspectief nodig. Dat geldt ook voor de decentrale overheden die onmisbaar zijn om de (energie-)transitie verder te brengen.

De partijen van de Maatschappelijke Alliantie zijn graag beschikbaar om tijdens en na de formatie invulling en uitvoering te geven aan deze uitgangspunten. Voor de nadere uitwerking naar mensen en middelen kunnen partijen binnen deze alliantie concrete voorstellen aanreiken. Er is veel te winnen als we daarvoor samen met u onze krachten bundelen. Wij werken de komende jaren graag samen aan een duurzaam en welvarend Nederland.

Wij danken u voor uw aandacht en zijn gaarne beschikbaar voor nadere toelichting en gesprek.

Met vriendelijke groet,

De Maatschappelijke Alliantie

VNO-NCW, MKB-Nederland, MVO Nederland, FNV, CNV, VNG, IPO, Aedes, LTO Nederland, Netbeheer Nederland, TenneT, Gasunie, EBN, Natuur & Milieu, Natuurmonumenten, Urgenda, NVDE, Energie Samen en de voorzitters van de Uitvoeringsoverleggen Klimaatakkoord, de Duurzame Luchtvaarttafel en het Nationaal Klimaat Platform

Nationaal Klimaat Platform
Doalsesingel 1
3511SV Utrecht

Aan de informateur en de fractievoorzitters van
D66, VVD en CDA

P/a

De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Bezuïdenhoutseweg 67
2594 AC Den Haag

2

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Nationaal Klimaat Platform
T.a.v. K. Vendrik
Daalsesingel 1
3511 SV Utrecht

Kenmerk: 202600421

Den Haag, 26 januari 2026

Geachte heer Vendrik,

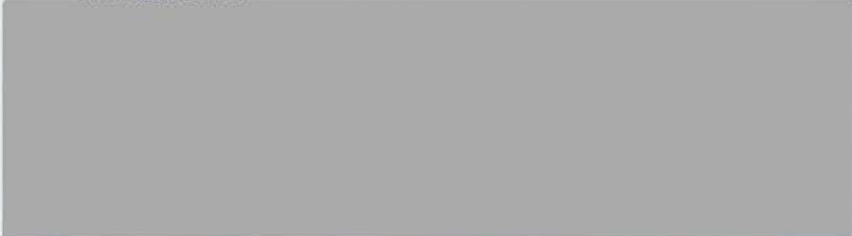
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600422

22 januari 2026

Beste Rianne Letschert,

Women Engage for a Common Future (WECF) zet zich al meer dan 30 jaar in voor een wereld waarin iedereen kan leven in een schone leefomgeving zonder blootstelling aan schadelijke stoffen. Een wereld waarin kinderen veilig kunnen spelen, mensen schone lucht ademen en niet bang hoeven te zijn om ziek te worden door gif en chemicaliën.

Vrouwen in al hun diversiteit worden onevenredig geraakt door de gevolgen van vervuiling. Maximumnormen voor de toegestane hoeveelheid van toxische stoffen worden nog altijd berekend op basis van een gemiddeld mannenlichaam, terwijl we weten dat vrouwen een lagere tolerantiedrempel hebben. Daarnaast werken vrouwen vaker in sectoren, zoals de schoonmaak- en de kappersbranche, waar men bovengemiddeld blootgesteld wordt aan chemische stoffen. WECF gelooft in een wereld waarin het niet uitmaakt wat je sekse, afkomst of geboorteland is voor een kans op een gezonde leefomgeving.

Perspectief van vrouwen aan tafel

Om dit te verwezenlijken moeten alle perspectieven en belangen worden meegenomen. Toch zien we in de praktijk nog vaak dat het perspectief van vrouwen niet voldoende wordt meegenomen bij het maken van beleid. Het huidige beleid op schadelijke en zeer zorgwekkende stoffen is ontoereikend en bergt grote gezondheidsrisico's voor bevolkingsgroepen zoals vrouwen en kinderen. WECF raad het nieuwe kabinet dit verzuim ernstig aan te pakken door vertegenwoordigers van organisaties en expertise op gendergelijkheid en milieu aan de beleidstafel te brengen. Wij adviseren verder om de volgende maatregelen te nemen.

[wecf_international](#)

[WECF International](#)

[WECFINTERNATIONAL](#)

[wecf.org](#)

IBAN: NL96 RABO0128645116

BIC: RABONL2U

KVK: 41186799

Nationaal PFAS-verbod

PFAS zijn niet afbreekbaar. Vrouwen geven deze persistente stoffen tijdens zwangerschap en via borstvoeding door aan kinderen die met steeds hogere PFAS-waarden ter wereld komen. Dit leidt tot nog meer onherroepelijke gezondheidsschade. Een Europees PFAS-verbod is noodzakelijk om onze gezondheid en onze leefomgeving te beschermen tegen persistente chemicaliën. Een Europees verbod laat echter nog lang op zich wachten. Nederland zou in de tussentijd, zoals andere Europese lidstaten al hebben gedaan, een landelijk PFAS-verbod moeten invoeren voor de meest schadelijke sectoren.

Preventie begint bij een gezonde leefomgeving

'De jonge en toekomstige generaties worden opgezadeld met niet alleen klimaatproblemen maar ook een reusachtig giftige leefomgeving, dit is onacceptabel, Nederlanders hebben recht of overheid die een gezonde leefomgeving garandeert. Volgens het RIVM wordt 4,5% van de ziektelast veroorzaakt door een ongezonde leefomgeving.[1] WECF roept op om het vergunningenstelsel aan te scherpen aan de laatste gezondheidseisen zoals vastgesteld door de WHO en daarbij vrouwen als uitgangspunt te nemen. 'De overheid moet het voorzorgsbeginsel toepassen en er voor zorgen dat hormoonverstorende stoffen - die o.a. bekend staan om reproductieve gezondheidsproblemen - versnelt worden vervangen met veilige alternatieven. Ook moet structureel geïnvesteerd worden in de omgevingsdiensten zodat de handhaving kan worden versterkt.

Landbouwgif

Het exensieve gebruik van landbouwgif vervuult onze bodem, onze watertoevoer en ons voedsel. Vanuit Europa klinkt de roep om huidige regelgeving te versoepelen, terwijl strengere regels noodzakelijk zijn om de bevolking en het milieu te beschermen. Ziekten als Parkinson, ALS en leukemie komen vaker voor in de buurt van lelieteelt. Vrouwen en kinderen zijn extra kwetsbaar voor deze gifstoffen. Omwonenden zijn nu soms jaren bezig met procederen tegen grote bedrijven. WECF pleit voor een brede toepassing van het voorzorgsbeginsel zodat chemische bestrijdingsmiddelen enkel mogen worden gebruikt als kan worden aangetoond dat zij geen schade veroorzaken aan mens of milieu.

WECF wenst de formerende partijen veel wijsheid toe in deze afrondende fase en blijft hopen op een Nederland waarin iedereen in een gezonde omgeving kan leven.

[1] Kiezen voor een gezonde toekomst - VTV 2024 p. 58.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Women Engage for a Common Future
Arthur van Schendelstraat 550
3511 MH Utrecht

Kenmerk: 202600423

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heer/mevrouw,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600424

OUDER COMMISSIE

KINDEROPVANGTOESLAG

De informateur
t.a.v. de Griffie van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Utrecht 16-01-2026

Geachte mevrouw Letschert,

De Oudercommissie Kinderopvangtoeslag vraagt uw aandacht voor het blijvende belang van financieel én emotioneel herstel van gedupeerden van de kinderopvangtoeslagaffaire. Juist nu in het publieke en politieke debat tekenen van 'toeslagenmoetheid' zichtbaar worden.

Voor ouders is het onrecht niet voorbij. Herstel vraagt tijd, nabijheid en continuïteit. Dat betekent dat dit dossier niet mag verdwijnen in de achterzak van een bewindspersoon of versnipperd mag raken over beleidsterreinen. Het vraagt om duidelijke en blijvende verantwoordelijkheid, in de vorm van een afzonderlijke bewindspersoon met gezag, doorzettingsmacht en aandacht voor de menselijke maat.

De affaire heeft pijnlijk blootgelegd hoe moeizaam de verhouding tussen overheid en burger kan zijn. Werkelijk luisteren, samen leren en realistische plannen maken blijken in de praktijk ingewikkeld. Recente advies van de Hoge Colleges van Staat over de noodzaak van een realistische overheid onderstrepen dat goed beleid begint bij erkenning van uitvoerbaarheid, leefwereld en vertrouwen. Dat vraagt om een lerende houding, bestuurlijke bescheidenheid en het vermogen om bestaande reflexen te herkennen én los te laten.

Die reflexen, zoals controledrift, risicomijding en politieke druk, zijn diep verankerd in organisaties en besluitvorming. Ze maken het soms moeilijk om ruimte te geven aan werkende oplossingen van buiten de overheid. De ervaringen rond Stichting Gelijkwaardig Herstel laten zien hoe een aanpak die voor ouders werkt, onder druk kan komen te staan door systeemlogica en verantwoordingsdrang. Dat is niet alleen pijnlijk voor ouders, maar ook voor het vertrouwen in de overheid als geheel.

Wij roepen u op deze lessen expliciet mee te nemen in de formatie. Blijvende aandacht voor herstel, investeren in gelijkwaardige samenwerking met ouders en maatschappelijke partners, en het creëren van bestuurlijke ruimte om te leren zijn geen randvoorwaarden, maar

kernopgaven.

De Oudercommissie blijft graag samen met u bijdragen aan deze opgave, vanuit het perspectief van ouders en met oog voor de lange adem die herstel vergt.

Hoogachtend,

Namens de Oudercommissie Kinderopvangtoeslag,
Tof Thissen (voorzitter)

De Oudercommissie Kinderopvangtoeslag is te bereiken via het mailadres info@oudercommissie-kot.nl

Eerdere adviezen leest u op onze website: www.oudercommissie-kot.nl

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Ter attentie van de informateur
prof. dr. mr. R. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Betreft: inbreng formatie 2026 – voorstellen vermindering regeldruk en verantwoordingseisen zorg

Datum: 22 januari 2026

Van: de Eerstelijnscoalitie, het samenwerkingsverband van 8 eerstelijnsorganisaties van huisartsen, apothekers, tandartsen, verloskundigen, podotherapeuten, mondhygiënist(en), tandprothetici en vrijgevestigde psychologen en psychotherapeuten.

Geachte mevrouw Letschert,

De Eerstelijnscoalitie staat pal achter de ambitie van het huidige kabinet en alle AZWA-partijen om de zorg toegankelijk en betaalbaar te houden. De eerstelijnszorg staat namelijk onder grote druk en het wordt steeds lastiger om de groeiende zorgvraag op te vangen.

We zien ook dat de stapeling van administratieve verplichtingen en verantwoordingseisen binnen de eerstelijnszorg structureel toeneemt, ondanks de gemaakte afspraken hierover in het AZWA. Dit gaat ten koste van tijd voor de patiënt/cliënt en heeft een negatieve invloed op het werkplezier van de zorgverlener. De toename van regels verhoogt bovendien de werkdruk, waardoor het starten of voortzetten van een eerstelijnspraktijk onder spanning komt te staan. We maken ons dan ook ernstige zorgen over de toegankelijkheid en continuïteit van de eerstelijnszorg, met name in de landelijke regio's waar de nood nu al zo hoog is.

Onderscheidend karakter eerste lijn

Wat onze sector onderscheidend maakt is dat de praktijkhouders in de eerste lijn primair zorgverlener zijn. Het (organisatorische) karakter van de eerstelijnszorg is daarmee fundamenteel anders dan dat van de tweedelijnszorg (zoals ziekenhuizen) en dat vraagt om een andere benadering.

Zo zijn veel van de huidige verplichtingen ontstaan uit generieke wetgeving die niet is ontworpen voor kleinschalige eerstelijnszorg. En komen veel administratieve lasten voort uit het feit dat

landelijke
huisartsen
vereniging

knov
Koninklijke Nederlandse
Organisatie van Verloskundigen

nvm
mondhygiënisten

verschillende toezichthouders vergelijkbare informatie opvragen. Daarnaast nemen veel wetten een brede definitie van het begrip 'zorgaanbieder' over, waardoor eerstelijnszorgaanbieders onder regels vallen die oorspronkelijk niet voor hen bedoeld waren.

Inzet Eerstelijnscoalitie

De Eerstelijnscoalitie blijft daarom aandacht vragen voor de stapeling van administratieve lasten, die vooral zorgaanbieders in de eerstelijns zorg disproportioneel raakt. Zoals onder meer bij de volgende wetgevingstrajecten:

- **Wet integrale bedrijfsvoering zorg (Wibz)**
Deze wet heeft als doel een eerlijke en betrouwbare bedrijfsvoering in de zorg en jeugdhulp te waarborgen en oneerlijke aanbieders buiten de zorg te houden. De Eerstelijnscoalitie staat achter de doelstelling van de Wibz om zorgbestuurders met niet integrale intenties uit de zorg te weren. Wij vinden echter dat de maatregelen in het wetsvoorstel te ver strekken. Vooral omdat andere wetgeving toezichthouders en zorgverzekeraars al voldoende mogelijkheden biedt om sanctionerend op te treden. Wij pleiten voor een lichter regime voor micro-zorgaanbieders, en daarnaast een vorm van risicogestuurd toezicht te hanteren.
- **Wet Medezeggenschap Cliëntenraden 2018 (Wmcz)**
Deze wet verplicht eerstelijnszorgaanbieders vanaf 25 zorgverleners een cliëntenraad in te richten. Het inrichten en in standhouden van een cliëntenraad is echter een grote administratieve belasting en past naar aard en inhoud niet bij het karakter van de eerstelijnszorg. Een verhoging van de getalsgrens naar meer dan 50 zorgverleners zien wij als een mogelijke oplossing daarvoor.
- **Wet inroepbevoegdheid ACM**
Deze wet leidt ertoe dat naast de Nederlandse Zorgautoriteit (NZA) die de zorgfusies toetst, ook de Autoriteit Consument & Markt (ACM) bepaalde bevoegdheden krijgt om bij kleinschalige fusies een toets te verrichten. Dit zal extra eisen (en dus administratieve lasten) met zich meebrengen, naast al bestaande wettelijke maatregelen zoals de zorgspecifieke fusietoets in de Wet marktordening gezondheidszorg. Wij pleiten er daarom voor om niet over te gaan tot nieuwe wetgeving, maar aan te sluiten bij reeds geldende wet- en regelgeving en hiermee dubbele toetsing bij kleinschalige fusies te voorkomen.
- **Wet Toetreding Zorgaanbieders (Wtza)**
Hier heeft de Eerstelijnscoalitie al veel op bereikt (zoals verhoging getalsgrens intern toezicht), maar de lastendruk die voortvloeit uit deze wet is nog altijd hoog. Zoals de te uitgebreide en ingewikkelde vragenlijst bij de jaarverantwoording. We pleiten daarom voor vereenvoudiging dan wel het uitzonderen van eerstelijnszorgaanbieders van deze verplichting.

Voorstel

Om de stapeling van administratieve lasten en de toenemende regeldruk bij eerstelijnszorgverleners te stoppen, is het nodig dat het nieuwe kabinet altijd:

- 1) nieuwe wetgeving toetst op nut en noodzaak;
- 2) onderzoekt of wetgeving het juiste middel is om het beoogde doel te behalen, of dat er een minder belastend alternatief is;
- 3) dubbele uitvragen voorkomt, door aangeleverde data voor meerdere doelen te gebruiken.

Ook vragen wij om rekening te houden met het eigene van de eerstelijns praktijk. En om die reden specifiek te kijken naar de impact en gevolgen van (huidige en nieuwe) wet- en regelgeving voor zorgaanbieders in deze sector. Wij stellen daarom voor om een moratorium in te stellen op nieuwe administratieve verplichtingen totdat het effect op de eerstelijnszorg is doorgerekend.

Wij hopen dat het nieuwe kabinet een einde maakt aan de toenemende regeldruk en de stapeling van administratieve verplichtingen voor eerstelijns praktijken. De Eerstelijnscoalitie helpt graag mee om de kennis over de eerstelijnszorg te vergroten.

Met vriendelijke groet,

Voorzitter LHV
dr. Marjolein Tasche

Voorzitter KNMP
Miriam Stoks

Voorzitter KNMT
Hans de Vries

Voorzitter LVVP
Brigitte Baeten

Voorzitter a.i. NVvP
Robert Dekker

Voorzitter ONT
Marnix de Romph

Voorzitter KNOV
Marieke Smith

Voorzitter NMV mondhygiënisten
Loes Velthoven - Verlinden

 KNMT

Postbus 4141, 3502 HC Utrecht

Bureau woordvoering kabinetsformatie
T.a.v. prof. dr. mr. R. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

NS2Hv - #X830X0X#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Eerstelijnscoalitie
T.a.v. de heer H. de Vries
Postbus 4141
3502 HC Utrecht

Kenmerk: 202600426

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heer De Vries,

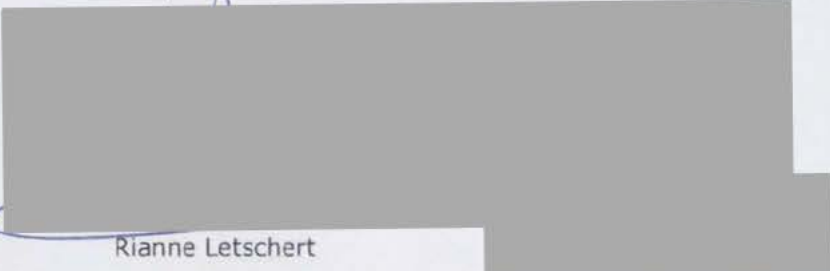
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Aan de Tweede Kamer
t.a.v. informateur mevrouw R. Letschert
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Rouveen, 23 januari 2026

Geachte mevrouw Letschert,

Samen met de formerende partijen heeft u inmiddels diverse belangrijke thema's en vraagstukken besproken. Met deze brief willen wij de pilot BoerenPerspectief, de toegevoegde waarde van erfcoaches en het belang van structurele continuering graag onder uw aandacht brengen. De pilot loopt tot 1 oktober 2026, waardoor structurele continuering en financiering onzeker is. De opgaves stoppen niet, de erfcoaches blijven dus nodig. Wij verzoeken u om onze brief mee te nemen in de formatiebesprekingen.

De kern van ons verzoek

Wij pleiten voor structurele continuering van BoerenPerspectief, waarbij het Rijk niet alleen BoerenPerspectief structureel financiert, maar ook twee uitbreidingen in de dienstverlening, namelijk:

1. Alle erfeigenaren in het buitengebied moeten gebruik kunnen maken van de dienstverlening van BoerenPerspectief (niet alleen agrarische erfeigenaren).
2. Gelet op de grote maatschappelijke opgaven in het landelijke gebied (stikstof, Kaderrichtlijn Water etc.) en de grote impact die dit kan hebben op het erf, is psychosociale ondersteuning noodzakelijk voor alle erfeigenaren.

Wat is BoerenPerspectief

Eind 2024 zijn in het kader van de Sociaaleconomische Begeleiding (SEB)-regeling van het Ministerie van LNV provinciale knooppunten ingericht. Deze provinciale knooppunten worden BoerenPerspectief genoemd en worden gedragen door partijen uit de agrarische sector. Vanuit deze knooppunten wordt kosteloze begeleiding geboden (door BAS-geregistreerde procesbegeleiders) aan agrariërs die worstelen met vraagstukken over de toekomst van het bedrijf en behoefte hebben aan een onafhankelijke sparringpartner om mee te denken en te spiegelen. Het gaat bijvoorbeeld om vragen als: *'Welke transitie binnen mijn bedrijf is nodig om hier over 10 of 15 jaar nog boer te zijn gezien de opgaven van klimaat, stikstof en water en past dat bij mij als persoon?' 'Hebben mijn kinderen hier nog een toekomst?' 'Is dit het moment om te gaan stoppen?'*

In de provincie Overijssel waren voor de start van de SEB-regeling al erfcoaches actief. Deze erfcoaches denken, net als de procesbegeleiders, mee met de agrariërs over diverse vraagstukken die op en rond het bedrijf spelen. Het verschil is dat de erfcoaches met een brede groep erfeigenaren meedenken en de procesbegeleiders alleen met de agrarische erfeigenaren. Door de grote maatschappelijke opgaven spelen ook bij de niet-agrarische erfeigenaren allerlei vraagstukken over hun toekomstperspectief en de mogelijkheden om bij te dragen aan de realisatie van de opgaven. Daarom hebben de provincie en de gemeenten met

BoerenPerspectief Overijssel afgesproken dat de erfcoaches vanaf januari 2026 onder BoerenPerspectief Overijssel vallen en de provincie en gemeenten deze erfcoaches tijdelijk financieren.

Ratio en emotie in balans

Het aantal opgaven in het landelijk gebied, maar ook de intensiteit daarvan, is in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Het platteland is in beweging. Veranderingen die zich al langer voordoen zijn schaalvergroting, functiewijziging, leegstand, etc. Daarnaast zijn in het buitengebied grote opgaven zoals die op het terrein van klimaat, water (KRW), natuur (waaronder stikstof) en energie sterk in urgentie toegenomen. Dit roept heel veel vragen op aan de keukentafel. Vaak met betrekking tot de toekomstmogelijkheden van het bedrijf. Een bedrijf dat soms al sinds mensenheugenis in een familie is. Waar naast commerciële waarden ook diepe emotionele waarden aan verbonden zijn en die onderdeel uitmaken van een leefbaar platteland.

Alleen met een rationele benadering help je de erfeigenaar niet. De procesbegeleiders en erfcoaches hebben daarom ook oog voor de emotionele kant. De erfcoaches gaan daarbij nog een stap verder dan de procesbegeleiders en kijken of er sprake is van psychosociale problematiek. Is de erfeigenaar wel in staat om over de toekomst van het bedrijf na te denken, of is er eerst ondersteuning of hulp op een ander vlak nodig.

Het belang van continuering van BoerenPerspectief

BoerenPerspectief en de daaronder vallende begeleiding is in meerdere provincies een succes, omdat het aansluit bij de behoefte van erfeigenaren om een onafhankelijk sparringpartner mee te laten kijken met uiteenlopende vraagstukken. In de provincie Overijssel hebben inmiddels 4200 erfeigenaren gesproken met een erfcoach of procesbegeleider. Hieruit blijkt hoe groot de behoefte is en dat er veel vragen leven bij de erfeigenaren over hun toekomstperspectief. BoerenPerspectief is in eerste instantie een pilot die loopt tot 1 oktober 2026. Op basis van de pilot wordt besloten of continuering (en financiering door het Rijk) van de knooppunten plaatsvindt. De opgaven in het landelijk gebied en daarmee de vraagstukken die spelen bij erfeigenaren en de behoefte aan een sparringpartner stoppen niet op 1 oktober 2026. Erfeigenaren hebben behoefte aan zekerheid, perspectief en (psychosociale)begeleiding. Dit sluit ook aan bij de breed gesteunde motie, door onder meer D66, VVD en CDA, over een samenhangend maatregelenpakket ten behoeve van de ondersteuning van bedrijfsovernames (Kamerstuk 36 618, nr. 18). Het belang van BoerenPerspectief heeft ook in de recente Toekomstvisie agrarische sector van oktober 2025 (Kamerstuk 30 252, nr. 210) een plek gekregen, maar helaas nog geen zekerheid op lange termijn. Juist deze zekerheid over structurele continuering en financiering, waardoor de ondersteuning vanuit BoerenPerspectief voortgezet kan worden is van groot belang voor de erfeigenaren.

Wij zijn graag bereid om onze kennis en praktijkervaring met de erfcoaches en procesbegeleiders te delen en ons verzoek nader toe te lichten.

Wij kijken vol verwachting uit naar een gedragen en toekomstbestendig regeerakkoord.

Met vriendelijke groet, //

Joachim van der Valk
Directeur BoerenPerspectief Overijssel

Gert Harm ten Bolscher
Gedeputeerde provincie Overijssel

Wijlweg 2
7954 HP Roween

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

BoerenPerspectief Overijssel
T.a.v. de heren J. van der Valk en G.H ten Bolscher
Wijkweg 2
7954 HP Rouveen

Kenmerk: 202600428

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heren Van der Valk en Ten Bolscher,

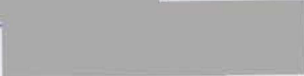
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600429

Regio Foodvalley®

Bureau Kabinetsformatie
Ter attentie van de informateur
Mevrouw Rianne Letschert
Postbus 20018
2500 AE Den Haag
Verzonden per post en email

Ons kenmerk:
25/RFV/260121

Behandeld door:

Telefoonnummer:

E-mailadres:

Onderwerp:
Bouwstenen voor het regeerakkoord

Bijlage:

Datum:
21 januari 2026

Geachte mevrouw Letschert,

Met het oog op de lopende gesprekken voor het opstellen van een regeerakkoord geeft Regio Foodvalley u en de onderhandelende partijen graag een aantal concrete suggesties mee. Onze regio constateert dat de notitie van D66 en CDA 'Samen aan de slag voor een sterker Nederland' maatschappelijke vraagstukken én oplossingen benoemt die bij uitstek in onze regio spelen. Wij vragen u in het bijzonder om onderstaande drie thema's ook een prominente plek te geven in het akkoord tussen D66, VVD en CDA.

Omarm AgriFood & Innovatie voor het verdienvermogen van Nederland

Regio Foodvalley met de Wageningen University & Research (WUR) is hét innovatiecluster voor gezond, betaalbaar en duurzaam voedsel. Ook Wennink ziet in zijn rapport een belangrijke rol voor voedselinnovatie en foodtech door de WUR en Regio Foodvalley, voor een duurzaam en sterk Nederland. Wennink pleit daarbij voor noodzakelijke investeringen in kritieke randvoorwaarden:

- Inzet op voldoende woningen, ruimte voor bedrijven, (betaalbare) netcapaciteit, bereikbaarheid én voorzieningen.
- Aandacht voor extra investeringen voor startups en scale-ups, inzet op voldoende labs en proef Faciliteiten en het breed versterken van talent.
- Een eenduidig overheidsbeleid.
- Tenslotte doet hij de oproep om extra te investeren in wetenschap, innovatie en onderwijs.

Wanneer u deze aanbevelingen overneemt, blijft het - vanuit *brede welvaart* - in deze regio goed wonen, werken, studeren én leven en kunnen we blijven bijdragen aan ambities voor een sterker Nederland!

Realiseer 'Uitvoeringsplan stikstof Regio Foodvalley - De boer aan het roer, de regio aan zet'

Geen gebied in Nederland heeft zo'n grote stikstofopgave als Regio Foodvalley. Wij hebben een krachtige agrarische sector, waar we trots op zijn, en de prachtige, maar kwetsbare Veluwe, die we koesteren. Onze ruim 1.000 veehouderijen zijn allemaal door het Rijk aangemerkt als piekbelaster en onze natuur staat er slecht voor. Met het 'Uitvoeringsplan Stikstof Regio Foodvalley - De boer aan het roer, de regio aan zet' heeft de regio een concreet plan liggen om uit de stikstofimpasse te komen, compleet met een emissieplafond voor ons gebied (2 kiloton, ofwel 60 procent

Datum: 21-1-2026
Betreft: Bouwstenen voor het regeerakkoord

stikstofemissiereductie in 2035 t.o.v. 2019) en een concrete aanpak met benodigde middelen. Daar kan een nieuw kabinet zo mee aan de slag.

Houd Regio Foodvalley, en daarmee Nederland, bereikbaar

Met 45.000 nieuwe woningen en daarbij passende werkgelegenheid dragen wij fors bij aan de nationale bouwopgave. Daarbij spelen bij het behalen van de betaalbaarheidsopgave de woningcorporaties een essentiële rol, maar hun investeringscapaciteit staat sterk onder druk. Voor deze woonopgave is bereikbaarheid cruciaal – in onze regio én voor verbinding tussen landsdelen en defensielocaties. Forse investeringen in knooppunt Hoewelaken en de A1/A30-verbinding zijn nodig voor de ontsluiting van vele bestaande én nieuwe defensielocaties in Midden-Nederland, waaronder de beoogde superkazerne voor 7.000 militairen in Zeewolde.

Niet alleen de weg, maar ook het OV is cruciaal voor de regionale bereikbaarheid en het behalen van klimaatdoelen, station Ede-Wageningen is een sleutel in de verbinding tussen onze Regio Foodvalley, inclusief Wageningen University & Research, en de rest van Nederland én Europa. De instandhouding van 6x/uur IC op station Ede-Wageningen op de spoorcorridor Utrecht-Arnhem-Duitse grens is essentieel voor het succes van de NOVEX-afspraken, de woningbouwopgave en de mobiliteitstransitie.

Uiteraard lichten we bovenstaande graag toe. Voor vragen of meer informatie kunt u contact opnemen met [redacted] (Adviseur Public Affairs Regio Foodvalley) via [redacted]

Overigens hechten wij eraan te stellen dat we de afgelopen periode op constructieve wijze samen met het Rijk al mooie resultaten hebben bereikt, zoals een uitgebreid meetnetwerk (o.a. stikstof), pakketten rondom voedsel en gezondheid en de uitvoering van een Regiodeal (en de volgende is onderweg).

Hoogachtend,

[redacted]
René Verhulst
Voorzitter Regio Foodvalley

Datum: 21-1-2026
Betreft: Bouwstenen voor het regeerakkoord

Achtergrond Regio Foodvalley

Regio Foodvalley bestaat uit acht gemeenten, die al sinds 2010 een hechte samenwerking hebben, en ligt in twee provincies (Gelderland en Utrecht), kent zeventien onderwijs- en kennisinstellingen en meer dan 30.000 ondernemers. Samen vormen zij [dé internationale topregio als het gaat om kennis en innovatie op het gebied van gezond en duurzaam voedsel](#). Wij zijn één van de snelst groeiende gebieden in Nederland; het aantal inwoners groeit naar verwachting van ruim 380.000 nu naar 500.000 in 2040.

Niet voor niets groeien we de komende jaren hard in inwonertal en staan we aan de lat voor de bouw van 45.000 woningen in 2040. Maar door het uitblijven van oplossingen voor stikstof en bereikbaarheid stikken woningbouw, de ontwikkeling van onze economie én natuurherstel. Het plan om Regio Foodvalley van het stikstofslot te halen ligt klaar, we weten welke knelpunten in onze bereikbaarheid we moeten aanpakken en we moeten onze topositie in het mondiale voedselsysteem, in het belang ook van de BV Nederland, behouden en verder uitbouwen.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Regio Foodvalley
T.a.v. de heer R. Verhulst
Postbus 9022
6710 HK Ede

Kenmerk: 202600430

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heer Verhulst,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Den Haag, 19 januari 2026

Hoe aan een nieuwe wereldorde te werken

De onwettige overval op Venezuela maar vooral de dreigementen over Groenland maken duidelijk dat de Verenigde Staten onder president Trump nu ook een bedreiging zijn geworden voor onze veiligheid. Het is de hoogste tijd dat Europese landen inclusief Nederland het initiatief nemen tot een nieuwe veiligheidsstrategie, een nieuwe internationale aanpak, gericht op ontspanning, vrede en ontwapening, een nieuwe wereldorde waarin ook de NAVO uiteindelijk niet meer nodig is. Dat zal niet van vandaag op morgen klaar zijn. Maar het is de kans op een breuk met de heilloze weg naar steeds weer nieuwe conflicten en oorlogen over grondstoffen en andere botsende belangen, met iedere keer opnieuw het risico van een grote oorlog en een nucleair Armageddon.

In deze brief aan de formerende partijen vraagt De Nieuwe Vredesbeweging aan de nieuwe Nederlandse regering in wording om zo'n andere koers te kiezen, weg van de huidige wapenwedloop en de obsessie met steeds weer nieuwe en duurdere bewapening, en de weg in te slaan naar diplomatie en nieuw leven in blazen van internationaal overleg. Daarbij kunnen we bijvoorbeeld voortbouwen op het de verdragen van Helsinki (1975) en Parijs (1995). Nederland moet vooroplopen bij de organisatie van een herzieningsconferentie van deze verdragen.

Dat zou het begin moeten worden van een nieuwe serie afspraken over veiligheid tussen alle betrokken landen en bondsgenootschappen, waardoor ook de NAVO overbodig wordt. Uitgangspunt zijn afspraken die zowel mensenrechten als de veiligheid van nationale staten garanderen. Daarbij is extra haast geboden bij het nieuw leven inblazen van nucleaire ontwapening. De nieuw te vormen regering zou zich zowel binnen de EU als binnen de NAVO volop moeten inzetten op een nieuwe koers, weg van het slagveld, op naar de onderhandelingstafel. Alleen intensieve en serieuze diplomatie kan de nieuwe grote oorlog waar NAVO-secretaris-generaal Rutte het steeds over heeft helpen voorkomen. Bij een rechtvaardige nieuwe wereldorde past ook dat

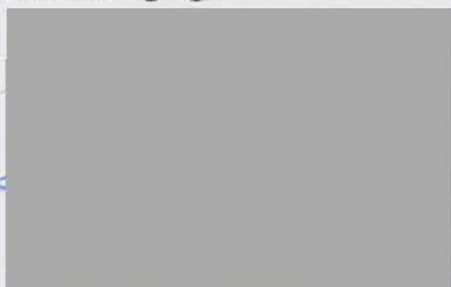
Nederland zich inzet voor een hervorming en versterking van de Verenigde Naties, gericht op een eerlijker verdeling van de invloed over de landen van de wereld, met name van het Mondiale Zuiden.

In eigen land kan de nieuwe regering meteen het goede voorbeeld geven, door te breken met de militaire logica van steeds meer wapens die onvermijdelijk altijd ook worden ingezet. Daarmee is de voorgenomen astronomische groei van de militaire uitgaven niet nodig, net zomin als de uitbreiding van het aantal oefenterreinen. Tegelijkertijd zou de bestaande wapenexportcontrole moeten worden gehandhaafd, om te voorkomen dat wapentuig in de handen valt van onbetrouwbare actoren die ze inzetten voor massamoord en genocide. Nederland zou een krachtig initiatief moeten nemen voor een diplomatieke doorbraak in Oekraïne en de militaire banden verbreken met Israël vanwege de genocide in Gaza.

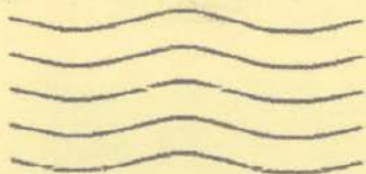
Namens de Nieuwe Vredesbeweging,

Met vriendelijke groet,

Guido van Leemput
Martijntje Smits

De Nieuwe Vredesbeweging is een samenwerkingsverband van ruim 25 vredesorganisaties waaronder Kerk en Vrede, Stop Wapenhandel, Artsen voor Vrede, The Hague Peace Project en Vredesmagazine. Zie nieuwevredesbeweging.nl

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering
Kabinetformatie

Postbus 20018
2500 EA Den Haag

AS2HV - #X830X0X#00#0000#

1971
MD

1971

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Nieuwe Vredesbeweging
T.a.v. de heer G. van Leemput
Afrikanerplein 146
1091 PW Amsterdam

Kenmerk: 202600432

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heer Van Leemput,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
t.a.v. de informateur
p/a Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

202600433

Betreft: Brief voor de informateur t.b.v. regeerakkoordvorming
Datum: 21 januari 2026
Kenmerk: 01526-jh-et

Geachte informateur, *Berke Rijkman*

Graag zetten wij Kennispartners Caribisch – Europees Nederland, ons, samen met het nieuwe kabinet en parlement, in voor een sterke samenwerking binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Wij willen de samenwerking op het terrein van tertiair onderwijs en onderzoek verder versterken. Dat is van groot belang gegeven de huidige geopolitieke ontwikkelingen, de omvangrijke veranderopgaven waarvoor onze samenlevingen zich gesteld zien. We kunnen daarbij ook voortbouwen op de afgelopen jaren behaalde resultaten. Wij achten het van groot belang om de samenwerking te versterken, gezamenlijke prioriteiten te formuleren en deze in goede afstemming te realiseren. Dit vraagt om een consistent en langdurig commitment van de vier landen en alle betrokken partijen.

Vanuit het tertiair onderwijs en onderzoek hebben zestien instellingen¹ in 2024 de handen ineengeslagen en een Letter of Intent ondertekend. Het daaruit volgend bestuurlijk overleg *Kennispartners Caribisch – Europees Nederland* zet zich met hun collega-instellingen in op het verstevigen van cross sectorale en interregionale samenwerkingsverbanden: binnen de eilanden, binnen Europees Nederland, tussen de eilanden onderling en op koninkrijksniveau. Wij doen dit in nauwe samenwerking met de ministeries van de vier landen, met programmatische verbanden zoals de Strategic Education Alliance (SEA), en met overige relevante partners. De betrokken onderwijs- en onderzoeksinstituten benadrukken hun bereidheid om blijvend een constructieve bijdrage te leveren aan een duurzaam en toekomstgericht kennis- en innovatieklimaat binnen het gehele Koninkrijk. Door kennis, middelen en inzet te bundelen, vergroten wij onze gezamenlijke slagkracht ten behoeve van studenten en de maatschappij in de verschillende delen van het Koninkrijk.

Voor een verdere verdieping en verduurzaming van deze samenwerking is structurele politieke betrokkenheid, aangevuld met passende middelen, van groot belang. Eerdere middellange termijn toezeggingen—zoals die aan SEA—hebben duidelijk laten zien dat meerjarig commitment leidt tot concrete en waardevolle resultaten, waaronder de Koninkrijkbeurzen, het Caribbean Academic Foundation Year voor de Bovenwindse eilanden en de ondersteuning van diverse samenwerkingsnetwerken, zoals de samenwerkende hogescholen in Europees Nederland, het MBO-consortium, Caribbean Higher Education Council of the Kingdom of the Netherlands (CHECK) en Caribbean Vocational Education Council of the Kingdom of the Netherlands (CVECK). Een recent advies omtrent 'Braingain: een integrale aanpak'² is een belangrijk product van het programma SEA en is ondersteunend voor de economische en sociale ontwikkeling op de eilanden.

Met deze brief roepen wij daarom op voor een langdurige inspanning van alle betrokken partijen—overheden, onderwijsinstellingen en onderzoeksinstituten—voor een sterk en veerkrachtig onderwijs- en onderzoeksklimaat binnen het Koninkrijk. In dit licht achten wij het wenselijk dat er een politiek langetermijnperspectief wordt besproken en vastgesteld door het Ministerieel Vierlandenoverleg (M4LO). Ons verzoek aan het nieuw te formeren kabinet in Den Haag is om hier actief aan bij te dragen. *Samenwerking op het terrein van tertiair onderwijs en onderzoek in het Koninkrijk vraagt om een structurele en permanente aanpak.*

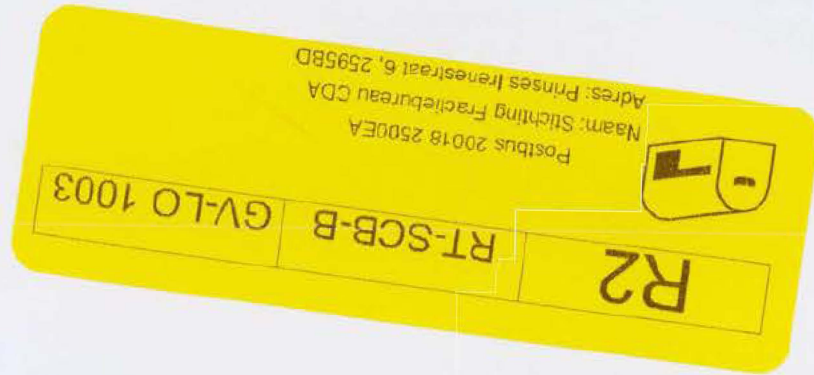
Tot slot constateren wij dat, nu maatschappelijke spanningen toenemen, grote transitie in gang moeten worden gezet en internationale conflicten oplossen, de samenleving wellicht meer dan ooit een beroep doet op de vormende, verbindende en oplossingsgerichte rol van onderwijs en onderzoek. Wij staan er graag voor open om deze verantwoordelijkheid, als partners binnen het Koninkrijk, verder te blijven vervullen.

Namens het bestuurlijk overleg *Kennispartners Caribisch – Europees Nederland*,

Joep Houterman
Voorzitter Kennispartners Caribisch – Europees Nederland

¹ ROC Amsterdam – Flevoland, ROC Zadkine, De Haagse Hogeschool, Fontys Hogeschool, Universiteit Utrecht, Universiteit Maastricht, KNAW, NWO, SGB Bonaire, Colegio EPI, University of Aruba, IPA, Nilda Pinto SBO, University of Curacao, NIPA en University of St. Martin

² Bron: <https://strategiceducationalliance.org/nieuws/over-braindrain-en-braingain-een-bespiegeling/>

Afzender:
Fontys Eindhoven
Rooijakkersstraat 3
5652BA Eindhoven

Franco

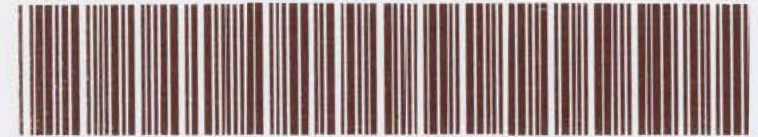
POSTNL AVG

De Tweede Kamer
De Informatie
Postbus 20018
2500EA 'S-GRAVENHAGE

AD

Alleen Huisadres
Handtekening voor ontvangst

1 Collo

3STWTT967009048

De Tweede Kamer
t.a.v. de Informatie
P/a Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Postbus 347
5600 AA Eindhoven

Postbus 347
5600 AH Eindhoven

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kennispartners Caribisch- Europees Nederland
T.a.v. de heer J. Houterman
Postbus 347
5600 AA Eindhoven

Kenmerk: 202600434

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heer Houterman,

Beate Joep

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600435

Universiteiten
van Nederland }

E-mail

Doorkiesnummer

Datum

21 januari 2026

Ons kenmerk

26.5688.AJ

Onderwerp

Leren als fundament voor toekomstige
welvaart

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Aan de informateur, mevrouw R.M. Letschert
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Geachte mevrouw Letschert,

Randvoorwaarden voor Leven Lang Ontwikkelen in Nederland

Nederland staat aan de vooravond van ingrijpende technologische, economische en maatschappelijke veranderingen. Digitalisering en AI, de energietransitie, geopolitieke spanningen en vergrijzing leggen grote druk op onze economie, arbeidsmarkt en publieke voorzieningen. Het recente Rapport-Wennink onderstreept dat het behoud van brede welvaart in Nederland niet vanzelfsprekend is: structurele economische groei zal vrijwel volledig moeten komen uit hogere arbeidsproductiviteit, terwijl juist die productiviteitsgroei al decennia stagneert.

De kern van deze opgave is menselijk kapitaal. In een samenleving waarin arbeid schaarser wordt en technologie werk fundamenteel verandert, is het vermogen van mensen om zich gedurende hun hele leven te blijven ontwikkelen doorslaggevend. Leven Lang Ontwikkelen (LLO) is daarmee een cruciale randvoorwaarde voor economische veerkracht, strategische autonomie én voor bredere maatschappelijke doelen zoals sociale samenhang, inclusie, toekomstvertrouwen en kwaliteit van leven. LLO stelt mensen in staat om te blijven meedoen in een veranderende samenleving, vergroot hun welzijn en zelfredzaamheid en versterkt het vertrouwen dat iedereen kan blijven participeren, ook wanneer werk, sectoren of vaardigheden veranderen. Kennis- en onderwijsinstellingen (mbo, hbo en wo) vormen samen met private opleiders het fundament onder dit vermogen. Zij ontwikkelen en borgen kennis, leiden professionals op voor vitale sectoren en verbinden onderwijs, onderzoek en arbeidsmarkt in regionale ecosystemen. Een toekomstbestendig Nederland vraagt daarom om een stevig, publiek verankerd LLO-stelsel dat breed toegankelijk is en bijdraagt aan productiviteit, innovatie en inclusieve groei.

Tegelijkertijd vraagt een toekomstbestendig LLO-stelsel niet alleen om een sterke leerinfrastructuur, maar ook om regie bij mensen zelf. Werkenden en werkzoekenden moeten daadwerkelijk in staat worden gesteld om zich tijdig te ontwikkelen door zich bij- of om te scholen. Dat vraagt om een stelsel waarin professionele ontwikkeling in de volwassen fase een recht en geen privilege is. Naast een sterke LLO-infrastructuur is daarom een persoonlijke, meeneembare ondersteuning nodig die mensen in staat stelt om gedurende hun loopbaan te blijven investeren in hun ontwikkeling. Ontwikkelrechten vormen hierin een onmisbare bouwsteen¹.

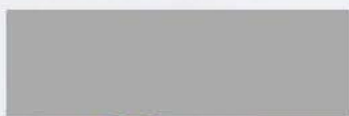
¹ We gebruiken de term ontwikkelrechten in plaats van leerrechten om te onderstrepen dat de professionele ontwikkeling op veel meer manieren kan plaatsvinden dan in een formele, 'schoolse' omgeving.

We vragen het nieuwe kabinet tegen deze achtergrond om in het regeerakkoord investeringen in LLO op te nemen langs de volgende lijnen:

- (1) Het kabinet introduceert ontwikkelrechten voor alle volwassen werkenden en werkzoekenden als persoonlijk en meeneembaar tegoed voor om- en bijscholing, inzetbaar bij publieke en private aanbieders binnen duidelijke kwaliteitskaders, en met aandacht voor groepen die extra ondersteuning nodig hebben. Tegelijkertijd vereenvoudigt het kabinet het verantwoordingskader voor LLO en ontwikkelt het gezamenlijke kwaliteits- en certificeringssystemen, waaronder microcredentials, zodat samenwerking wordt versterkt en herkenbaarheid, overstapmogelijkheden en vertrouwen in LLO groeien.*
- (2) Het kabinet verankert Leven Lang Ontwikkelen als wettelijke taak van mbo, hbo en wo, met ruimte voor flexibilisering, microcredentials, validering en contractonderwijs. Het kabinet investeert structureel in publiek LLO met minimaal 1 procent extra van de lumpsum, om de opgebouwde kennis, infrastructuur en samenwerkingen uit de LLO-Katalysator te benutten en op te schalen naar een landelijk dekkend stelsel.*

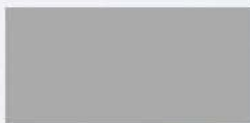
In de bijlage bij deze brief is een nadere uitwerking van beide punten opgenomen. Wij zijn graag beschikbaar voor een nadere toelichting.

Met vriendelijke groet,

Caspar van den Berg,
namens UNL

Universiteiten
van Nederland }

Maurice Limmen,
namens VH

Vereniging Hogescholen

Adnan Tekin,
namens MBO Raad

MBO
20 21 22 23

Bijlage: LLO: Van impuls naar infrastructuur

Bijlage

LLO: Van impuls naar infrastructuur

De afgelopen jaren is met steun van het Nationaal Groeifondsprogramma LLO-Katalysator een brede beweging op gang gebracht. In alle regio's zijn samenwerkingen ontstaan tussen onderwijsinstellingen, werkgevers en publieke partners. Er zijn flexibele leerroutes ontwikkeld, nieuwe onderwijsconcepten getest en waardevolle kennis opgebouwd over wat werkt voor werkenden, werkzoekenden en hun werkgevers.

Deze fase van experimenteren en leren is succesvol geweest. De opgave waar Nederland nu voor staat is een volgende: opschaling en structurele verankering. Zonder structurele inbedding dreigt verlies van opgebouwde kennis, versnippering van aanbod en terugval naar tijdelijke projecten. Wat nodig is, is een landelijk dekkende leerinfrastructuur waarin publieke en private partijen duurzaam samenwerken aan flexibel, toekomstgericht en maatschappelijk relevant onderwijs.

Wat is nodig om LLO structureel te verankeren?

Om mbo-, hbo- en wo-instellingen in staat te stellen hun rol in Leven Lang Ontwikkelen duurzaam te vervullen, is een samenhangend pakket aan randvoorwaarden nodig. Dat omvat:

- Verankering van LLO als wettelijke taak van publieke onderwijsinstellingen is essentieel. Dit omvat ruimte voor flexibilisering, microcredentials en validering, zodat recht wordt gedaan aan wat lerenden al beheersen. Ook contractonderwijs moet duidelijk binnen de publieke opdracht vallen. Zo kunnen instellingen hun maatschappelijke rol duurzaam vervullen, ook buiten het traditionele diplomastelsel, en ontstaat er rechtszekerheid voor samenwerking met zowel publieke als private partners.
- Een eenvoudiger en stimulerend verantwoordingskader dat innovatie, samenwerking en ondernemerschap mogelijk maakt, met minder nadruk op risicomijding en meer op maatschappelijke opbrengst. In de huidige praktijk belemmeren wet- en regelgeving, en met name de interpretatie daarvan, de samenwerking tussen publieke en private LLO-aanbieders. Door een sterke focus op het voorkomen van marktverstoring ontstaat terughoudendheid en versnippering, terwijl publieke en private aanbieders in de praktijk vaak complementair opereren en elkaar juist nodig hebben binnen één samenhangend leer- en ontwikkel ecosysteem. Heldere, proportionele regels maken het mogelijk om sneller te handelen, beter aan te sluiten bij de behoeften van werkenden en gezamenlijk te investeren in vernieuwing.
- Gezamenlijke kwaliteits- en certificeringssystemen, waaronder microcredentials, die de herkenbaarheid en waarde van het aanbod vergroten voor werkenden en werkgevers. Een gedeelde kwaliteitsbasis versterkt het vertrouwen in publiek LLO-aanbod en maakt overstappen tussen instellingen en sectoren eenvoudiger.
- Versterking van regionale en sectorale leer- en innovatienetwerken, waarin publieke en private partijen samenwerken aan een flexibel, toekomstgericht en inclusief aanbod. Sterke regionale ecosystemen zorgen voor maatwerk, vergroten de aansluiting met de arbeidsmarkt en maken gezamenlijke investeringen in kennis en innovatie mogelijk.
- Structurele aanvullende financiering in het publieke LLO van minstens 1% van de lumpsum om de opgebouwde kennis, infrastructuur en samenwerkingen uit de LLO-Katalysator te benutten en op te schalen naar een landelijk dekkend stelsel. Deze middelen worden ingezet voor:
 - basisfinanciering van ondersteunende diensten (zoals registratie, kwaliteitszorg en datamonitoring),
 - versterking van regionale samenwerking tussen mbo, hbo, wo en private partners, en de ontwikkeling van flexibel, toekomstgericht onderwijs voor werkenden en werkzoekenden.

Daarnaast is variatie in (private) financieringsmogelijkheden nodig om zowel aan marktvaart als maatschappelijke noodzaak te voldoen. Zonder structurele middelen blijft LLO afhankelijk van tijdelijke impulsen en versnipperde projecten, waardoor continuïteit en kwaliteit onder druk komen te staan.

Ontwikkelrechten voor werkenden en werkzoekenden

Naast structurele investeringen aan de aanbodkant is ook versterking van de vraagkant essentieel om Leven Lang Ontwikkelen daadwerkelijk toegankelijk en effectief te maken. Het huidige LLO-landschap kent hier structurele belemmeringen. Met het verdwijnen van fiscale scholingsaftrek en het stopzetten van het STAP-budget zijn laagdrempelige financieringsroutes grotendeels weggevallen. Hierdoor is deelname aan LLO in de praktijk te vaak afhankelijk van individuele draagkracht, werkgeverscapaciteit of formele scholingsverplichtingen. Tegelijkertijd heeft de ervaring met STAP laten zien dat brede toegankelijkheid alleen werkt als deze gezaaid gaat met duidelijke kwaliteits- en doelmatigheidswaarborgen.

Wij pleiten daarom voor de introductie van ontwikkelrechten: persoonlijke, meeneembare tegoeden voor alle volwassen werkenden en werkzoekenden, inzetbaar voor alle relevante vormen van professionele ontwikkeling ('leren'), zowel formeel als informeel, theoretisch én praktisch, en bij zowel publieke als private aanbieders. Ontwikkelrechten zijn bedoeld om te komen tot één samenhangend leer- en ontwikkel ecosysteem, waarin publieke en private aanbieders elkaar aanvullen in plaats van beconcurreren.

Ontwikkelrechten kunnen worden ingezet:

- bij publieke én private opleiders, mits het onderwijs aantoonbaar bijdraagt aan duurzame inzetbaarheid, arbeidsmarktperspectief of productiviteitsverhoging;
- voor verschillende vormen van ontwikkeling, waaronder bij- en omscholing, vakgerichte trainingen, praktijkgerichte leertrajecten en erkende leeruitkomsten;
- binnen duidelijke inhoudelijke en kwaliteitsmatige randvoorwaarden, zodat publieke middelen doelmatig worden ingezet en versnippering of oneigenlijk gebruik wordt voorkomen.

Deze randvoorwaarden zijn essentieel. Ontwikkelrechten zijn nadrukkelijk geen vrij besteedbaar opleidingsbudget, maar een instrument gericht op arbeidsmarktwaarde en maatschappelijke opgaven. Dat vraagt om heldere afbakening, kwaliteitsborging en transparantie, zodat publieke middelen worden ingezet voor ontwikkeling die bijdraagt aan werk, productiviteit en transitie en niet voor aanbod zonder aantoonbare maatschappelijke meerwaarde.

Ontwikkelrechten kunnen worden vastgelegd op een persoonlijke ontwikkelrekening, waarop ook bijdragen uit cao's, sectorfondsen, bedrijfsregelingen of regionale fondsen kunnen worden bijgeschreven. Naast een basisrecht voor alle volwassenen ligt het in de rede dat de overheid aanvullende ontwikkelrechten inzet ter ondersteuning van grote maatschappelijke en economische transitie, of voor specifieke groepen, zoals mbo-opgeleiden, mensen zonder startkwalificatie en mensen met afstand tot de arbeidsmarkt.

Op deze manier versterken ontwikkelrechten niet alleen de positie van individuen, maar vergroten zij ook de effectiviteit van publieke investeringen in LLO. Zij zorgen ervoor dat het opgebouwde publieke én private opleidingsaanbod daadwerkelijk wordt benut en dat leren in de volwassen fase een vanzelfsprekend onderdeel wordt van een duurzame loopbaan.

Wat levert dit op?

Met deze investering groeit Leven Lang Ontwikkelen uit tot een structurele pijler onder de Nederlandse kenniseconomie. Het versterkt de productiviteit doordat mensen zich kunnen blijven ontwikkelen en nieuwe kennis sneller zijn weg vindt naar de praktijk. Onderwijs en arbeidsmarkt sluiten beter op elkaar aan, waardoor bedrijven en publieke instellingen wendbaarder kunnen inspelen op digitale en groene transitie. Tegelijkertijd draagt een sterk LLO-stelsel bij aan bredere maatschappelijke doelen. Het vergroot de kansen van mensen om zich bij- of om te scholen en hun positie op de arbeidsmarkt te versterken, zodat zij kunnen doorstromen naar kansrijkere sectoren en actief bijdragen aan de grote maatschappelijke transitie waar Nederland voor staat. Dat geldt nadrukkelijk ook voor groepen die (nog) langs de kant staan, zoals vluchtelingen, statushouders en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Door hun talenten beter te benutten, versterken we niet alleen

individuele perspectieven, maar ook sociale samenhang, inclusie, welzijn, toekomstvertrouwen en de maatschappelijke veerkracht van Nederland als geheel.

Waarom nu?

Het Rapport-Wennink laat zien dat Nederland alleen toekomstbestendig blijft als we nú investeren in productiviteit en talent. LLO is daarbij onmisbaar. Tegelijkertijd is het huidige LLO-landschap versnipperd en voor veel mensen onvoldoende toegankelijk. Als we niets doen, blijft LLO vooral bereikbaar voor een beperkte groep mensen. Dat is onvoldoende om de maatschappelijke en economische uitdagingen van deze tijd aan te pakken. Structurele publieke financiering aan de aanbod- én vraagkant is noodzakelijk om LLO breed toegankelijk, duurzaam en rechtvaardig in te richten. Investeren in een structureel LLO-stelsel is daarmee investeren in de kern van onze toekomstige welvaart. Het stelt Nederland in staat om te blijven leren, werken en vernieuwen, als economie én als samenleving. Leven Lang Ontwikkelen draagt daarmee niet alleen bij aan economische veerkracht en productiviteit, maar ook aan bredere maatschappelijke doelen. Het vergroot de mogelijkheden van mensen om te blijven meedoen in een veranderende samenleving, versterkt sociale samenhang en inclusie, en draagt bij aan welzijn, toekomstvertrouwen en maatschappelijke veerkracht. Zo vormt LLO een fundament onder zowel onze economie als onze democratische en sociale kwaliteit van leven.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Universiteiten van Nederland/Vereniging Hogescholen/MBO Raad
T.a.v. de heren C. van den Berg, A. Tekin en M. Limmen
p/a Postbus 123
2501 CC Den Haag

Kenmerk: 202600436

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte heren Van den Berg, Tekin en Limmen,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600437

Protestants Nederland

Rotterdam, 21-01-2026

Geachte mevrouw Letschert en Yeşilgöz, geachte heer Jetten en Bontenbal,

De vereniging Protestants Nederland wil de christelijke stem in Nederland versterken en verbindt daartoe betrokken burgers, organisaties en initiatieven uit de breedte van protestantse kerken in Nederland. Namens Protestants Nederland doen wij een appel op u om een drietal aandachtspunten mee te nemen bij het komen tot een coalitieakkoord.

1. Versterk gezinnen

Sterke gezinnen vormen het fundament van een krachtige samenleving. Veel gezinnen en jonge stellen vinden echter financiële en praktische blokkades op hun weg. Wij roepen u op samenhangend beleid te ontwikkelen dat **gezinnen ondersteunt** en **gezinsvorming niet in de weg staat**. Dat vraagt ook om een beweging weg van een eenzijdige nadruk op arbeidsparticipatie.

2. Herzien het migratiesysteem

Migratie stelt ons land voor grote morele en maatschappelijke vragen. Een rechtvaardige overheid brengt daarin grenzen en ordening aan. Afgelopen kabinetten zijn daar echter niet in geslaagd. Wij roepen u daarom op om het **asiel- en migratiebeleid te herzien**. Dit om niet alleen recht te doen aan de waardigheid van de migrant, maar ook oog te hebben voor de maatschappelijke draagkracht, het sociale weefsel en de veiligheid van onze samenleving.

3. Bescherm de vrijheid van onderwijs

De vrijheid van onderwijs is een hoeksteen van onze democratische rechtsstaat. Deze vrijheid stelt ouders in staat hun kinderen op te voeden en te onderwijzen in overeenstemming met hun levensovertuiging. Wij vragen u deze **vrijheid** niet in te perken, maar te **beschermen en versterken**. Dat juist in een tijd waarin de ruimte voor pluriformiteit onder druk staat.

Indien dat behulpzaam is, lichten wij onze overwegingen graag nader toe in een gesprek. Wij wensen u Gods zegen en wijsheid toe bij de onderhandelingen.

Hoogachtend,

Frank van der Duijn Schouten
Voorzitter Protestants Nederland

202600438

**vaktherapie
nederland**

FEDERATIE VAN VAKTHERAPEUTISCHE BEROEPEN

Amersfoort, 19 januari 2026

Betreft: vaktherapie als onderdeel van een houdbare en effectieve jeugdzorg

Aan de formateur en onderhandelaars,

Terwijl u de fundamenten legt voor het nieuwe regeerakkoord, staat de jeugdhulp voor een complexe opgave: hoe borgen we de toegankelijkheid, kwaliteit en betaalbaarheid bij een stijgende zorgvraag en aanhoudende personeelstekorten? Als lid van de Samenwerkende Beroepsvereniging Jeugd (SBJ) draagt Vaktherapie Nederland actief bij aan de realisatie van de Hervormingsagenda Jeugd. Met deze brief wil Vaktherapie Nederland daarnaast graag een aantal aandachtspunten meegeven aan de formatie.

Vaktherapie is een verzamelnaam voor verschillende disciplines: beeldende-, dans- en bewegings-, drama-, muziek-, spel- en psychomotorische (kinder)therapie. Onze professionals passen evidence- en practice-based methodieken toe en werken nauw samen met andere zorgverleners. Hun expertise is stevig verankerd in de gehele breedte van de sector: forensische zorg, revalidatie, langdurige zorg, curatieve zorg, gehandicaptenzorg, onderwijs, (specialistische) ggz en jeugdzorg en-hulp.

Juist omdat vaktherapie ervaringsgericht werkt, biedt het een ingang die voor veel kinderen en jongeren effectiever is dan een louter verbale aanpak. Veel kinderen en jongeren kunnen (nog) geen woorden geven aan wat er speelt. Door een veilige en toegankelijke omgeving te creëren waarin zij kunnen doen en ervaren, sluiten we aan bij de belevingswereld en de ontwikkeling van kinderen en jongeren.

Vaktherapie kenmerkt zich door de veelzijdige mogelijkheden voor maatwerk binnen de brede sector jeugdhulp:

- **Preventie:** door inzet van vaktherapeutische expertise aan de 'voorkant' (bijvoorbeeld via wijkteams of scholen) voorkomen we escalatie. Deze vroegtijdige inzet zorgt dat lichte hulpvragen niet uitgroeien tot zware, kostbare trajecten.
- **Systeem- en gezinsgericht:** vaktherapeuten kijken nooit naar het kind alleen. Door ouders en gezin actief te betrekken, versterken ze een stabiele thuissituatie, wat de kans op duurzaam herstel vergroot.
- **Groepsgericht:** vanwege de interactieve, ervaringsgerichte mogelijkheden wordt vaktherapie geregeld ingezet in de vorm van groepsbehandeling. Dit verlaagt de kosten per cliënt.

Vaktherapie Nederland
Stationsplein 127
3818 LE Amersfoort
T: (030) 28 00 432
E: secretariaat@vaktherapie.nl

www.vaktherapie.nl

**vaktherapie
nederland**

FEDERATIE VAN VAKTHERAPEUTISCHE BEROEPEN

- **Individueel:** ook wanneer vanwege behoefte of problematiek individuele therapie passender of noodzakelijk is, biedt vaktherapie ruimte voor maatwerk. Denk daarbij aan enkelvoudige of complexe zorgvragen rondom trauma, angst, gedragsproblematiek, hechtingsproblematiek en ontwikkelingsstoornissen.

Een gevarieerd en compleet aanbod is nodig om kinderen maatwerk te kunnen bieden. Wij vragen u met klem om het belang van kinderen en hun omgeving in acht te nemen en te kiezen voor een zorgstelsel waarin de juiste expertise op de juiste plek wordt benut. Zo voorkomen we dat wachtlijsten verder toenemen.

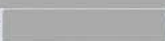
Uiteraard zijn we altijd bereid nadere toelichting te geven en mee te denken.

Met vriendelijke groeten,

Ingrid Wiechers
Directeur Vaktherapie Nederland

E:

M:

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Vaktherapie Nederland
T.a.v. mevrouw I. Wiechers
Stationsplein 127
3818 LE Amersfoort

Kenmerk: 202600439

Den Haag, 27 januari 2026

Geachte mevrouw Wiechers,

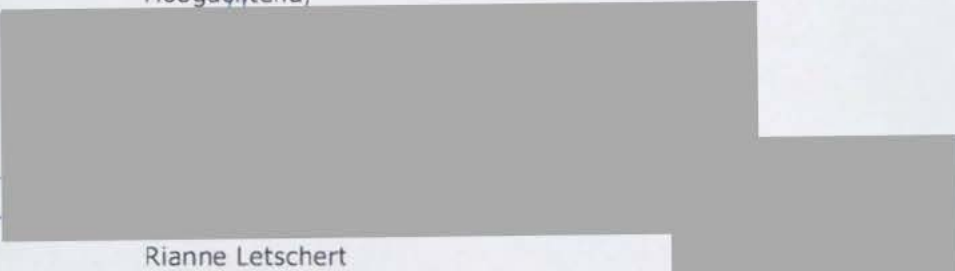
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025.nl) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur